

TARİH KRİTİK

History Critique

3 Aylık Hakemli **Kitap** Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi
Quarterly Peer Reviewed Journal for Book Review and Review
Essays

Erişime açık yayın- Open access

Cilt/Vol.8

Sayı/Issue

3

Temmuz/July 2022

dergipark.gov.tr/tarihkritik

e - ISSN 2149-8733

TARİH KRİTİK DERGİSİ

Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review

Essays

Cilt/Vol. 8 • Sayı/Issue 3 • Temmuz/July 2022 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN
Büşra MURATOĞLU

YAYIN KURULU/Editorial Board
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

tarihkritik@gmail.com <http://dergipark.gov.tr/tarihkritik>

23 Nisan Mah. 11 Nolu Sok. 3/2 Turkuaz Apt. B Blok No2Şahinbey27070Gaziantep

Tarih Kritik Dergisi, tarih sahasında yılda dört kez Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında yayımlanan kitap tanıtımı ve incelemeleri dergisidir. Yazılar, derginin değı yazı sahiplerinin görüşünü yansıtır. Yazı sahipleri akademik ve hukuki olarak yazılarında sorumludur.

Journal of History Critique is quarterly published in January, April, July and October for book review and review essays on history. The writings reflect opinions of the authors, not that of the journal.

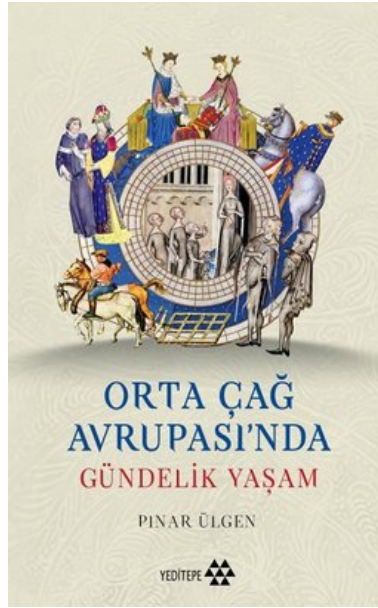
Reviewers are responsible for their reviews in regard of academic and legal matters.

İÇİNDEKİLER/Contents

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	192
Orta Çağ Avrupası'nda Gündelik Yaşam, Pınar Ülgen Beyza ATILGAN	193
Zayıfların İmparatorlukları, Jason Sharman, Çev.Fahrettin Biçici Ahmet TAŞDEMİR	196
Avrupalı Seyyahların Gözüyle Memlük Türk Devleti, Abdullah Mesut Ağır Ahmet ÖZTURHAN	200
Ortaçağ Tarihi Nedir?, John H. Arnold, Çev.Kahraman Şakul Barış SADAY	203
Karakoyunlular Tarihi, Mehmet Fatih Bekirhan Zafer SARAÇ	206
16. Yüzyılda Osmanlı'da Paranın Değer Kaybı ve Timurtâşi'nin Nükûd Risalesi, Şeyma Akbayır Merve KATIRCI	209
Osmanlı Hakimiyeti'nde Arap Toprakları, Jane Hathaway, Çev. Gül Çağalı Güven Bilal YAVAŞ	214
Uyvar Kuşatması 1663, Kahraman Şakul Doğukan KARAKUŞ	218
Beşir Ağa: Osmanlı Hareminin Baş Hadım Ağası, Jane Hathaway, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım Zehra ORAKÇI	221
Modern Avrupa Tarihini Yeniden Düşünmek Aydınlanmadan 19. Yüzyıl Sonuna, Fatih Durgun Fatma Tuğba NAZIROĞLU	225
Okulun Tarihi Antik Çağ'dan Günümüze, Franz-Michael Konrad, Çev. Eda Kulaksız Hanne UÇAK	228
Manastır: Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Sosyo-Ekonomik Yapı (1839- 1876), H. Baha Öztunç Feride SAĞLAM	231
Bahriye'de Bir Ömür Sultan İkinci Abdülhamid'in Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa, Mehmet Korkmaz İbrahim AKKURT	234
Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı, Fatma Aliye Hanım, Sad. Metin Hasırcı Fatma KURT	239

Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Amaların Eğitimi ve Gündelik Hayatları, Hürü Sağlam Tekir Fatıma Kübra AKYÜZ	243
Komitenin Kahramanı Enver Paşa, Mustafa Çolak Mehmet Batuhan ZORLU	248
I. Dünya Savaşı'nda Kanal Harekatları (Hazırlık, Harekât, Netice), Ü. Gülsüm Polat Mert ÇABAŞ	252
Gölgeler ve Hayaller Şehrinde, Murat Gülsoy, Ed.Mustafa Çevikođan-Faruk Duman Muhammed Haşim BAŞER	256
Türkiye'nin Yakın Tarihi, İlber Ortaylı Hilal KAYA	261
Batı Trakya Türklerinin Gür Sesi Dostluk Eşitlik ve Barış Partisi, Murat Derin Ayşe ORHON	264
KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/GUIDELINEFORREVIEW	267

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Orta Çağ Avrupası'nda Gündelik Yaşam

Pınar Ülgen

İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2021, 208 sayfa, ISBN: 978-625-7477-85-7.

Beyza ATILGAN*

Pınar Ülgen, yükseköğrenimini 2002 yılında Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalında tamamlamıştır. 2009 yılında yardımcı doçent doktor olarak Gaziosmanpaşa Üniversitesinde göreve başlamış, 2014'te doçent, 2019'da ise profesör olmuştur.

Kitap sekiz bölüm, ön söz, sonuç, kaynakça ve ekler kısımlarından meydana gelmiştir. Kitabın ön sözünde yazar, Orta Çağ Avrupası'nın günlük yaşamının sanıldığı gibi basmakalıp bir gelenek veya hukuk ağının kontrolünde olmadığını, toplumların kendi seçimlerini yapabildiklerini ifade etmiştir. Bununla beraber orta çağda günlük hayatı etkileyen unsurlara ve dönemin yaşam koşullarına da değinmiştir. Ayrıca yazar, orta çağın süregelmış birtakım ön yargılarının doğru olmadığını altını çizmektedir. Eserinde konu ile alakalı birçok araştırmadan yararlanan yazar, kitabın ekler bölümünde kullandığı görseller ile içeriği zenginleştirmiştir.

Kitaptaki ilk bölüm "Çocuk ve Yetişkin Olmak" başlığı ile karşımıza çıkmaktadır. Burada orta çağda çocukların doğumundan vaftiz edilmesine, çocukların kaderinin aileleri tarafından nasıl şekillendirildiğine, bir çocuğun bakım masrafından aldığı eğitime kadar birçok konuya değinilmiştir. Ayrıca yetişkinlik çağına ulaşıldıktan sonraki sürece değinilmiş; insanların ne işlerle meşgul oldukları, ne kadar kazandıkları, nasıl ve ne amaçla evlilikler yaptıkları örnekler ile açıklanmıştır. Orta çağ kadınının toplumdaki yeri ve erken gerçekleşen ölümler de aynı bölümde yer alan konu başlıklarındandır. Kadınların bu yüzyıllarda ikinci sınıf insan muamelesi görmesi toplumdaki ataerkil yapının hâkimiyetini ön plana çıkarmaktadır.

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, beyzatilgan@hotmail.com

İkinci bölüm, kitabın her yerinde varlığını gösteren din konusunu ele almaktadır. “Dini Yaşam” başlığı altında yazar, Avrupa’daki din olgusunu ve kilisenin önemini vurgulamış, insanların toplumda var olabilmenin kiliseye bağlanmak suretiyle gerçekleştiğine olan inancını kitabına işlemiştir. Yazar, orta çağ dininin temelinde batıl inançların azımsanmayacak kadar büyük bir yer tuttuğunu da ifade etmiştir. Dinî öğeler, tılsım, küçük haç, kutsal resim gibi, aziz olarak görülen şahsiyetlere ait her şeye bir kutsiyet atfedilen toplumun zihniyetini birtakım hikâyelerden faydalanarak okuyucuya yansıtmıştır. Din adamları ve görevleri ile kilise içerisindeki hiyerarşi, bu bölümde işlenen önemli konulardandır. Ağırlıklı olarak manastırların ve buralardaki günlük yaşamın anlatıldığı bölümde, konu Cluny Manastırı örneği üzerinden kaleme alınmıştır. Manastırların ilginç ve bir o kadar katı olan kuralları da okuyucuya sunulmuştur. Bölümün bir diğer önemli özelliği ise kadınların dinî hayattaki yeri ve hangi vazifeleri gördüğü konusunu işlemesidir. Bununla beraber kiliseye duyulan saygının zaman içerisinde halk nazarında etkisini kaybettiği de bu bölümdeki çıkarımlardandır.

Yazar, orta çağı orta çağ yapan zihniyeti, yani feodaliteyi üçüncü bölümde “Kale Hayatı” başlığı altında okuyucuya sunmuştur. Lortların ve kalelerin zaman içerisinde geçirdiği değişim, kale halkının gündelik hayatı, kalelerdeki yaşam koşulları, kalelerin kullanım amaçlarından insan hayatındaki önemine kadar birçok konu üçüncü bölümde işlemiştir. Konunun kavranması için Dover Kalesi örneği üzerinden ilerleyen yazar, “Kültürel Hayat” başlıklı dördüncü bölümde ise Avrupa’da kurulan üniversitelerden ve buralardaki ders müfredatından bahsetmiş; okullardaki giyim kuşamdan eğitim masraflarına, eğlence anlayışından öğrencilerle halk arasında çıkan şiddet olaylarına kadar birçok konuya yer vermiştir. Yazar, üniversitelerin insanlığa katkıları ve dönemin okumuş önemli şahsiyetleri üzerinde de durmuştur. Orta çağ tıbbının gelişiminden dönemin bilim dallarına dair pek çok bilgi de yine bu bölümde okuyucuya aktarılmıştır.

Kitabın beşinci bölümü köy hayatı üzerine kaleme alınmıştır. Dinin ve kilisenin gündelik hayatın her yerinde olduğunu tekrar dile getiren yazar, orta çağda günlük hayatın en önemli unsurunu köylerin oluşturduğu kanaatindedir. Burada köylerin nüfusundan köylü türlerine, köylerin görünümünden köy ekonomisine, lort-serf ilişkisinden köylüler arasındaki ilişkiye kadar ele alınan birçok konu birtakım belgeler ışığında pekiştirilmiştir. Avrupai toprak sistemi olarak bilinen Malikâne Sistemi anlaşılır bir şekilde okuyucu yansıtılmak istenmiştir. Yine bölümü daha anlaşılır kılabilmek için yazar, bir İngiliz köyü olan Cuxham üzerinden konuyu ele almıştır.

Altıncı bölüm, dönemin moda anlayışı üzerine okuyucuya bilgiler sunmaktadır. “Moda ve Dekorasyon” başlığı altında sunulan bölüm; halkın giyim tarzı ve giyim kuşamın zaman içerisindeki değişimi, kıyafetlerin nasıl ve hangi kumaşlardan yapıldığı, kıyafetin kişinin toplumdaki statüsü üzerindeki etkisi gibi birçok konuda bilgileri içermektedir.

Kitabın bölümlerinden bir diğeri de orta çağ evleri üzerinedir. Yedinci bölümde ev tipleri ve özelliklerine değinilmiş, zengin ve fakir konutlarının karşılaştırması yapılmıştır. Ayrıca ev araç gereçleri, insanların kişisel bakım anlayışı ve evlerdeki hijyen konusu bölümün temel meselesidir.

Kitabın sekizinci ve son bölümü ise “Kent Hayatı” başlığı altında ele alınmıştır. Burada Avrupa’yı

yeniden şekillendirecek burjuvazi sınıfının doğuşu, buna paralel olarak ortaya çıkan işçi sınıfı ve köyden kente göç ile kentlerin gelişimi anlatılmaktadır. Artan nüfus ile şehirlerdeki hijyen sorununun salgın hastalıklara kucak açtığını dillendiren yazar, toplumdaki batıl inançların da bu durumu tetiklediğini ifade etmiştir. Bu bölümün bir diğer önemli konusu ise şehrin ekonomisi ve ekonomiye katkı sağlayan localar ile bu locaların işlevleri meselesidir. Bahsi geçen meseleler ele alınırken köy hayatı ile kıyaslamalar da yapılmıştır. Ayrıca kentlerdeki dinî unsurların etkisi ve şehirdeki dinî dağılım da son bölümde işlenen diğer konulardandır.

Genel olarak kitap, Orta Çağ Avrupası'ndaki günlük yaşamı anlamamız açısından oldukça değerli bir eserdir. Orta çağ insanının zihniyetini ve yaşam koşullarını incelemek için faydalanılabilecek bir baş ucu kitabıdır. Eserde kullanılan resimler işlenen konularla bütünlük sağlamış, renkli olmaları hasebiyle daha da ilgi çekici bir hâl almıştır. Yazarın, eserinde bolca alıntı yapması ve sunduğu bilgileri örneklerle desteklemesi okuyucunun konuyu kavramasında yararlılık göstermektedir. Lakin kitapta yer yer yazım hataları ve bilgi tekrarları da mevcuttur. Yine de Orta Çağ Avrupası üzerine çalışanlar veya bu döneme ilgisi olanlar tarafından dikkate alınması gereken bir eser olduğu aşikârdır. Özenle ve büyük bir emekle hazırladığı belli olan bu çalışmanın hak ettiği ilgiyi görmesini umuyorum.

J. C. SHARMAN
Zayıfların
İmparatorlukları

TÜRKÇESİ FAHRETTİN BİÇİCİ

Zayıfların İmparatorlukları

Jason Sharman, Çev. Fahrettin Biçici

İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021, 275 sayfa, ISBN: 978-605-794-781-9.

Ahmet TAŞDEMİR*

Cambridge Üniversitesinde görevli, Siyaset Bilimci ve Tarihçi Prof. Dr. Jason Sharman, *Zayıfların İmparatorlukları* isimli kitabında Avrupa hegemonyasının ortaya çıkışını geleneksel tarih anlatısının dışına çıkararak yeniden ele almaktadır. Avrupa hegemonyasının çıkış noktası olarak gösterilen, Michael Roberts ve Geoffrey Parker'ın “askerî devrim” tezi, çalışmada detaylı olarak incelenmekte ve yazar tarafından eleştirilmektedir. Sharman'a göre, erken modern dönemde Avrupalıların mutlak bir üstünlüğü olmadığı gibi askerî devrim tezi de Asya imparatorluklarının Batı karşısında geri kalmasını tek başına açıklamaya kâfi değildir.

Princeton Üniversitesi Yayınlarından 2019 yılında *Empires of the Weak: The Real Story of European Expansion and the Creation of the New World Order* ismiyle çıkan kitap, 2021 yılında Fahrettin Biçici'nin çevirisiyle Vakıfbank Kültür Yayınları tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Eser, orijinal isminden de anlaşılabilir olduğu üzere, Batı'nın son 500 yıldaki “hâkimiyetinin” gerçek hikâyesini açıklama iddiasındadır. Sharman'ın çıkış noktası Avrupamerkezciliğin (Eurocentrism) hâlâ baskın olduğu tarih başta olmak üzere sosyal bilimlerdeki ön yargıların tarihsel gerçekliğin görülmesini engellediği düşüncesidir. Yazar, Avrupamerkezci bakışın kaybettirdiklerinin görülebilmesi için okuyucuyu düşünmeye sevk etmeyi ve kendi ifadesiyle “diğer bölgelere ve medeniyetlere eşit düzeyde ağırlık vererek teraziye dengede tutmak için elinden geleni yapmayı” amaçlamaktadır.

Sharman'a göre, sosyal bilimciler tarafından yoğun şekilde kullanılan, askerî taktik ve teknolojiye

---

* Araştırma Görevlisi, Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Harp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, atasdemir@msu.edu.tr

gelişmelerin 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın dünyaya hükmetmesinin yolunu açtığını temel alan askerî devrim tezi yanlıştır. Avrupa'nın başarısının asıl sebebi askerî üstünlük değil, Asya ve Afrika'daki kara odaklı devletlerin çatışmadan kaçınan stratejisi, yerel ittifaklar ve Güney Amerika'da felakete yol açan salgın hastalıklardır. Sanayi Devrimi öncesinde sağlanan başarının öncüleri de Avrupa devletlerinin orduları değil, yerel ittifaklara bel bağlamış maceraperest gruplar ve imtiyazlı şirketlerdir.

Kitap, giriş ve sonuç bölümleriyle birlikte 5 bölümden oluşmaktadır. Müellif, kitabın “Askerî Devrim ve İlk Uluslararası Sistem” başlığı altındaki giriş bölümünde askerî devrim tezini ve bu tezin temelindeki mantığı destekleyen veya eleştiren modelleri; askerî devrim nedir, askerî devrim ve Batı'nın yükselişi, Avrupamerkezcilik, öğrenme ve seçim gibi alt başlıklarda ele almaktadır. Michael Roberts ve Geoffrey Parker'ın yön verdiği teze göre, hat hâlinde yayılım ateşi ve sahra toplarından müteşekkil piyadenin beraber kullanılmaya başlanmasıyla gelen taktik değişim, askerlerin daha fazla talim yapmasını gerektirerek subay ihtiyacını arttırmıştır. Ateşli silahların gelişimine paralel olarak savunma sistemleri gelişmiştir. Bu doğrultuda profesyonel ordulara duyulan ihtiyaç günden güne artarak orduların mevcudu kalabalıklaşmıştır. Orduların kalabalıklaşması ve teknolojiye olan ihtiyaç ise idari aygıtın tesisini zorunlu hâle getirerek modern devletin itici gücü olmuştur. Parker ve Roberts, bu gelişmelerin Avrupa'yı 16. yüzyıldan itibaren hâkim güç hâline getirdiğini iddia etmektedir. Sharman'a göre Avrupamerkezci bakışla ortaya çıkan, Avrupa'nın bu ve bunun gibi başarılarının biricikliğini varsayan yaklaşımlar aslında dünyanın geri kalanı hakkındaki bilgisizliğin yansımasıdır. Diğer bölgelerin ve medeniyetlerin göz ardı edilmesi durumunda herhangi bir örneğin emsalsizmiş gibi görünmesi normaldir. Askerî devrim tezinin süreçlerinin dünyanın diğer bölgelerinde farklı zamanlarda deneyimlenmiş olduğu rahatlıkla görülebilir. Bu meyanda, yazar Batı'nın 19. yüzyıldan sonraki hâkimiyetini değil, bunun erken modern döneme teşmil edilmesini eleştirmektedir. Çünkü Avrupa'nın erken modern dönemde Batı dışı rakiplerine karşın kayda değer herhangi bir askerî üstünlüğü yoktur. Aksine bu dönemin büyük güçleri Osmanlılar, Babürlülere ve Çinlilerdir.

Kitabın “İberyalı Konkistadorlar ve Ricacılar” başlıklı 1. bölümünde müellif, İspanyol konkistadorların Amerika kıtasına yaptığı deniz aşırı seferleri, Avrupalıların bu bölgedeki medeniyetler üzerindeki etkilerini ve Portekizlilerin Afrika ile Hint Okyanusu kıyılarında 1500'lerden sonra kurdukları ilişkileri incelemektedir. Sharman'a göre, Avrupa'nın bu bölgelerde hâkimiyet kurmasına olanak sağlayan şey, askerî devrim tezinin savunucularının iddia ettiği gibi Avrupa'da geliştirilen üstün silahlar ve taktikler değil yerel müttefikler ve salgın hastalıklardır. Avrupalılar yerel halkla mücadelede belirleyici herhangi bir teknolojik avantajdan yararlanamamıştır. Rakip kabileler ve topluluklarla yapılan ittifaklar ve salgın hastalıkların sebep olduğu zayıflık, Amerika'da hâkimiyeti temin etmiştir.

Yazara göre, Portekizlilerin erken modern dönemde Afrika ve Asya kıyılarındaki başarısını denizcilik ve topçuluktaki üstünlükleri değil, kara imparatorluklarının otoritesini kabul etmeleri ve bu imparatorluklarla kurdukları çıkar ilişkileri temin etmiştir. Asya ve Afrika'daki en güçlü yerel idareler bile denizlere büyük ölçüde kayıtsız kalarak toprağın ve halkın denetimiyle ilgilenmekteyken; Avrupalılar limanlara ve deniz ticaretine odaklanmıştır. Deniz ile karaya dair önceliklerin böylesine

birbirini tamamlar nitelikte olması, “toprağın hâkimleri” ile “suların efendileri”nin birlikte yaşamasına müsaade etmiştir. Zaten karada Portekizlilerin Osmanlı ve Çin gibi güçlü imparatorluklar karşısında hiçbir taktik veya teknolojik avantajı da bulunmamaktaydı. Bu yüzden kıyı bölgelerinde ticaretle ilgilenen Avrupalılar Batı dışı büyük güçlere neredeyse hiç tehdit oluşturmamıştı. Bu dönemdeki Avrupa yayılcılığı Avrupalıların hâkimiyetinden ziyade teslimiyetine ilişkin bir meseleydi.

Müellif, “Egemen Şirketler ve Doğu İmparatorlukları” başlıklı ikinci bölümde, 17. yüzyıldan sonra Portekizlilerin yerine Asya’da yeni bir aktör olarak ortaya çıkan Hollanda ve İngiliz Doğu Hindistan şirketlerine odaklanmaktadır. Sharman’a göre egemen şirketlerin Güney Asya’da hâkimiyet kurmasını taktik ve teknik üstünlükleri sağlamamıştır. Paradigma yayılımı modelinin bir neticesi olarak üstün teknoloji, rekabetten geri kalmak istemeyenler tarafından taklit edilmiştir. Güney Asya idareleri de 1700’lü yıllar boyunca bu bağlamda paradigmayı takip ederek imkân ve kabiliyet kazanmıştır. Bu yüzden İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin rakiplerine üstün gelmesine olanak sağlayan şey mali kapasitesi olmuştur.

Çalışmanın “Tarihsel Bağlam İçinde Asya’nın Avrupa’yı İstilasını” başlıklı üçüncü bölümünde müellif, askerî devrim tezini Osmanlı İmparatorluğu üzerinden tahlil etmektedir. Sharman, Avrupalıların 1500-1750 yılları arasında askerî üstünlüğe sahip olduğu iddiasına karşı çıkmaktadır. Ona göre, Avrupalılar kendi kıtalarında ve Akdeniz’de başta Osmanlılar olmak üzere Müslüman muarızları karşısında 1700’lere kadar kayda değer bir avantaj elde edememiştir. Öyle ki; Osmanlı İmparatorluğu, tam da askerî devrimin en mühim yüzyılı olduğu söylenen 1550-1650 yılları arasında Avrupa’da hâkim konumdaydı. Osmanlılar 18. yüzyıla kadar lojistik, finans ve asker toplamada Avrupalılardan ileriye. Ayrıca büyük orduları sistematik şekilde sevk ve idare kabiliyetine sahiplerdi. Osmanlı ve Avrupa arasındaki mücadelenin kronolojisi ilk bakışta askerî devrim tezini destekler gibi görünmektedir. Parker, 18. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Batı’nın askerî üstünlüğünün gitgide daha elle tutulur ve belirleyici hâle gelmesini askerî devrime dayandırarak Osmanlı’nın Avrupalı rakiplerine ayak uyduramadığını iddia etmektedir. Ancak Sharman Osmanlılar için esas sorunun teknoloji değil mali ve askerî gücün zayıflaması olduğuna işaret etmektedir. Parker, erken modern askerî devrimin Osmanlıların 16. yüzyıldaki ilerleyişini yavaşlattığı kanısındayken, Sharman Batı’nın bu tarihlerde kazandığı savunma zaferlerinin Avrupalıların teknolojik ve taktik gelişiminden ziyade, Osmanlıların kendi lojistik sınırlarının dışına çıkmasından kaynaklandığını da belirtmektedir.

Yazar, askerî devrim tezinin hâlâ etkili olmasının belgelerin yorumlanma biçimindeki zamansal ve mekânsal ön yargılardan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Mekânsal ön yargı, Avrupamerkezci bakış açısıyla Avrupa’da yaşanan askerî ve siyasî gelişmelerin tutarlı ve evrensel bir çerçeve sunuyormuş gibi ele alınmasıdır. Zamansal ön yargı, istisnai ve büyük oranda geçici bir Avrupa hâkimiyeti döneminin eşyanın doğasıymış gibi soyutlanarak geri kalan tarihsel olayların hepsinin bu bağlamda değerlendirilmesidir. Sanayi Devrimi’nden sonra yaşanan gelişmelerle dinamikleri tamamen farklı olan Sanayi Devrimi öncesinin bir arada değerlendirilmesi savunulabilir bir yaklaşım değildir.

Kitabın “En Sonunda Kazanan Nasıl Avrupalılar Oldu” başlıklı sonuç bölümünde Sharman, 19 ve 20.

yüzyıldaki Avrupa hegemonyasının dünya siyasi tarihi açısından geçici ve istisnai bir dönem ve 21. yüzyılda Asyalı güçlerin tekrar yükselmesinin belki de eski normlara dönüş olduğunu tartışmaktadır. Teknoloji ve sanayileşmenin belirleyici etkisiyle Avrupa, 19. yüzyılda Afrika ve Asya'nın bazı bölgelerinde önemli bölgeleri ele geçirdi. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında asimetrik savaşların etkisiyle başlayan “dekolonizasyon” dönemiyle Avrupa'nın hâkimiyeti sona erdi. Sharman, günümüzde Çin ve Hindistan gibi Asyalı güçlerin tekrar yükselişe geçmesinin eskiye dönüş olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir.

Sonuç olarak, *Zayıfların İmparatorluğu* Avrupamerkezci tarih anlatısına karşı yazılmış önemli bir eserdir. Bilindiği üzere askerî devrim kuramına gelen eleştirilerin ekseriyeti tezin Avrupa merkezli olması üzerinedir. Modern devletin ortaya çıkışı Avrupa'da meydana gelen gelişmelere dayandırılırken, Sharman mekânsal ve zamansal ön yargılardan arınmış şekilde Avrupa'ya özgü olduğu iddia edilen dinamikleri dünyanın farklı coğrafyalarından muhtelif örneklerle yeniden ele almaktadır. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun erken modern dönemdeki rolü yazar için önemli örnekleri barındırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun söz konusu dönemdeki etkisi ve Avrupalılar karşısındaki askerî üstünlüğü malumdur. Askerî devrim tezinin dayandırıldığı yayılım ateşi gibi teknik taktik yeniliklerin Osmanlı'da da uygulamaya koyulduğu bilinmektedir. Bu örnekler bağlamında bile askerî devrim tezi takipçilerinin teknolojik determinizmle Batı'nın yükselişini açıklama çabasının sorunlu olduğu görülebilir. Osmanlı pratiğinde asker devrim kuramının antitezi olabilecek bu ve bunun gibi muhtelif örnekler Sharman tarafından detaylı olmasa da ele alınmıştır. Kitabın en önemli eksiği Avrupa hegemonyasının dayandırıldığı dönemde Osmanlı gibi hükümler devletlerin askerî deneyimlerinin ayrıntılı olarak okuyucuya sunulmamış olmasıdır. Askerî devrim tezinin bir diğer veçhesi teknik ve taktik yenilikler ile mali bürokratik devlet arasındaki ilişkidir. Askerî devrimle gelen teknik ve taktik yeniliklerin mali bürokratik devlete giden yolu açtığı iddia edilmektedir. Askerî teknik ve taktik gelişimin hayatın birçok alanına etki ettiği şüphesizdir. Ancak mali bürokratik devletin tekâmülünün siyasi gelişmeler göz ardı edilerek askerî yeniliklere dayandırılması, her ne kadar askerî devrim tezi devletlerin gelişimini anlamak için önemli bir perspektif sunsa da problemlidir. Yazar, zamansal ve mekânsal ön yargılara dayalı tarih yorumlarının gerek tarihçilerin gerekse de bu tarz önermeleri sıklıkla kullanan diğer sosyal bilimcilerin yanlış yollara tevessül etmesine yol açacağına dikkat çekmiştir. Kitabın başında da belirttiği üzere; ön yargıların nelere mal olduğu hususunda okuyucuyu düşünmeye sevk etmeyi amaçlamıştır. Nihayetinde; *Zayıfların İmparatorlukları*, askerî devrim tezini farklı bir bakış açısıyla yeniden ele alarak okuyucuyu sorgulamaya teşvik etmesi bakımından hazırlanma amacına ulaşmıştır.

Avrupalı Seyyahların Gözüyle Memlûk Türk Devleti

Abdullah Mesut Ağır

İstanbul, Selenge Yayınları, 2021, 312 sayfa, ISBN: 978-625-7469-22-8.

Ahmet ÖZTURHAN*

1250-1517 yılları arasında Mısır ve Suriye’de hükmetmiş olan Memlûk Türk Devleti ile ilgili gerek uluslararası gerekse de ulusal alanda, çok sayıda telif ve tercüme eser, makale ile tez çalışması gibi bilimsel araştırmalara rastlamak mümkündür. Devletin siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel tarihi ile ilgili, özellikle Batı âleminde kayda değer araştırmalar yer etmektedir. Memlûk Türk Devleti’nin siyasi tarihinin, bir yönüyle Avrupa ve özellikle de Haçlı tarihini ilgilendiriyor olması ve devletin Kudüs üzerindeki hâkimiyeti Batılı pek çok oryantalist ve İsraili tarihçinin ilgisini çekmiştir. Bilhassa Amerika’nın Chicago kentinde ve Almanya’da Bonn Üniversitesinde Memlûk araştırmaları enstitüsünün bulunması ve periyodik olarak burada devletin siyasi, sosyal, iktisadi ve özellikle de kültürel tarihine ilişkin neşriyatın yapılması Memlûk tarihinin Batılılar nezdinde arz ettiği önemin görülmesi açısından kayda değerdir. Ancak ülkemizde devletin daha çok siyasi tarihi ile ilgili meseleleri üzerine odaklanılmış, bu münasebetle Memlûkların siyasi tarihinden ziyade sosyal, ekonomik ve kültürel meseleleri maalesef, bazı ender çalışmalar dışında, ihmal edilmiştir. Aynı şekilde devletin siyasi tarihi bağlamında, Memlûk kaynaklarının yanı sıra, Batı literatüründe azımsanmayacak ölçüde ana kaynak değeri taşıyan malzeme bulunmasına rağmen, bazı bilimsel faaliyetler müstesna, yapılan çalışmaların genelinde bunlardan istifade edilmediği görülür. Oysaki seyyahlar çağı olan Orta Çağ’da Avrupa’nın çeşitli merkezlerinden hareketle Memlûk ülkesine seyahat etmiş pek çok gezgin bulunmaktadır. Bunların tutmuş oldukları gezi notlarının muhtevasında yaşadıkları serüven, şehirlerin tasviri ve halkların yaşam tarzları kadar Memlûkların kurumsal yapısı, devlet mekanizması ve askerî teşkilatı ile ilgili kayda değer

* Dr., Batman Üniversitesi Tarih Bölümü, Batman, ahmet.ozturhan@batman.edu.tr

bilgiler bulunmaktadır. Bu veriler kadar en alt kademesinden üst yönetim mensuplarına varıncaya değin Memlûk toplumu hakkında da hayli ilgi çekici bilgilere rastlamak mümkündür. Memlûk tarihinin önemli bir bölümünü ihtiva eden bu seyahatnameler çeşitli Batı dillerinde defalarca neşredilmiştir.

Son yıllarda ülkemizde bu boşluğu doldurmak adına bazı çeviri eserler kadar bir kısım araştırmalar münasebetiyle seyahatnamelerin tetkik edilmesi oldukça sevindiricidir. Bu meyanda Abdullah Mesut Ağır, neşrettiği *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Memlûk Türk Devleti* adlı kitap çalışmasında on dört Batılı seyyahın gezi notlarından istifade ederek, bunların Memlûk kaynaklarıyla mukayesesini yapmak suretiyle Memlûk tarihine değişik bir bakış açısıyla yaklaşmış ve kanaatimizce Ağır, bu çalışmasıyla farklı bir senteze ulaşmıştır. Bu bağlamda Sir John Mandeville, Ludolph von Suchem, Symeon Semeonis, Emmanuel Piloti, Johannes Schiltberger, Bertrando de Mignanelli, Gilbert de Lannoy, Felix Fabri, Pero Tafur ve Arnold von Harff seyahatnameleri eserde istifade edilen kaynaklardan bazılarıdır. (s. 5) Alman Doğu Bilimci U. Haarmann'ın Memlûk devlet sistemini Avrupalı seyyahların eserlerinden istifade ile tanıtarak neşrettiği "The Mamluk System of Rule in the Eyes of Western Travellers"¹ adlı makale çalışması bu alanda yapılmış müstesna bir çalışma görünümündedir. Ağır, eserin ön söz kısmında U. Haarmann'ın mezkûr eserine atıfta bulunarak, aslında bu konunun siyasi, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla daha geniş meyanda ele alınması gerektiğini vurgulamış, bu durumu göz önünde bulundurarak eserini kaleme aldığını belirtmiştir. (s. 13)

Çalışmanın ilk bölümü seyyahların kısa biyografileri ve seyahatnamelerin tanıtımına hasredilmiştir. Diğer bölümde ise *Bir Seyyahın Yolculuk Serüveni* başlığı altında, gerçekten de mühim olduğunu düşündüğümüz, seyyahların takip ettiği rotalara değinilmiştir. *Siyasi Gelişmeler ve Diplomasi* başlıklı diğer bölümde kronolojik olarak Batılı seyyahların eserlerinde yer eden, Memlûkların siyasi gelişmelerine yer verilmiştir. Memlûk Devleti'nin tesisi, Memlûk sultanlarının adları, Memlûk-Moğol ilişkileri, Memlûk-Ermeni ilişkileri, Berkuk dönemi siyasi gelişmeleri, Barsbay devri bazı diplomatik gelişmeleri ve sultanların huzurunda tatbik edilen teşrifat usulleri bu bölümde işlenen konulardan bazılarıdır. *Kurumsal Yapının Temeli* başlıklı sonraki bölümde ise seyyahların eserlerinde naklettikleri veriler ışığında devletin temelini teşkil eden *Memlûk* sistemi ve ordu hakkında bilgiler verilmiştir. Eserin en ilgi çekici bölümlerinden biri de İskenderiye, Kahire, Dimyat, Yafa, Remle, Kudüs vb. Memlûk şehirlerinin fiziki yapıları ile topoğrafik ve stratejik açıdan tanıtıldığı, aynı şekilde istihkâmları, surları ve kalelerin zaafı ya da güçlü yönlerinin değerlendirildiği kısımdır. Seyyahların eserlerinin ekseriyetinde Memlûk şehirlerinin tasvirine yer verilmesi; bununla ilgili olarak bazı eserlerde resim, çizim ve gravürlere rastlanması, Levant'ın en güçlü devleti durumunda olan Memlûkların odak noktasında bulunduğu delalet etmektedir. Bu açıdan eserde geçen bu bölümde Gilbert de Lannoy ve diğer bazı seyyahların Memlûk şehirleriyle birlikte özellikle denize kıyısı olan şehirlerin limanlarının da stratejik bakımdan değerlendirilmelerine yer verilmiştir. Eserin dördüncü bölümü ticaret bahsine ayrılmış olup, bu kısımda başkent Kahire'deki bazı pazarlar ve ticari hayat, devletin uluslararası ticarete açılan kapısı durumunda olan İskenderiye'deki ticari faaliyetler, yabancı tüccarlar, ticareti yapılan emtialar ve eşya,

¹ U. Haarmann, "The Mamluk System of Rule in the Eyes of Western Travelers", *Mamluk Studies Review*, v. 5, 2001, s. 1-24.

funduk ve konsolosluklar ile köle ticareti ve bunda tatbik edilen işlemler vb. konular işlenmiştir. Eserin son kısmı olan beşinci bölümde ise Memlûk toplum yapısı ele alınmış; bu münasebetle en üst kademesinden en altına kadar Mısır toplumunun hiyerarşik yapısı, Memlûk toplumunda kadın ve aile yapısı Batılı seyyahların gözüyle değerlendirilmiştir. Memlûklar devrinde sıklıkla tesadüf olunan salgınlar ve veba, bazı cezai yaptırımlar, Nil Nehri'nin Memlûk toplumu açısından taşıdığı önem ile vefaü'n-Nil kutlamaları, Memlûkların meşhur oyunu polo (çevgan) ve Memlûklar devrinde yetiştirilen hayvanlar (doğancılık ve posta güvercinleri) gibi ilginç konular da son bölümde ele alınmıştır. İşlenen konularla mütenasip verilen görsel materyaller de kanaatimizce çalışmaya zenginlik katmıştır. Her ne kadar bazı önemli İtalyan ve Yahudi seyyahların eserleri ele alınmamış olsa da eser, ele alınan seyyah ve eserlerin irdelenmesi ve tanıtılması bakımından takdire değerdir.

Sonuç olarak bu çalışmanın, Memlûk Devleti hakkında yapılan araştırmalar bazında, devletin tarihinin farklı bir yaklaşım tarzı ile ele alınması açısından önem arz ettiği kanaatindeyiz. Ülkemizde her ne kadar Memlûklar ile ilgili nitelikli çalışmalar yapılmışsa da Orta Çağ'ın Batılı seyyahlarının gezi notları ihmal edilmiştir. Özellikle bu alanda yapılmış herhangi bir müstakil çalışmanın olmaması nedeniyle Ağır'ın bu eseri kayda değer bir boşluğu doldurmuş ve bilhassa ileride bu alanda yapılacak çalışmalar için bir zemin hazırlamıştır.

Ortaçağ Tarihi Nedir?

John H. Arnold, Çev. Kahraman Şakul

İstanbul, İslık Yayınları, 2019, 200 sayfa, ISBN: 978-605-90-1864-7.

Barış SADAY*

John Arnold'un orta çağ tarihi çalışmalarına girişi, Polity Press "Tarih Nedir?" serisine yapılan önemli bir katkıdır [serideki diğer ciltler arasında Peter Burke'nin *Kültür Tarihi Nedir?* (2004) ve John Burnham'ın *Tıbbi Tarih Nedir?* (2005) çalışmaları bulunmaktadır]. Arnold, daha önce, *Tarih: Çok Kısa Bir Giriş* (2000) eserinde tarih yazarlığı hakkındaki net ve büyüleyici yazma kabiliyetini ispat etmiştir. Bu eserinde de, oldukça geniş bir konuyu tanıtmak için hem orta çağ çalışmalarına yeni başlayanların hem de alanında uzman olanların ilgisini çekecek şekilde, diğer eserlerinde olduğu gibi, benzer yazma kabiliyetini sergilemektedir.

Kitabın birinci bölümü olan "Orta Çağı Şekillendirmek", sapkınlık, sihir, işkence ve papalık entrikalarını içeren on dördüncü yüzyıl olaylarının hikâyesi ile başlar. Görünüşte, doğası gereği tam anlamıyla "orta çağ" gibi görünen; ancak gerçekliği, Arnold'un da gösterdiği gibi, aslında ilk bakışta görüldüğünden çok daha karmaşık (ve alışılmadık) olan bir hikâyedir bu. Arnold, klasik dönem ile modernite arasında geçen bir dönem olarak "orta çağ" kavramının on dördüncü yüzyıldan on yedinci yüzyıla kadar nasıl ortaya çıktığını ve orta çağın barbarlık ve cehaletle ilişkilendirilerek anlamına dair ilk uydurmadan, yine orta çağın romantik milliyetçiler tarafından modern Avrupa uluslarının doğduğu dönem olarak kutlandığı on dokuzuncu yüzyıla kadar nasıl mücadele ettiğini göstermektedir. Yine de, orta çağ fikrinin bir Rönesans buluşu olduğu bilinirken (benzer şekilde, dünyanın güneşin etrafında döndüğü fikri), Arnold, 500 ila 1500 dönemi üzerinde çalışanların hâlâ orta çağı Avrupa tarihinin ayrı bir çağı olarak gördüklerini kabul etmektedir. Orta çağ ve modern arasındaki farklar genellikle basitleştirilirken, birincisi çoğunlukla

* Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara, baris.saday@hbv.edu.tr

ikincisinin tam tersi olur (örneğin, bugün çocukları önemseydiğimiz ve çocukluğu yetişkinlikten farklı gördüğümüz için, orta yaştaki insanlar bunu yapmamış olmalı şeklindeki çıkarımda olduğu gibi); “orta çağ” ayrı bir tarihsel çağ olarak ele alınabilir ve önceki ve sonraki dönemlerden faydalı bir şekilde ayırt edilebilir.

Eserin, “Orta Çağların İzini Sürmek” başlıklı ikinci bölümünde yazar; orta çağ olaylarını yeniden inşa etmede kullanılan kaynakların, genellikle nasıl ön yargılı, eksik ve çelişkili olduğunu ve bunların kullanımının tarihinin seçimine, değerlendirmesine ve yorumuna ne derece bağlı olduğunu incelemektedir. Arnold, kalıplaşmış, idari kaynakların, kronik anlatılarda verileden çok farklı bir geçmiş izlenimi yaratabileceğini göstermektedir ve orta çağ ile ilgili kaynakların modern baskılarını kullanmanın avantajlarını ve dezavantajlarını incelemektedir. Ayrıca, bu konuyla ilgili beyanlardan yasal kayıtlara, duvar resimlerinden mühürlere kadar, orta çağ ilimleri uzmanlarının kullanmaya hazır olmaları gereken çeşitli kanıt türlerini de vurgulamaktadır.

Orta çağ tarihçilerinin birincil kaynaklarını yorumlamadaki aktif rolüne ilişkin bu vurgu, orta çağın geçmişle ilgili hipotezlerini oluştururken kullandıkları kavramsal araçları araştıran “Orta Çağı Okumak” başlıklı üçüncü bölümde daha da geliştirilmiştir. Arnold, orta çağ tarihçilerinin antropoloji, ekonomi ve arkeoloji gibi diğer konularda, akademisyenler tarafından geliştirilen fikirlerden yararlanma yollarını cömertçe belirtir ve diğer disiplinlerden gelen fikirleri tarihe aktarmanın potansiyel güçlüklerini de tarafsızca vurgular.

Tarihsel bilgi fikrine düşman/muhalif olanlar, tarihçinin katı gerçeklere sözde ampirist bağlılığını düzenli olarak suçlarlar. Buna karşılık, kitabın “Orta Çağı Tartışmak” başlıklı dördüncü bölümü, tarihi ve kesinlikle orta çağ tarihini “süregelen bir argüman” olarak sunmaktadır; yeni fikirlerin, yeni kanıtların keşfinden çok yeni soruların, metodolojilerin ve perspektiflerin geliştirilmesiyle üretilme eğiliminde olduğu bir argüman. Bu bölümde ele alınan temel tartışmalar: ritüelin orta çağ toplumundaki rolü (“ne anlama geliyor” sorusuna karşın “ne işe yarıyor” sorusu), feodalizm ve sosyal tabakalaşma, kültürel kimlik ve mentalite ile gücün doğası (ve sınırları).

Son olarak, “Orta Çağı Anlamak ve Yeniden Yapmak” başlıklı beşinci bölüm, orta çağ tarihinin bazı son kullanımlarını incelemektedir; örneğin modernliğin doğası hakkındaki tartışmalarda ve orta çağ geçmişine dair bir bilginin, şu anda “bariz” ve “doğal” görünen varsayımların ve tutumların aslında kültürel olarak özel ve tarihsel anlamda nasıl geçici olduğunu bize hatırlatabileceğini savunmaktadır. Kitap, orta çağ ilimleri uzmanlarını antikacılığa dönme tehlikesi konusunda uyarırken, çağdaş orta çağ çalışmalarını, tartışma ve tutkulu argümanlarla belirginleşmiş disiplinler arası bir alan ve iyimserlik ve öz güvenle geleceğe bakabilen bir konu olarak sunarak olumlu bir notla sona ermektedir.

Böylesine hacimli bir konuyu, 200 sayfaya sıkıştırmak, kaçınılmaz olarak, Arnold’un kitabında değindiği konularda her zaman tam doğruluğu sağlayamayacağı anlamına gelmektedir. Örneğin iktisat tarihçileri, orta çağ tarihinin *Annales* okulunun gelişinden önce olgusal politik anlatılardan oluştuğu iddiası (s. 12-13) veya Orta Çağ İngilteresi’nde köylü arazi devirleri için sözleşme kullanımını belirleyen kişinin Michael Clanchy (Michael Postan yerine) olduğu iddiası ile ilgili olarak şüpheye düşebilirler (s. 42).

Anlaşılır bir şekilde, Marksizm çoğu zaman sosyal ve ekonomik teorinin orta çağ araştırmalarında nasıl işlediğinin bir temsilcisi olarak durmaktadır; ancak, burada “post-yapısalcı” yaklaşımların tarihsel makale üzerindeki etkisine çok az dikkat çekilmektedir. Profesör Arnold’un yakın tarihli bir inceleme makalesinde (*European History Quarterly*, 2007, s. 109-32) bu konuyla ilgili kendi tarafsız araştırması göz önüne alındığında, bu özellikle şaşırtıcıdır. Bununla birlikte, bu tür eleştiriler, okuyucusuna tarafsız bir karar vermesi gereken eleştirilenlerin zorunlu retorik jestleridir. Fikirlerle dolup taşan ve çekici bir şekilde anlaşılır bir düzyazı tarzında kaleme alınan *Ortaçağ Tarihi Nedir?*, sadece Orta Çağ Avrupası’na bir giriş olarak değil, aynı zamanda geçmişe dair görüşümüze ulaşmada olgunun, kanıtın ve yorumun rolünün bir vaka incelemesi olarak hem öğrencilere hem de öğretmenlerine koşulsuz bir biçimde tavsiye edilebilir.

Karakoyunlular Tarihi

Mehmet Fatih Bekirhan

İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2021, 240 sayfa, ISBN: 978-605-711-27-50.

Zafer SARAÇ*

Türklerin en karakteristik özelliklerinden biri, hızlı teşkilatlanmayla kısa zamanda devlet teamüllerini oluşturacak şartları coğrafyaya boyun erdirerek meydana getirmeleridir. Bu nedenle uçsuz bucaksız, geniş bir sahada kurucularının ya da halkının Türk olduğu onlarca devlet, tarih sayfalarındaki yerini almıştır. Fakat basit hesaplarla devlet sayısı -16 büyük Türk devleti anlatısında görüldüğü gibi olduğundan daha az gösterilmiş, tarihe olan etkileri hesaplanmaksızın birçok Türk devleti görmezden gelinmiştir. Aslında dikkatli bir gözle incelendiğinde, devletçik olarak küçümsenen, Türklerin kurduğu bazı siyasi yapıların idari, iktisadi, sosyal vb. organizasyonlar açısından kuvvetli birer devlet özelliği gösterdikleri dikkatlerden kaçmaz. Bu açıdan devlete tarihte mevki kazandıran siyasi oluşumların detaylı araştırılması, deyim yerindeyse buz dağının görünür kılınması şarttır.

Mehmet Fatih Bekirhan son eseriyle, tarihin tozlu sayfaları arasında sıkışmış güçlü bir Türk devleti olan Kara Koyunluları hazinelerle dolu bir gemi batığı gibi su yüzüne çıkarmıştır. Zaten tarih bir yerde geçmişe hazine avcısının heyecanıyla yaklaşmakla ihya olan bir bilimdir. Adına memleket dediğimiz, doğduğumuz topraklarda bizden önce yaşamış atalarımızın bıraktığı mirası deşifre etmek, kendi kimliğimize verdiğimiz bir ödüldür. Bekirhan da dünyaya geldiği, Kara Koyunluların başkenti Erciş'e ve atalarına olan vefa borcunu, yazdığı eserle ödemiştir.

Günümüzdeki tarih araştırmaları incelendiğinde, devletin kökenine dair tezlerin önem kazandığı dikkat çeker. Bu açıdan bakıldığında Van Gölü havzasında kurularak Anadolu ve İran coğrafyasına damga vuran Kara Koyunluların en eski kökleri merak edilir. Bekirhan, eserinin ilk bölümünde Kara

* www.kitapsuuru.com sitesi Genel Yayın Yönetmeni, Telmih dergisi Editörü, zafersarac@hotmail.com

Koyunluların göç yollarını ve alt aşiret yapılanmalarını takip ederek soru işaretlerini silmeye çalışır. Türklerin boy ve aşiret sistemleriyle büyük siyasi oluşumları meydana getirdiği düşünüldüğünde, Bekirhan'ın tavrı gayet ufuk açıcıdır.

Tabii her devletin siyasi tarihi onun geçmişe ilişkin anlatısının belkemiği statüsündedir. Kara Koyunlular da kuruluşlarından itibaren gerek siyasi ilişkileri gerekse askerî mücadeleleriyle bölgenin tarihinde önemli bir kavşak noktasını tutmuşlardır. Bazen, bir devletin siyasi tarihi ele alındığı zaman kuruluştan öncesine ve yıkılıştan sonrasına gereken ehemmiyet verilmez. Oysaki Bekirhan 7 bölümden oluşan eserinin 2 ve 5. bölümünü Kara Koyunluların öncesine ve sonrasına ayırır. Bu sayede tarihî coğrafyadaki taşlar birbirini tamamlar tarzda yerine oturur. Geniş bir bakış açısıyla tarihin önemli parametrelerinden biri olan neden-sonuç ilişkisi Kara Koyunluların Türk tarihine etkisi bağlamında daha iyi anlaşılır.

Eserin 3 ve 4. bölümü ise Kara Koyunluların siyasi tarihine ayrılmıştır. Burada dikkat çeken husus idareci Kara Koyunlu beylerinin dönemlerine ek olarak önemli olayların da farklı başlıklar altında detaylandırılmasıdır. Misal Timur'un Anadolu'ya gelişi ve Kara Koyunlularla mücadelesi, dönemin beylikleri ve devletleri üzerine yapılan askerî seferler, bölgede mekik dokuyan Kara Koyunlu beylerinin faaliyetleri ve şahsiyetleri ayrı başlıklar altında ele alınır.

Tabii bu yoğun siyasi anlatı için dönemin birincil kaynaklarının iyi bir şekilde taranması gerekmektedir. Zira Kara Koyunlular konusu tarih anlatımızda, istediğimiz oranda bir payı almamaktadır. Dönemin büyük devletleri anlatılırken Kara Koyunlularla ilişkilere değinilmesine karşın doğrudan devleti ele alan eser sayısı azdır. Bu yüzden Kara Koyunlulara dair bilgilerin, döneminde yazılan kaynaklardan elde edilmesi zaruridir. Bekirhan da buradan yola çıkarak dönemi anlatan ilk kaynaklara başvurmuştur. Ayrıca Kara Koyunlularla ilgili müstakil eser veren ilim adamlarına da bolca ithafta bulunmaktadır. Tabii eserde detaylı kaynak tahlili olmamasına karşın, anlatıların analiz edilmeden sunulduğunu söylemek güçtür. Zaten siyasi tarih iyi bir şekilde bina edilirse, yanlış ve hata olarak nitelenen yorumların kendiliğinden hükmünün kalmayacağı vakidir. Bu açıdan, yazarın tarihî ve akademik kriterlere sıkı sıkıya bağlı olmamasına rağmen anlatısını iyi inşa ettiği savunulabilir.

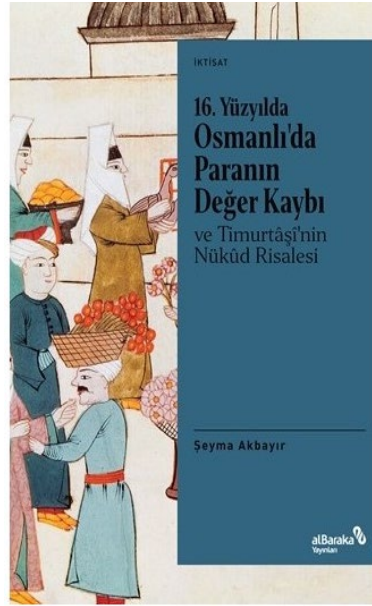
Eserin 6. bölümü ise Kara Koyunluların somut mirasına ayrılmıştır. Bölgede uzun yıllar siyasi gücü elinde bulunduran Kara Koyunlu beylerinin imar faaliyetlerini bu bölüm vasıtasıyla takip etmek mümkündür. Bölgeyi şahsen araştıran ve inceleyen yazarın tespitleri sanat tarihini merkeze alan eserlere referans olacak kadar zengindir. Özellikle müellifin kıyıda köşede kalmış ve tarihî değeri anlaşılmayan mezarlıklarla ilgili yazdıkları dikkat çekicidir. Bu açıdan bölgede Türklük mührü olan yapıların ifşa edilmesi; mezkûr bölgeyle ilgili gizli emel ve hedefleri olanları bir kez daha düşünmeye sevk etmektedir. Tarihî eserlere olan hassasiyetimizdeki zafiyetin kimliğimizi silmek isteyenlerin elinde koza dönüştüğü düşünülürse yazarın tavrı takdir edilecek boyuttadır.

Eserin son kısmı olan 7. bölümü ise, Kara Koyunluların siyasi, idari, askerî, sosyokültürel, dinî yaşantısına ayrılmıştır. Malum olduğu üzere bir devlet sadece savaş ve barışla hüküm süren bir organizasyon değildir. Bu kısım vasıtasıyla Kara Koyunlularda devlet olmayı sağlayan bileşenlerin güçlü bir temelden intişar ettiği anlaşılmaktadır. Tabii devlet olmaktan ziyade büyük devlet olmak biraz da

talihle ilgilidir. Yazarın “Kara Koyunlularda Milli Şuur” başlığı altında öne sürdüğü fikirler dikkat çekicidir:

“Kara Koyunlu dönemi, devletin kurulduğu tarih olan 1350/51’den itibaren, yıkılacakları 1469 tarihine kadar incelenecek olunursa, bir yılı bile mücadele etmeksizin geçirmedikleri görülecektir... Kara Koyunlular, soydaşları Osmanlılar gibi uzun bir müddet daha tarih sahnesinde kalabilecek iken, düşman kardeşleri olan Ak Koyunlular tarafından ortadan kaldırılırlar... Osmanlıların şansı, etraflarında onlara hasım olacak güçlü devletlerin bulunmamasıydı. Timur ve Yıldırım’ın Ankara’daki kavgasının Osmanlılara ne kadar büyük zarar verdiğini düşünürsek eğer, Kara Koyunluların içinde bulunduğu durumu daha iyi anlayabiliriz.”

Sonuçta her Türk devletinin cihan hâkimiyeti mefkûresiyle kurulduğu hesap edilirse, en nihayetinde Türklerin kurduğu her siyasi yapı önem arz eder. Zira küçük bir Türk aşireti bile imparatorluk nüvesini bünyesinde taşır. Fakat bunun aksine, tarihimizde cesametiyle öne çıkmış Türk devletlerinin haricinde talihin ve tarihin arka planda bıraktığı ama benzerine dünyanın başka yerlerinde kolaylıkla rastlanmayan devletlerin olduğu malumdur. Bu devletlerin su yüzüne çıkarılması, haklarında eserler üretilmesi, gerektiği gibi araştırılması tarihimize olan borcumuzdur. Bekirhan’ı bu açıdan takdir etmek gerekir.

16. Yüzyılda Osmanlı'da Paranın Değer Kaybı ve Timurtâşî'nin Nükûd Risalesi

Şeyma Akbayır

İstanbul, Albaraka Yayınları, 2020, 131 sayfa, ISBN: 978-605-74931-3-2.

Merve KATIRCI*

16. Yüzyılda Osmanlı'da Paranın Değer Kaybı ve Timurtâşî'nin Nükûd Risalesi adlı eserin yazarı Şeyma Akbayır, Marmara Üniversitesi İlahiyat ve İktisat Fakültesinden mezun olmuştur. İlimler ve Sanatlar Merkezinde aldığı seminerlerin klasik İslamî ve sosyal bilimler alanlarında olduğunu biliyoruz. Değişim programı aracılığı ile Malezya İslam Üniversitesinde de öğrenim gören Akbayır, dil öğrenmek amacıyla bir süre Ürdün'de bulunmuştur. Şu anda doktora öğrencisi olan yazarımızın yüksek lisans tezi kitap olarak basılmıştır. Biz de bu kitabı irdeleyeceğiz.

Marmara Üniversitesi İktisat Tarihi alanında bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olan bu eserin yazılış amacı yazar tarafından “*Şemseddin Timurtâşî'nin kaleme aldığı fıkıh risalesini dönemin iktisadi şartları ile beraber inceleyip böylesi bir okumanın hem dönemin iktisat tarihi hem de risalenin fıkıh anlamına yaptığı katkıyı tartışmak*” olarak açıklanmıştır. Bu amaca yönelik olarak kitap iki bölüme ayrılmış; ilk bölümde Osmanlı parasal düzeni hakkında genel bilgiler verilir ve ikinci bölümde Timurtâşî'nin risalesinin içeriği ve önermeleri hakkında açıklamalar yapılmıştır. Eserin sonuç kısmında ise yazarın tahlillerine ve çıkarımlarına yer verilmiştir. Bana göre, ilk bölümün basitliği ve yüzeyselliğine rağmen, yazar ikinci bölümde başarılı bir iş çıkarmıştır.

“16. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parasal Düzeni” üst başlıklı ilk bölümde beş adet alt başlık bulunmaktadır. Bu alt başlıkların ilki olan “Klasik Çağda Osmanlı'da Para ve Fiyatlar” bölümünde genel manada Osmanlı Devleti'nde çeşitli paraların tedavülde olması ve kullanılan paraların bölgelere göre değişiklik göstermesi; Mısır'da *pâre*, Doğu Anadolu'da *şâhi*, Macaristan'da *penz* kullanılması örnek

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Tarih Bölümü, İzmir, merve.katici@gmail.com

gösterilerek açıklanmıştır. Ticari alanda kullanıldığı için *Venedik dukasının* da sıklıkla kullanıldığı ifade edilmiştir. Her padişah değişiminde yeni para bastırılmasına ve eskiden kullanılan paraların tedavülden kaldırılmasına *tecdid-i sikke* adı verildiğine de değinilmiştir. *Tağşiş* kavramının da *sikkelerin tashihi* adı altında paraların içindeki bakır oranının artırılması olarak tanımlandığını okuyoruz. Bu bölümde Osmanlı'nın genel iktisadi düzeni aktarılmaya çalışılırken sıklıkla alana dair kavramların kullanılması ve bu kavramların sözlükteki anlamlarıyla birlikte, hiçbir yorum içermeden açıklanması, lise düzeyindeki tarih ders kitaplarının içeriğini anımsatıyor.

Alt başlıkların ikincisi olan “16. Yüzyılın İkinci Yarısında Yaşanan Parasal İstikrarsızlık” bölümünde istikrarsızlığın sebebi olarak Safevi ve Habsburglar ile uzun süren savaşlar gösterilmiştir. Artan nüfusun etkilerinin de bilinebilmesi için tablo şeklinde bazı kentlerde nüfus değişimleri gösterilmiştir. Fiyat endeksleri konusunda birçok tablo bulunan bu bölümde, konunun uzmanları tarafından hazırlanmış bilgilerin aynen aktarılması göze çarpıyor.

Alt başlıkların üçüncüsü olan “1585 Akçe Tağşişi ve Sebepleri Üzerine Tartışmalar” bölümünde tağşişin sebepleri konusunda tarihçilerin fikirleri aktarılmaya çalışılmıştır. Ömer Lütfi Barkan'ın Amerikan gümüşünün dolaşıma girmesi hakkındaki fikirleri, Salillioğlu'nun Osmanlılara *kuruş* ismiyle tanıtılan gümüş paraların ve diğer yabancı paraların piyasada çoğalmasının yanında savaşlar nedeniyle bütçe açıklarının oluşmasına yönelik görüşleri, İnalçık'ın para bolluğu yaşanmasına ithafen ileri sürdüğü yaklaşımlar ve Pamuk'un tağşişlerin oluşturduğu düzensizlik savunusu aktarılmıştır. Burada diğerlerinden farklı olarak Tezcan'ın görüşleri de işlenmiştir. Tezcan'ın tağşiş uygulamasının sebeplerini mali açıklamalar ile bulamayacağımızı söylemesi ve bölgelerin birleşmesi sonucunda piyasa şartlarına uymanın amaçlandığını iddia etmesi dikkat çeker. Mehmet Genç'in de yaşanan ekonomik krizlerin sebebi olarak askerî alandaki ilerlemeleri gördüğüne kısaca değinilir.

Alt başlıkların dördüncüsü olan “Tağşişin Sonuçları ve Piyasadaki Aksaklıklar” bölümünde narhlara, fermanlara ve ödenen vergi miktarlarına çeşitli örnekler verilmiştir.

“Paranın İstikrarsızlığı ve Akitlerden Kaynaklanan Hukuki İhtilaflar” alt başlıklı bölümde ise satış fiyatları üzerindeki anlaşmazlıklar açıklanmış ve bu anlaşmazlıklara örnekler verilmiştir. Anlaşmazlıkların sebebi olarak da yaşanan bölgedeki teamül farklılıkları, akdin çeşidi ve akdin üzerinden geçen süre içerisindeki değişiklikler gösterilmiştir.

Birinci bölümün genelinde anlatılan bilgilere sahip olmak için tarih alanında lisans veya yüksek lisans öğrenimi görmeye gerek olmadığı kanaatindeyim. Sosyal bilimler alanlarına biraz ilgisi olan bir lise öğrencisinin bile kolayca erişebileceği bilgilerin eserde neden sürekli dipnot gösterilerek verildiğini sorgularken, yazarın lisans eğitimini ilahiyat alanında tamamlamış olduğunu hatırladım. Bu bölümde kullanılan kaynaklar kısıtlı olduğu için dipnotlarda sıkıntı vardı. Tek sayfa içerisinde üst üste beş kere, aynı yazarın aynı eserinin ardı ardına gelen sayfalarının dipnotlarına rastlıyoruz.

Osmanlı'nın iktisadi hayatıyla ilgili çalışmalar yapan Mehmet Genç, Şevket Pamuk, Erol Özvar, Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalçık'ın görüşlerinin olduğu gibi verilmesi ve hiçbir karşılaştırma yapılmadan özetlenmesi de benim için tam bir hayal kırıklığıydı. Eserde para değerlerinin karşılaştırıldığı tabloları

yazarın kendisinin oluşturmaması ve başka eserlerden nakletmiş olması da bu bölüm için az emek harcandığını düşündürüyor.

“Timurtâşî ve Nükud Risâlesi” üst başlıklı ikinci bölümde ise yazar kendi ihtisas alanına giren bir konu olduğu için Hanefî mezhebinin önde gelen isimlerinden Timurtâşî’nin *Rishaletü Bezli’l-Mechûd fî Tahrîri Es’ileti Tegayyüri’n-Nükûd* adlı eserinin incelenmesinde çok başarılıdır. “Şemseddin b. Timurtâşî Hakkında” alt başlıklı bölümde ilk olarak Şemseddin Timurtâşî’nin yaşamı, eğitimi ve yazdığı kitaplar hakkında bilgiler verilerek müellifin okuyucuya tanıtılması sağlanmıştır. Timurtâşî’nin tam adının Şemsüddin Muhammed bin Abdullah bin Ahmed bin Muhammed bin İbrahim bin el-Hatîb el-Umerî et-Timurtâşî el-Gazzî olduğunu da buradan öğreniyoruz. Önemli kişilerden dersler aldığını okuduğumuz Timurtâşî’nin Hanefî fihkî hakkındaki diğer eserlerinin isimlerini de burada buluyoruz. Timurtâşî’nin yaşadığı bölgenin Osmanlı hâkimiyeti altında olduğu ve gençliğinin Kanuni Sultan Süleyman dönemine rastladığı dikkat çekici bir ayrıntıdır. Eğitim görmek için gittiği Kahire dışında hayatının neredeyse tamamını Gazze’de geçirerek II. Selim ve III. Murad zamanlarını da görmüş olan Timurtâşî’nin birçok değişime şahitlik ettiği anlaşılabilir.

“Timurtâşî’nin Nükûd Risalesi” isimli ikinci alt başlıkta Timurtâşî’nin eserlerinin analizi yapılarak; eserin 1585 yılındaki tağşişe bağlı olarak yazıldığı, müellifin kadılık veya müftülük görevleri yapmış olduğu gibi bazı çıkarımlara ulaşılmıştır. Eserde açıklandığı üzere, Timurtâşî’nin Nükûd Risalesi’ni yazmasının sebebi Şam tüccarlarının sikkelerin piyasadan kaldırılması veya değerlerinin düşmesi sonucunda mağduriyete uğramaları dolayısıyla bunlara çözüm bulmak istemesidir. Akçenin zamana ve bölgeye göre değişen değerinin rayiçler arasında farklılaşmalara sebep olması ve kadınların farklı görüşlere göre karar vermesinin karışıklık yaratması, iyi seçilmiş ve anlaşılır örneklerle desteklenerek anlatılmıştır. Timurtâşî’nin sikkelerin piyasadan kaybolması ve değerlerinin değişmesinden kaynaklanan sorunların çözümünde kadınlara yol göstermek için Nükûd Risalesi’ni yazdığı belirtilmiştir. Nükûd kelimesinden, müellifin kendi döneminde nakit olarak geçerli olan sikkelerin anlaşılması gerektiği de eklenmiştir. Bu bölümde ayrı bir başlık altında “klasik Hanefî geleneğinde sikke” hakkında da açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Hanefî geleneğinde altın ve gümüşten kesilen *dinar* ve *dirhem*lerin kabul edildiğini, *fülus* adı verilen bakır paraların kullanılmadığını anlatan yazar, bakır para kullanımının yolunu açan ilk kişinin İmam Muhammed olduğu bilgisini vermektedir. İçerisine bakır karıştırılmış sikkelere *mağşuş* adı verildiği, muadillerinin farklı isimlerle Buhara ve Semerkand’da yaygınlaştığı bilgisi de değerlidir. *Mağşuş* sikkelerin kullanımının ancak *örfen* kabul edildiği takdirde kullanılacağı ve itibari bir değere sahip olduğu da işlenen konular arasındadır. Yine aynı bölümde “Mütedavil ve Mağşuş Sikkeler” başlığı altında sikke çeşitleri ve kıymetleri hakkında çeşitli bilgiler aktarılmıştır.

Eserin devamında anlatılanları özetleyecek olursak, Timurtâşî eserinde ortaya çıkan sorunlarla alakalı dört başlık belirlemiştir. Müellif tarafından açıklanan sorunlar şunlardır: Belirli bir sikke cinsinin tüm beldelerde tedavülden kalkmasıyla ortaya çıkan *Kesâd-ı âmm*; para cinsinin tarafların bulunduğu beldelerin dışında var olması durumunda *Kesâd-ı cüz*; bir sikke cinsinin çarşıda ve pazarlarda bulunmazken sarraflarda olması durumunda *İnkîâ’* ve sikkenin değerinin değişmesi durumunda

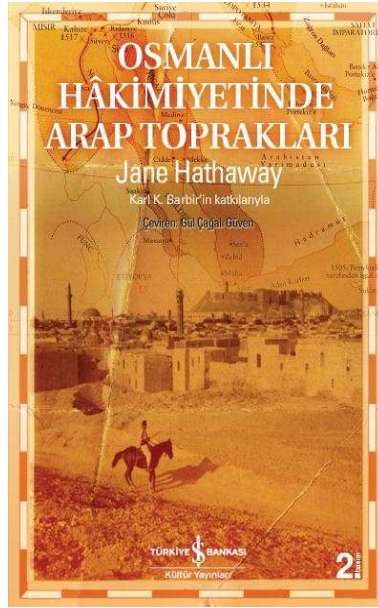

Tegayyür. Kesâd durumlarında Ebu Hanife'ye göre satış batıl oluyor, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre geçerli sayılıyordu. Bu durumda Ebu Yusuf'a göre akdin yapıldığı, İmam Muhammed'e göre ise kesâdın gerçekleştiği günkü kıymete göre ödeme yapılmalıdır. Akde konu olan sikkenin değerinin değiştirilmesi durumunda Ebu Hanife akitte belirtilen miktarın esas alınması gerektiğini söylerken, Ebu Yusuf akitteki kıymetin esas alınarak o zamanki değerine göre ödeme yapılması gerektiğini söyler. Bu görüş ayrılığı, kadıların farklı hükümler vermesine sebep oluyor ve halktaki adalet duygusunu olumsuz etkiliyordu. Timurtâşî ilk olarak mezhep içindeki hiyerarşiyi vererek Ebu Hanife'nin görüşü yoksa Ebu Yusuf'un, Ebu Yusuf'un görüşü yoksa İmam Muhammed'in, onun da görüşü yoksa Züfer bin Huzeyl veya Hasan bin Ziyad'ın görüşüyle fetva verilmesi gerektiğini hatırlatıyor. Daha sonra *Meşâyihlerin* kabul ettiği görüşün *râcih* olduğu ve *râcih* olan görüşle fetva vermenin vacip olduğu belirtilerek Ebu Yusuf'un görüşünün genel kabul görmesi gerektiğini söylüyor.

İlk bölümde verilen bilgilerden kendime yeni hiçbir şey katamadıysam da ikinci bölümde, Hanefî mezhebinin hukuk kurallarını benimsemiş olan Osmanlı Devleti'nin parasal konulardaki hükümleriyle ilgili pek çok şey öğrendim. Gerçekten Timurtâşî'nin eserinin iyi analiz edilerek görüşlerinin ve çözüm önerilerinin açıkça aktarıldığını düşünüyorum. İkinci bölümle alakalı tek eleştirim *fıkıh* gibi, İslamî alanlarda görülen ve pek bilinmeyen Arapça terimlerin açıklanmaması ve çokça kullanılmasıdır. Sonuç ve tahlil kısmında İbni Kemal, İslahi ve Suyutî gibi, dönemin diğer müelliflerinin eserleriyle Timurtâşî'nin eserinin karşılaştırılmasının anlatıyı tamamladığını düşünüyorum. Ekler kısmında verilen ve başlangıcından sonuna kadar paranın değerindeki seyri gösteren tabloları faydalı bulduğumu da eklemeliyim. Son olarak kitap başlığının kitabın içeriğine pek uymadığını düşünüyorum. Kitabın başlığında dönemselsel olarak 16. yüzyılın seçildiğini görsek de kitap içeriğinde Orhan Bey zamanında bastırılan ilk gümüş sikkeden başlanarak kullanılan diğer para türleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Daha sonra ise 1585 yılındaki tağşişe odaklanılmıştır. Timurtâşî'nin eserinin de bu tağşişten sonra yazıldığı düşünülüyorsa "16. yüzyılın son çeyreği" tarihlendirmesi daha uygun olacaktır. Böyle bir tarihlendirmede de ilk dönem beylerinin bastırıldığı paralar ile ilk dönemki hazinenin durumu hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi sadece lafın uzatılması için bir bahanedir. Ekler bölümünde yer alan Timurtâşî'nin risalesinin asıl metninin tercümesi ile birlikte Arapça metninin de çalışmaya eklenmesi okuyucu açısından kullanışlı görünüyor.

Toplamda 131 sayfa olarak basılan eserin ilk bölümü otuz sayfa, ikinci bölümü yirmi iki sayfadır. Ön söz, giriş ve sonuç kısımları dâhil edilmeden geri kalan iki bölüm arasında dengenin sağlanmış olduğunu söyleyebiliriz. Kitabın kapak tasarımında kullanılan görselin eski dönemlerdeki alışverişi çağrıştırması bakımından iyi seçilmiş olduğunu düşünüyorum. Alışveriş durumlarında çıkan ihtilafların çözümü için Hanefî mezhebinin önde gelenlerinin görüşleri arasında hangisine uyulması gerektiği açıklandığı ve Osmanlı tarihindeki davalardan örnekler sunulduğu için eserin, en azından ikinci kısmının, faydalı bilgiler içerdiği kanaatindeyim. Bana göre kitapta Arapça olan birçok kelime kullanılması ve sayısız tanımlama yapılması akıcılığı kötü yönde etkilemiştir. Kitabın oldukça kısa tutulması da birçok bilginin daha işlenebilecekken kısa kesilmiş, küçültülüp daraltılmış olduğu izlenimini veriyor. Konunun

meraklılarına derinlemesine bir araştırma için yeterli olmasa da konuya yeni giriş yapanlar için başvuru niteliğindeki bir el kitabı olarak görülebilir. Okuduğumuzda birçok dikkat çekici bilgi edinebiliriz ancak eserin ikinci kısmını, anlaşılması güç bir dili olduğundan dikkatli okumakta yarar vardır.

Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları

Jane Hathaway, Çev. Gül Çağalı Güven

İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, 382 sayfa, ISBN: 978-605-332-771-4.

Bilal YAVAŞ*

Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasıyla olan hâkimiyet mücadelesi ve bu süreç her açıdan önemli görülmesi gereken bir gelişmedir. Bu coğrafyanın Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmesiyle devlet büyük bir itibar yakalamıştır. Mekke ve Medine gibi kutsal şehirlerin devletin yönetiminde olması da her bakımdan önemlidir. Ele alacağımız bu eserde 1516-1800 yılları arasında bu yönetimin nasıl gerçekleştiğine ve bu sürecin zorluklarıyla birlikte düzenin tesisinin nasıl olduğuna göz atacağız.

Kitabın değerlendirmesine geçmeden önce yazar hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Yazarımız Jane Hathaway, Amerika Birleşik Devletlerinin önde gelen Osmanlı tarihçilerinden biri olup Austin Texas Üniversitesinde lisans ve yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Doktorasını ise Cemal Kafadar'ın danışmanlığında, Princeton Üniversitesinde Yakın Doğu araştırmaları üzerine tamamlamıştır. Yemen ve Mısır başta olmak üzere Osmanlı'nın Arap vilayetlerine odaklanan çalışmalarıyla bilinmektedir. İlerleyen yıllarda Osmanlı saray teşkilatıyla ilgilenmeye başlamıştır. Yazdığı kitapların birçoğuyla önemli ödüller kazanan Jane Hathaway başarılı bir araştırmacıdır. Bu kitap dışında da birçok eseri bulunmaktadır.

Kitabın on bölümden oluştuğunu görmekteyiz. Birinci bölümde Orta Doğu'nun tanımı yapılmakta ve bölgenin Bereketli Hilal diye adlandırılan verimli bir bölge olduğundan söz edilmektedir. Orta Doğu tanımının Amerikalı Yazar ve Tarihçi Alfred Mahan tarafından ortaya koyulduğunu buradan öğrenebilmekteyiz. Ayrıca yazar, bölgenin coğrafi özelliklerini, bölgede yaşayan halkların özelliklerini,

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, tarihcibilal@gmail.com

dinsel azınlıkları da ele almıştır. Böylece bölgenin ne anlam ifade ettiğini ve kafamızda Orta Doğu kavramının nasıl olması gerektiğini de görebilmekteyiz.

İkinci bölümde ise bölgenin Abbasiler, Moğollar ve Memlûkler dönemindeki siyasi durumları ele alınmış ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin bölgede hâkimiyeti anlatılmıştır. Bu hâkimiyet Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleşmiş olup siyasi, ekonomik, dinî birçok alanda önemlidir. Safevi Devleti'nin de bölge üzerinde hâkimiyet elde edebilme çabalarına karşı Osmanlılar ile giriştikleri savaşlar anlatılmıştır. Bunların dışında Arap topraklarının hâkimiyet altına alınmasıyla Osmanlı Devleti'nin nüfusunun çoğunluğunun Hristiyan ve Balkan halklarından olmadığını, Müslümanların da bu nüfusa katıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca Osmanlı sultanları Hadimül-Haremeyn unvanı ile anılmaya başlamışlardır. Bu fetihler Kanuni Sultan Süleyman döneminde devam etmiş olup Kuzey Afrika bölgesinde yoğunlaşmıştır. İşte bu bölümde bu sürecin nasıl işlediği ve bölgenin kontrolünün nasıl sağlandığı ele alınmıştır.

Üçüncü bölüme göz attığımızda, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki isyanları, bölgenin hâkimiyeti için yapılan çalışmalar ve Portekizlilerle mücadeleler ele alınmaktadır. Yavuz Sultan Selim döneminde Arap coğrafyasında tesis edilen düzen onun vefatıyla bozulmuş, Kanuni döneminin ilk yıllarında ise bozulan düzenin tekrar tesisi için uğraşılmıştır. Bu düzenlemelerde öne çıkan kişi Pargalı İbrahim Paşa olmuştur. Bu isyanlar ve bozulan tesisin düzeni her açıdan önemli olup bölgedeki isyanların sebebi, devletin tekrar istikrarı yakalaması ve bu düzenlemelerin neler olduğu hakkında da bilgiler verilmiştir.

Dördüncü bölümde, Osmanlı Devleti'nin kriz ve değişiminden; bu dönemde krizin nasıl ortaya çıktığından, devletin aldığı önlem ve düzenlemelerden söz edilmiştir. Burada üzerinde durmamız husus ise "II. Osman ve kul sistemi"dir. Öküz Mehmet Paşa'nın Kahire'de yapmış olduğu düzenlemeler ve bunların Sultan II. Osman tarafından nasıl karşılandığı hususları hiç şüphesiz kitabın en önemli hususlarındandır. Bunun dışında Yemen'in Osmanlı yönetiminden çıkması ve Köprülü dönemi reformları da bu bölümde yer alan konulardandır. Sözü edilen reform ve düzenlemeler her açıdan önemli görülmelidir. Burada bu düzenlemelerin içeriğinden de bahsedildiğini söyleyebiliriz.

Beşinci bölümde, 17. yüzyıl sonrasında Arap coğrafyasında farklı bölgelerde ortaya çıkan âyanlar ve devletin bu mahallî beyler ile ilişkileri, nasıl mücadele ettikleri ele alınmıştır. Bu âyanların kimler oldukları, hangi bölgelerde faaliyet yürüttükleri ve bölgedeki sosyokültürel faaliyetleri dile getirilmiştir. Yine eserde "hadımlık sistemi" ve bunun nasıl organize edilerek düzenlendiği hakkında bilgi verilmiştir. Hathaway, hadımların sistemin siyasi boyutunda önemli bir figür olduklarını iddia etmektedir.

Altıncı bölümde, dinî ve entelektüel yaşam ile tasavvuf hayatının nasıl olduğu ele alınmıştır. Burada mezheplerin farklılıkları, tasavvufa bakış açıları, dinî zümrelerin faaliyetleri anlatılmıştır. Bu zümrelerin Arap coğrafyasında nasıl karşılandıkları, Osmanlı için ne derece önemli oldukları; bölgenin dinî öneminin ve Mekke, Medine, Kudüs gibi, İslamiyet'in en önemli merkezlerinin Osmanlı hâkimiyetinde olması ve bunun yanında dinî yaşamın nasıl olduğu hakkında bilgiler verilmiştir.

Yedinci bölümde, Arap taşra kentlerinin ekonomik durumları hakkında bilgiler verilmektedir. Burada büyük çarşılarda devlet nizamının nasıl tesis edildiğini görmek mümkündür. Hathaway, bölgede kahve kültürünün gerek Arap coğrafyası gerekse Osmanlı Devleti'ndeki etkilerini detaylıca anlatmıştır. Aynı

zamanda, kahve ticaretiyle birlikte bölgedeki âyanların güçlenmesi ve zenginleşmesi ele alınmıştır. Kahve kültürü her açıdan önemli olduğundan, bu ticarete kahve kültürünün bölgenin ticari ve ekonomik dengelerini nasıl etkilediğini anlamak gözüyle de bakmamız gerekmektedir.

Sekizinci bölümde ise kırsal yaşam ile buradaki toprak düzeniyle birlikte bölgedeki aşiretlerin kimler olduğu ve değişen düzenler hakkında bilgiler verilmiştir. Toprak sisteminin giderek bozulmaya ve eski önemini kaybetmeye başlaması ve dış müdahalelerin başladığı bir dönemin karşımıza çıktığını görebiliyoruz. Bu müdahalelerin sonucunda kırsal nüfustaki kırılmalar ve sorunlar detaylıca işlenmiştir. Devletin giderek gücünü kaybetmesi ve kırsal nüfus başta olmak üzere bölgede büyük problemlerin oluşması da bir başka sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu düzende yaşanan problemler sekizinci bölümde detaylıca işlenmiştir.

Dokuzuncu bölümde, Arap coğrafyasında yaşayan marjinal gruplar ile bölgede yaşayan azınlıkların durumları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu grupların İslamiyet'in doğuşundan itibaren bölgelerinde kendi inançlarını özgürce yaşadıkları ve bu geleneğin Osmanlı Devleti'nde de devam ettiğini görüyoruz. Yine marjinal grupların ortaya çıkışları ve sonrasında geçirdikleri evreler anlatılmıştır. Hathaway, çok erken dönemlerde Mısır'da kurulan el-Ezher gibi birçok medrese ve kurum sayesinde Şii düşünce ve faaliyetlerinin Sünni bir eğitimin temel alınarak korunduğunu ve bu sistemin Osmanlı Devleti'nde devam ettiğini anlatmaktadır. Selçuklu Devleti'nin Sünni dünyasının koruyucu unvanının Memlûklere ve sonrasında Osmanlı Devleti'ne geçtiğini görebiliyoruz. Yine Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 400 yıl İslam âlemine hamilik yaptığını da unutmamak gerekir.

Onuncu ve son bölümde ise artık bölgenin ideolojik ve siyasal olarak değişmeye başladığını görmekteyiz. Burada, Osmanlı Devleti'nin uzun süre uğraşmak zorunda kaldığı, siyasi ve dinî bir problem kaynağı olan Vehhabilik, ortaya çıkış süreci ve zamanla bir güç hâline gelerek Osmanlı Devleti'ne karşı isyanlarıyla bu isyanların neticeleri detaylıca anlatılmıştır.

Vehhabilerin kimlerden oluştuğu, dinî düşüncelerinin ne olduğu, siyasi ittifaklarını kimlerle yaptıkları ve isyan etmeleri sonucunda Kavalalı İbrahim Paşa tarafından ortadan kaldırılarak, elebaşlarının sorgulanıp idam edilme süreci anlatılmıştır. Her ne kadar Vehhabiler ortadan kaldırılmış olsalar da 20. yüzyılda Modern Suudi Arabistan'ın temellerini Vehhabiliğin devamı olarak görülen Selefilik oluşturmuştur. Bu önemli süreci anlayabilmek için Vehhabiliğin ne anlama geldiğini ve Vehhabilerin düşüncelerinin neler olduğunu bilmek gerekir.

Yine bu bölümde III. Selim dönemindeki iç ve dış problemler, ıslahatlar, yenileşme çabaları ve devletin karşılaştığı zorluklar anlatılmıştır. II. Mahmut ve onun yaptığı reformlarla birlikte tesis edilen modern kurumlar imparatorluğun sonuna kadar etkisini sürdürmüştür. Her ne kadar kitapta 1800 yılına kadar olan dönem işlenmiş olsa da bu yeniliklerin II. Mahmut döneminde yapıldığını ve ne derece önemli olduğunu mutlaka bilmeliyiz.

Sonuç olarak 1516-1800 yılları arasını kapsayan ve Arap coğrafyası hakkında önemli bilgiler içeren bu eser her açıdan önemli görülmelidir. Bölgenin dinî, ekonomik ve siyasi yapısı; bölgede hüküm süren devletler; Osmanlı Devleti'nin yönetimindeki dönem ve karşılaşılan zorluklarla sürecin nasıl yaşandığı

detaylıca ele alınmıştır. Ayrıca yazarımız Hathaway, Arap tarih yazıcılığı hakkında bazı bilgiler vermiştir. Kitapta pek çok harita ve resmin olması da bölgeyi anlamamız ve daha yakından tanımamız adına önemlidir. Yine yazarın araştırmacı bir usulle konuya yaklaşması biz tarihçiler açısından kıymetli görülmelidir. Böyle önemli bir konunun yabancı bir araştırmacı tarafından objektif olarak ele alınması da gerek bizim gerekse Arapların tarih yazıcılığı açısından önemli görülmelidir. Kitap, Osmanlı Arap coğrafyasını merak edenler için, okunması gereken temel araştırma kitaplarından biridir.

Uyvar Kuşatması 1663

Kahraman Şakul

İstanbul, Timaş Yayınları, 2021, 120 sayfa, ISBN: 978-605-08-4230-2.

Doğukan KARAKUŞ

Kitabı değerlendirmeye başlamadan önce yazarın eğitimi hakkında bilgi vermek uygun olacaktır. Kahraman Şakul, lisans ve yüksek lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümünde, doktora çalışmasını ise 2009 yılında Georgetown Üniversitesi Tarih Bölümünde tamamladı. Daha sonra aynı üniversitenin Doğu Akdeniz Çalışmaları Merkezinde akademik direktörlük görevini yürüttü.

Kitap, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir dönem olan *Köprülüler (1655-1683)* devrinde imparatorluğun yeni bir yayılmacı siyaset izlemeye başlamasından sonra Erdel ve Nemçe (Avusturya) ile yaşanan sorunlar neticesinde Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Uyvar Kalesi'ni fethetmesi ile sonuçlanan 1663 seferini anlatmaktadır.

Kitap kendi içinde bölümlere ayrılmasa da biz kitabı üç ana bölüme ayırarak inceleyebiliriz. İlk bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Köprülülerle başlayan, yeni bir yayılmacı politika sergilemesi ve Erdel yüzünden Nemçe ile imparatorluğun arasındaki ilişkilerin giderek gerginleşmesi anlatılmaktadır. İkinci bölümde, Osmanlı'nın sefer kararı ve ordunun Uyvar önüne ulaşınca kadar yaşadığı olaylar anlatılmaktadır. Son bölümde ise kuşatma ve kuşatmanın neticeleri üzerine odaklanılmaktadır.

Kitabın takdir edilesi ilk yanı, ele aldığı konudur; ülkemizde Uyvar Kuşatması üzerine pek çalışma yapılmamıştır. Osmanlı tarihi açısından, özellikle Mohaç Muharebesi'nden İkinci Viyana Kuşatması'na kadar geçen yaklaşık iki yüzyıllık süreçte imparatorluk sadece bir sefer meydan muharebesine girmiş ancak onlarca kaleyi kuşatmıştır. Böyle düşünüldüğünde, ülkemizde Osmanlı kale kuşatmaları ve askerî tarih alanında eksikimizin olduğu görülmektedir.

Kitapta bir askerî kuşatma savaşı gibi, birçok terminolojik kavramı içeren bir konunun anlatılmasına karşın; kitabın dili anlaşılır ve yalındır. Yazar kuşatma savaşını anlatırken, olayı dönemin kaynaklarını

birbirleri ile mukayese ederek okura sunmaktadır. Böylece okur hem dönemin kaynaklarına erişme imkânı bulmakta hem de kaynakların birbirleriyle olan çelişkilerini görerek eleştirel okuma yapma gereksinimi hissetmektedir. Yazar ön sözde kitabın amacını şöyle açıklıyor: (s. 8)

“Kuşatmayı teknik ayrıntılarıyla görselleştirerek yeniden kurgulamak, Osmanlı kale cenginin Avrupa’dakilerden çok farklı olmadığını ve ordu bünyesinde bulunan farklı dini/etnik grupların birbirleri ile ilişkilerine, farklı hizmet kotaları arasındaki iş birliği ve rekabete, çatışmalı subay-er değerli sistemine, ödül-ceza örüntüleri gibi savaşla ilgili meselelere harp tarihi meraklılarının dikkatini çekmek.”

Bu açıklamadan kitabın gayesinin akademik anlamda Uyvar Kuşatması’nı tartışmak değil, olayı olabildiğince basit bir şekilde anlatarak okuyucuya hadiseyi ve dönemin şartlarını öğretmek olduğu çıkarımı yapılabilir. Bunun için olmalıdır ki kitap görsel malzeme açısından oldukça zengindir. Tasvir ve gravürler sayesinde okur, kuşatmayı kafasında canlandırarak hadiseyi daha iyi kavrama imkânına kavuşmaktadır.

İçeriğinden biraz daha ayrıntılı bahsedecek olursak kitap, kuşatmayı anlatmaya başlamadan Köprülü Mehmed Paşa’nın sadrazam olmasıyla beraber Osmanlı İmparatorluğu’nun yeniden toparlandığı ve tarihinde son kez yayılma faaliyetlerine başladığı, özellikle benimsenen yeni kuzey politikasını ele alıyor. Ardından imparatorluğun Erdel yüzünden Nemçe ile arasının açılması ve devam eden süreçte alınan sefer kararı, akabinde yaşanan gelişmeler ve nihayetinde ordunun kuşatma bölgesine ulaşması ile devam ediyor. Kuşatma üç safha olarak ele alınıyor: ilk safha, hendeğe varış; ikinci safha, hendeği geçiş; üçüncü safha, kale duvarlarına varış ve kalenin teslim alınması. Fethin tamamlanmasının ardından ordunun son faaliyetlerinin ele alınmasıyla kitap sonuçlandırılıyor.

Eser her ne kadar akademik bir amaç uğruna yazılmamış olsa da içerdiği bilgiler oldukça doyurucu. Kuşatma savaşı ele alınırken oldubittiye getirilmemiş. Aynı zamanda Osmanlı ordusunun iç dengeleri, yaşanan iktidar savaşları ve orduya tabi devletlerden katılan birliklere duyulan güvensizlik gibi konulara da değinilerek, okurun sadece kuşatma savaşı ile ilgili değil, aynı zamanda Osmanlı ordusunun yapısı hakkında da bilgi kazanması amaçlanmış. Eserde bu kadar çok görsel malzeme tercih edilmesi ve sayfaların çoğunda geniş boşluklar bırakılması, yazarın anlatılmak istenen hadisenin okurun görsel hafızasına kazınarak bilginin daha kalıcı olmasını hedeflediğini göstermektedir. Görsel malzemenin bolluğu her ne kadar bilgiyi daha kalıcı hâle getirirse de kitapta kullanılan görsel malzeme, olması gerekenden daha fazladır. Ancak yazarın amacının akademik bir anlatıdan ziyade kuşatmayı görseller yardımıyla kurgulamak olduğunu düşündüğümüzde bunun nedeni anlaşılacaktır.

Kitapta, kuşatma anlatılırken dönem kaynaklarının mukayeseli bir şekilde ele alındığından bahsetmiştik. Yazar bu kaynakları birbiri ile kıyaslar, özellikle Evliya Çelebi’nin verdiği bilgilere diğer kaynaklara nazaran daha temkinli ve eleştirel yaklaşmaktadır. Bunun sebebi Evliya Çelebi’nin sefer esnasında aldığı notları yıllar sonra düzenlemiş olmasıdır. Bu durum şüphesiz ki onun bazı tarihleri, günleri, kişileri vs. yanlış hatırlamasına neden olmuştur.

Kitaba bir eleştiri getirecek olursak, kaynakların tartışılması sırasında bazen kaynaklardaki hangi bilginin daha doğru olabileceğinin üzerinde yeterince durulmamasından dolayı okurun kafasında soru işaretleri kalabileceğini söyleyebiliriz.

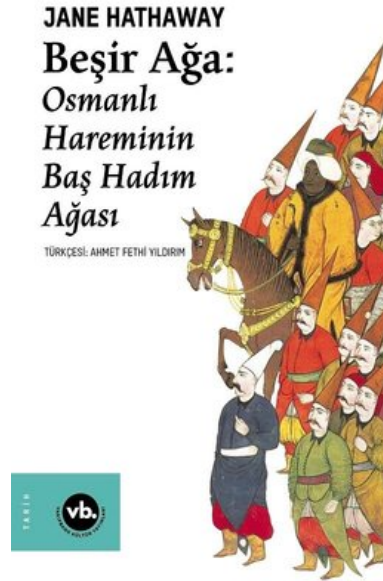
Kitabımız akademik olarak yeni bir bilgi ortaya koymasa da ülkemizde pek ele alınmayan Osmanlı kale

kuşatma savaşlarının en önemlilerinden birini, daha çok genel kültür ve bu konunun meraklılarına bir giriş seviyesinde anlatarak okurların daha ileri seviyede yapacakları okumalara öncülük ediyor.

Uyvar Kuşatması, Osmanlı tarihi için önemli bir kuşatmadır. Çünkü bu kalenin fethedilmesinin hemen ardından yaşanan bazı hadiseler ileride daha da büyüyecek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini tayin edecek olan İkinci Viyana Kuşatması'na kadar olan sürecin fitilini ateşleyecektir.

Sonuç olarak kitap, Osmanlı İmparatorluğu'nun kale kuşatma savaşları hakkında hem olabildiğince detaylı bilgi vererek hem de oldukça sade bir dille; konuyu akademik açıdan değil ancak genel okur kitlesine hitap edecek şekilde ele alarak anlatmayı başarıyor. *Uyvar Kuşatması 1663*, konuya meraklı olan ve özellikle harp tarihine ilgi duyan kişiler için yararlı olacaktır.

Beşir Ağa: Osmanlı Hareminin Baş Hadım Ağası

Jane Hathaway, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım

İstanbul, Vakıf Bank Kültür Yayınları, 2021, 151 sayfa, ISBN: 978-605-7947-95-6.

Zehra ORAKÇI*

ABD'nin önde gelen Osmanlı tarihçilerinden biri olan Jane Hathaway, Austin Texas Üniversitesinde lisans (1982) ve yüksek lisans (1986) derecelerini aldıktan sonra, doktorasını (1992) Prof. Dr. Cemal Kafadar'ın danışmanlığında, Princeton Üniversitesi Yakınoğu Araştırmaları Merkezinde tamamlamıştır. Jane Hathaway, Yemen ve Mısır başta olmak üzere, Osmanlı'nın Arap vilayetlerine dair çalışmalarıyla tanınmış ve akademik kariyerinin sonraki yıllarında Osmanlı saray teşkilatı ile ilgilenmeye başlamıştır. Hathaway Ohio State Üniversitesi Tarih Bölümünde çalışmalarını sürdürmektedir. Bu kitap *Beshir Agha Chief Eunuch of the Ottoman Imperial Harem* adıyla 2006 yılında Oneworld Academic tarafından yayımlanmış olup Ahmet Fethi Yıldırım'ın çevirisiyle Nisan 2021 itibarıyla ülkemizde okuyucuya sunulmuştur.

Eser 1717'den 1746'ya kadar Osmanlı Devleti'nin haremde darüssaade ağalığı yapan ve Osmanlı tarihinde en kuvvetli hadım ağası olan Hacı Beşir Ağa'nın biyografisidir. Eser giriş kısmının ardından temel olarak 10 başlık ve onların alt başlıklarından oluşmaktadır. Yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş sınırlarından bahsettikten sonra Beşir Ağa'nın da Hanefi mezhebi üzerine etkisinin bulunması sebebiyle "Osmanlı İslamı" isimli bir başlık açmıştır. Akabinde XVI. yüzyılda Osmanlı'da darüssaade ağasının (baş hadımağa) nüfuzuna değinmekle beraber Beşir Ağa'nın da bunlar arasında onu farklı yapan özelliklerine değinmiştir. Yazar, burada özellikle Beşir Ağa'nın ayırıcı özelliklerinden olan kitap koleksiyonculuğu ve onun Mekke ve Medine ile süregelen bağlantısına vurgu yapmıştır.

---

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, zehra.orakci@stu.fsm.edu.tr

Eserin birinci bölümü “Başlangıçlar: Seçkin Kölelik ve Hane Mensubiyeti” ana başlığından oluşmaktadır. Yazar bu bölümde hadımların hem Müslüman hem gayrimüslim toplumlarda seçkin köleler kategorisine tabi olduğunu belirtmektedir. Bunun nedenini ise saray mensubu olmalarına bağlamakta ve bu hususun derinine inmektedir. Kendi ailesinden uzaklaşan bu “seçkin köleler” hükümdarın sarayında hizmet etmekteydi. Yazar bu bölümde seçkin kölelik ve hane mensubiyeti kavramlarını Osmanlı açısından değerlendirirken tarihsel olarak Memlûklere dayandırsa da Osmanlı devşirme sisteminin kendine haslığı ve kusursuzluğunu belirtmektedir. Müellif daha sonra hadım ağalarını “hane mensubu” olarak değerlendirmekte ve bu hane hiyerarşisinin en tepesinde saray-ı hümâyundaki sultanın dairesinin bulunduğunu belirtmektedir. Bu hane halkının en son mensubunu ise saray efradıyla etkileşimde olan hadımların ve devşirmelerin oluşturduğundan bahsetmektedir.

Eserin ikinci bölümünde yazar “Tarihte Hadımlar” başlığı altında Osmanlı’daki hadımlara değinmeden önce seçkin hadım kölelerin yaptıkları işleri tarihsel bir perspektife yerleştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda yazar, hadımlığı ilk çağlara kadar götürmüş ve sonrasında Orta Çağ’daki Müslüman imparatorluklarda hadımlığa değinmiştir. Burada öncelikle Abbasi Devleti’ne değinmiş, ardından Osmanlı Devleti’nin bu hususta en çok esinlendiği devletin Memlûkler olduğunu zikretmiştir. Bu kısımda müellifin, David Ayolan isimli yabancı bir yazarın Türklerin orduda hadım istihdamına ilişkin çıkarımını doğru kabul ederek yer vermesi ve bunu tek bir kaynağa dayandırması akademik olarak eksikliğe sebep olmuştur. Yazarın bu bölümde değindiği diğer hususlar ise Osmanlı saraylarında hadımların kullanılmaya başlandığı dönem, hareme girişleri ve hangi bölgelerden tercih edildikleridir. Müellif bu kısımda, Osmanlı haremde neden Afrikalı kölelerin tercih edildiği sorusuna da yanıt bulmaya çalışmıştır. Ancak akademik çerçevede bakıldığında öne sürülen kaynaklar ve verilerin, okuyucu için ikna edici nitelikte olmadığı kanaati doğmaktadır.

Eserin üçüncü bölümü “Beşir Ağa’nın Kökeni” başlığından oluşmaktadır. Eserin bu bölümüyle, kitabın esas konusu olan, Beşir Ağa’nın biyografisine giriş yapılmıştır. Yazar, Beşir Ağa’nın doğduğu topraklar olan Osmanlı Habeşistanı’ndan bahsetmiştir. Daha sonra Habeşli hadım kölelerin ayrıcalığı, onların başka toraklara yolcuğu, tarihsel süreç içerisinde hadım işleminin usulleri ve hadım edilenler üzerindeki tesirlerine değinilmiştir. Bu bölümde yazar ayrıca, hadım kölelerin özellikle Mısır valisi tarafından Habeşlilerden alındığından ve daha sonra bunların Osmanlı sultanına hediye edildiğinden bahsederken Osmanlı Mısırı’nın tarihini de açıklamıştır. Akabinde Beşir Ağa’nın ilk sahibi, Mısır’da şeyhülbeled olan İsmail Bey’den bahsetmekte, Beşir ismini onun vermiş olabileceğini belirtmekte ve bu ismin kökenine değinmektedir.

“Saray’da İlk Yıllar” isimli dördüncü bölümde ise 1694 yılı itibarıyla Osmanlı haremindeki eğitimi ve ilerleyerek padişahın musahibi olması gibi hususları açıklamıştır. Müellif, bu dönemde önemli role sahip olan Gülnüş Emetullah Sultan, Yusuf Ağa ve Köprülü reformlarıyla bir perspektif oluşturduktan sonra Beşir Ağa’nın saray kariyerinde baş musahiplikten harem hazinedarlığına terfi etmesine dikkat çekmiştir. Bölüm Beşir Ağa’nın hazinedar ağalığı faaliyetleri ve yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde Kıbrıs’a sürgün edilmesiyle sonlandırılmıştır.

Yazar, “Kıbrıs’ta ve Mısır’da Sürgün” ana başlıklı beşinci bölüme Beşir Ağa’nın Kıbrıs ve Mısır sürgünüyle başlamış ve Mısır’da Beşir Ağa’nın vekili olan Hasan Ağa’dan bahsetmiştir. Bu bölümde, bir müddet Mısır’da bulunan Beşir Ağa’nın Kahire’de bir çeşme inşa ettirdiğine ve bu dönemde Mısır’daki Zülfikariler ve Kasimiler arasında yaşanan kan davası sırasında bu gruptakilerle olan bağlarına da değinilmiştir. Bu süre zarfında bir darüssaade ağası ve harem hazinedarlığı yapmış olan Beşir Ağa’nın haremeyn vakıflarıyla bağlantılı iltizamların elden çıkarılmasından kaynaklı kaygısına değinilmiş ancak bu doğrultuda gerçekleştirdiği faaliyetlere yer verilmemiştir.

“Medine’de Şeyhülharemlik” başlıklı altıncı bölüm ise Beşir Ağa’nın Hz. Muhammed’in türbesini koruyan hadım ağalarının başı olan şeyhülharem olarak Mısır’dan Medine’ye gidişiyle başlamaktadır. Yazar bu bölümde, Peygamber’in türbesi ve mirasıyla ilgili iki rakip olarak belirttiği Sünnilik ve Şiilik hususunda kafa karışıklığını gidermek için Şiilik meselesini bir başlık altında açıklama gereği duymuştur. Müellif bununla beraber Medine, Mescid-i Nebevi, türbedar hadım ağaları, türbedar hadım ağalarının sayıları ve görevleri, sanduka örtüsü, saray hadım ağaları ve türbedar hadım ağaları, Medine’de Köprülü reformlarına dair alt başlıklara yer vermiştir. Bu bölüm, eser bir biyografi çalışması olduğu hâlde Beşir Ağa’nın merkezden çıkarıldığı bölüm olmuştur. Bölümün sonunda ise Medine’ye atanan Beşir Ağa’nın Medine’nin ayanları ve ümerasıyla temas kurma olanağı yakaladığından bahsedilmiştir. Ancak bu temaslara dair bir bahis bulunmamaktadır.

“Topkapı Sarayı Hareminin Baş Hadım Ağa’sı” başlıklı yedinci bölüm Beşir Ağa’nın Topkapı Sarayı hareminin baş hadım ağası olma süreci hakkındadır. Müellif bu bölümde, Beşir Ağa’nın şeyhülharem iken saraya geri çağırılması üzerine İstanbul’a dönmesini açıklamıştır. Hareme dönüşü hususunda, Beşir Ağa için bu dönüşün bir zafer niteliği taşıdığını ifade ettikten sonra Beşir Ağa’nın harem dairesinden bahsetmiştir. Bu bölümde dikkat çeken diğer hususlar ise Nevşehirli İbrahim Paşa’nın sadrazam olmasındaki rolüne vurgu yapılması ve bahsi geçen sadrazama dair bilgiler verilmesidir. Yazar bu bölümde ayrıca Lale Devri’ne değinmiş ve *Surnâme* isimli eserde Beşir Ağa’nın resmedilmesinden bahsetmiştir.

Eserin sekizinci bölümü “I. Mahmud’un Saltanatında Beşir Ağa” isimli başlıktan oluşup Beşir Ağa’nın I. Mahmud’un saltanatı dönemindeki icraatını konu edinmektedir. Yazar bu bölümde Lale Devri ve III. Ahmed’in saltanatının sona ermesine sebep olan Patrona Halil İsyanı’na değinmiştir. Yazar bu sürece dair bilgilendirme yaparken, Beşir Ağa’nın isyandan bir zarar görmediğini ancak bu süreçteki rolünü ve isyanın onun üzerindeki etkisini belirlemenin zor olduğunu belirtmektedir. Yazarın burada değindiği diğer bir husus, Beşir Ağa’nın I. Mahmud dönemindeki icraatında dönemin yeni sadrazamı Hekimoğlu Ali Paşa ile olan yakınlığından ve ortak noktaları olan Mısır’dan bahsetmesidir.

Eserin “Beşir Ağa ve Arap Eyaletleri” isimli dokuzuncu bölümünde yazar, Beşir Ağa’nın Arap eyaletleri ile olan bağlantısına dikkat çekmiştir. Bu bölümde öncelikle Şam valiliğiyle ona bağlı Lübnan’da Trablusgarp ve Sayda, Suriye’nin kuzeyinde Halep sancakbeyliklerine egemen olan Azmzâde ailesinden bahsedilmiştir. Yazar bu kısımda, Beşir Ağa’nın Şam’da bulunan Azmzâdeler ile bağlantısına ve bu aile üzerindeki tesirine dikkat çekmektedir. Bu bölümde ayrıca Beşir Ağa’nın Mısır ümerasıyla olan irtibatı

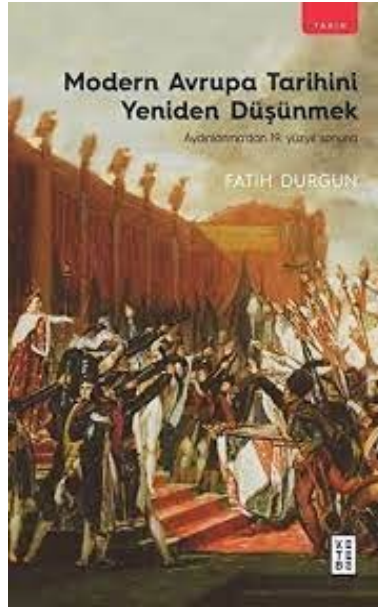
ve Mısır'ın yedi ocak zabitanından olan Azeban Ocağı'na hâkim Celfî hanesiyle olan ilişkilerinden bahsetmiştir. Müellif, Beşir Ağa'nın Mısır'da bulunmamasına rağmen buradaki nüfuzuna ve süregelen bağlantılarına dikkat çekmektedir. Bununla beraber Beşir Ağa'nın vefatının sonraki süreçte Mısır'daki nüfuzlu ailelere yansması ve Beşir Ağa'nın vekili olan Osman Ağa'ya dair malumat verilmiştir.

Eserin onuncu ve on birinci bölümleri ise sırasıyla “Beşir Ağa'nın Kütüphaneleri ve Vakıfları” ve “Beşir Ağa'nın Ölümü ve Cenazesi” ana başlıkları altında toplanmıştır. Bu bölümlerde, Beşir Ağa'yı farklı kılan özelliklerinden olan, İstanbul ve Arap vilayetlerinde kurduğu kütüphanelere değinilerek onun entelektüel yönüne vurgu yapılmıştır. Daha sonra kütüphanelerinde yer alan kitapların muhteviyatı ve türlerine dair bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ayrıca, Beşir Ağa'nın yaptırdığı mescit, külliye, sebilkütub, sebiller ve medreseler başlıklar altında açıklanmıştır. Müellif son bölüme, Beşir Ağa'nın 3 Haziran 1746'da Topkapı Sarayı haremindeki ölümüne değinerek başlamıştır. Akabinde Beşir Ağa'nın saray cenaze törenine dair malumat verilmiştir. Son olarak, Beşir Ağa'nın Eyüp'te bulunan mezarlığının türbesine ve türbe kitabesine dair bilgiler verilmiştir.

Eserin “Osmanlı ‘Gerilemesi’ Işığında Beşir Ağa'nın Mirası” isimli on ikinci bölümünde, Beşir Ağa'dan sonraki darüssaade ağalığından bahsedilmiştir. Daha sonra darüssaade ağalığı, “Osmanlı gerilemesi” olarak adlandırılan dönem çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Eserin son bölümü olan on üçüncü bölüm “Beşir Ağa Üzerine Kaynaklar” isimli başlıktan oluşmaktadır. Yazar birincil ve ikincil kaynakların değerlendirmesini bu başlık altında gerçekleştirmiştir.

Eser 18. yüzyılın önde gelen Osmanlı simalarından olan Hacı Beşir Ağa'nın Habeşistan'da başlayan, Osmanlı Kahiresi ve Hicazı'ndan geçerek imparatorluğun başkentine kadar uzanan, yaklaşık doksan yıllık yaşamını içermektedir. Hadım edilmiş siyahi bir köle olan Beşir Ağa, sarayın ve siyasetin önemli noktalarına erişmiş; üç sultanın haremünde görev almıştır. Ülkemizde her okuyucuya hitap eden biyografi çalışmalarının yeterli olmaması açısından eser önemli bir yere sahiptir. Ancak esere akademik bir bakış açısıyla bakıldığında birtakım eksiklikler dikkat çekmektedir. Bunlardan en önemlisi ise eserde hiç arşiv vesikası kullanılmamasıdır. Müellif, kaynak kısmında mühim eserlere detaylıca değinse de bu noktada maalesef yetersiz kalmıştır. Nitekim bu alanda hizmet etmiş, yaşamı süresince faaliyetlerde bulunmuş bir darüssaade ağası olan Beşir Ağa'nın biyografisi yazılırken, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Osmanlı kroniklerinden yararlanmamak önemli bir eksiliğe sebep olmuştur. Bu durumun müellifin yabancı olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Öte yandan eserin neredeyse tamamen dipnotsuz olması, bilgilerin nerede yer aldığını merak eden okuyucu için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Kitapta göze çarpan bir husus da bazı bölümlerde konuyu anlaşılır kılmak için gereğinden fazla tarihsel bilgi verilmesi olmuştur. Bu durum okuyucunun, biyografisi anlatılan Beşir Ağa'dan uzaklaşıp dikkatinin dağılmasına neden olabilmektedir. Bir diğer husus ise *Sûrname* isimli eserde kullanılan, Beşir Ağa tasvirinin anlatımına yer verilirken bahsi geçen resimlere eserde yer verilmemesidir. Bu durum eserde eksikliğe, okuyucuda ise merak duygusunun oluşmasına neden olabilecektir. Biyografik olması açısından mühim bir çalışma olan bu eserin, yukarıda zikrettiğimiz hususlardan ötürü, akademik yönden başvurulması noktasında eksiklikleri bulunmaktadır.

Modern Avrupa Tarihini Yeniden Düşünmek: Aydınlanma'dan 19. Yüzyıl Sonuna

Fatih Durgun

İstanbul, Ketebe Yayınları, 2021, 274 sayfa, ISBN: 978-625-7303-10-1.

Fatma Tuğba NAZIROĞLU

Kitabımızın yazarı Fatih Durgun, 1981 yılında Samsun'da doğmuştur. Lisans eğitimini 2004 yılında Ankara Üniversitesinde İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde, yüksek lisans eğitimini ise Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümünde Avrupa tarihi alanında tamamlamıştır. 2013 yılında Bilkent Üniversitesinde Dr. David Thornton'ın danışmanlığında “Power and Identity in Lancastrian England, 1399-1461: A Study of Historical Writing in the Fifteenth Century” başlıklı teziyle doktor unvanını almıştır. Tarih alanında 2019 yılında Türkiye Bilimler Akademisi Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanı Ödülü'ne (TÜBA-GEBİP) layık görülmüştür. 2015 yılından beri İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalında öğretim üyeliği yapmaktadır.

Modern Avrupa tarihi ele alınırken kırılma noktalarını oluşturan olaylarla alakalı, klişeleşmiş bazı düşünceler tarih yazımındaki yeni yaklaşımlarla birlikte Batı'nın bizzat kendisinde de eleştiriye uğramıştır. Fakat ülkemizde bu klişe düşüncelere yeni bakış konusunda bir eksiklik mevcuttur. Kitabımız Modern Avrupa tarihini Aydınlanma'dan 19. yüzyılın sonuna kadar gelişen tarihî süreçte bu yeni yaklaşımlar bağlamında ele almaktadır. Genel olarak baktığımızda ülkemizde Modern Avrupa tarihi ile ilgili yapılacak çalışmalarda biraz daha çekimser kalındığını söyleyebiliriz. Böyle bir çekimserliğin hâkim olduğu bir durumda Modern Avrupa tarihinin yeni yaklaşımlar bağlamında ele alınması hem ülkemiz açısından bir boşluğun doldurulması hem de Avrupa tarihinin bir Avrupalının bakış açısından bağımsız bir şekilde incelenmesi ihtiyacının karşılanması bakımından önemlidir.

Kitabımız “Takdim” ve “Giriş” bölümlerinden sonra yedi başlıktan oluşmaktadır. Yazar, “Giriş” bölümünde eserin ortaya koyduğu yaklaşımlar hakkında genel bir çerçeve çizdikten sonra bu eserle

birlikte Modern Avrupa tarihi ile ilgili yerleşik kalıpları tekrar gözden geçirmeyi önermektedir.

“Aydınlanmayı Yeniden Düşünmek” adlı birinci bölümde dikkat çeken en önemli nokta Aydınlanma kavramı ile algıladıklarımızın tekrar sorgulanması üzerinedir. Yazar, burada tek bir aydınlanma düşüncesinin olmadığı, “aydınlanmalar”dan bahsedilmesi gerektiğini ifade eder. Ülkemizde ise tekil bir aydınlanma düşüncesi üzerine kurulmuş bir anlayışın hâkim olduğunu söyleyen yazar, bugünkü aydınlanma anlayışımızı çizdiği perspektifler açısından tekrar sorgulamamızı teklif eder. Pek çok farklı aydınlanma düşüncesinin olduğunu belirtirken bunların ortak yönlerine de değinir. Bunlardan en önemlisi de ilerlemecilik ve iyimserlik anlayışıdır.

“Bir Süreç Olarak Fransız Devrimi” adlı bölümdeki başlıklara baktığımızda yazarın, Fransız Devrimi’ni devrim öncesinden itibaren bir süreç hâlinde anlattığını görmekteyiz. Devrimin öncesi ve sonrasını beraber bir süreç olarak işlemiş, Napolyon dönemini de bu süreç içerisinde ele almıştır.

“19. Yüzyılda Kamusal Talepler ve Siyasetin Değişen Çehresi” bölümünde yazar, Fransız Devrimi ile birlikte siyasetin kitleleşmesinden bahsetmektedir. Ortaya çıkan yeni ideolojileri de ayrı başlıklar altında incelemiştir.

“Trajik Bir Başarısızlık Olarak 1830 ve 1848 Devrimleri” bölümünde, Avrupa’da kırılma noktası olarak görülen Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan 1830 ve 1848 devrimlerinin nasıl bir süreç olduğu ve farklı değerlendirmelere de tabi tutulabileceği anlatılmıştır. Kısa vadede etkili olmayan bu devrim süreci yazara göre uzun vadede etkisini göstermiştir.

“İmparatorlukların Yeni Koşullara Ayak Uydurma Çabaları ve Ulus-Devletin Konsolidasyonu” bölümünde yazar, 19. yüzyılda geçirdiği değişimler bakımından Rusya, Avusturya-Macaristan, Fransa’yı özel olarak ayrı konu başlıkları altında ele almış, Osmanlı’yı da “Doğu Sorunu” üzerinden yine tek bir başlık altında anlatmıştır.

“Sanayileşme ve Toplum” bölümünde sanayileşmenin toplumsal etkileri üzerinde durulmuştur. Aydınlanma ve Fransız Devrimi’nde önemli olan ilerlemecilik bakış açısı neticesinde Sanayi Devrimi’ne yaklaşmıştır.

“19. Yüzyıl Avrupa’sında Bilimselcilik, Yeni Bilimlerin Yükselişi ve Din” başlıklı, ilerlemeciliğin ve akılcılığın çokça üzerinde durulduğu bölümde bilimin 19. yüzyıldaki önemine değinilmiş, bilime âdeta bir din gibi iman edildiği vurgulanmıştır. “İnsanlık Dini” projesi ve tarihî süreçteki yeri anlatılmıştır. Son olarak bu bölüm de “19. Yüzyıl Avrupa’sında Din Geriledi mi?” başlığı altında yeniden değerlendirilerek sonlandırılmıştır. Bölümün dikkat çekici tarafı, yine ezberlerin dışında, yazara göre dinin ne toplumsal hayattan çekildiği ne de gerilediğidir.

Sonuç olarak, Modern Avrupa tarihine ait, Avrupa’da çoktan oluşmuş yeni yaklaşımlar bakımından ülkemizde bir eksiklik vardır. Bu eser, başlığından da anlaşılacağı gibi Modern Avrupa tarihinin kalıplaşmış düşüncelerini yeniden ele almayı teklif ediyor. En başta aydınlanma anlayışımızı tekrar sorgulamamız gerektiği konusuyla başlayarak, 19. yüzyıl sonuna kadar bir süreç bağlamında konuları ele alıyor. Ayrıca süreci ele alış biçimi bakımından okuyucunun zihninde bir yol da çiziyor. “Yeniden

düşünmek” bağlamında ele alınan konulara ise bir oryantalistin Osmanlı tarihini incelerkenki tavrından uzak, daha ihtiyatlı bir şekilde yaklaşmış olduğunu söyleyebiliriz. Kısacası bu eser, okuyucunun zihninde kalıplaşmış fikirlerin sorgulanmasını ve bu yeni bakış için bir adım atılmasını sağlayacaktır.

Okulun Tarihi Antik Çağ'dan Günümüze

Franz-Michael Konrad, Çev. Eda Kulaksız

İstanbul, Runik Kitap, 2021, 119 sayfa, ISBN: 978-625-7757-61-4.

Hanne UÇAK

Okulun Tarihi - Antik Çağ'dan Günümüze adlı eser, Franz-Michael Konrad tarafından yazılmış, gerekli yerlerle yapılan anlaşmalarla Türkçe yayın hakları alınarak Eda Kulaksız tarafından Türkçeye çevrilmiş bir eserdir.

Kitabın yazarı Franz-Michael Konrad, Eichstätt-Ingolstadt Katolik Üniversitesinde karşılaştırmalı eğitim ve eğitim tarihi profesörü olarak görev yapmaktadır. Yazarın, eğitim tarihi üzerine çok sayıda makalesi ve kitabı bulunmaktadır.

Kültürel evrim dediğimiz kavram birçok farklı çağlardan oluşmaktadır. İnsanlık tarihi açısından en önemlisi, tabiri caizse dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek gelişme yazının icadıdır. Yazının icadı ile birlikte, birikmiş bilginin aktarımı insanlar arasında farklı etkileşimlerin temelini oluşmasını sağlamıştır. Mamafih insanlar yalnızca kişisel deneyimlerden, bilgi- becerilerden ve sadece temas yoluyla edinilen bilgiyle sınırlı kalmayacaklardır. Bu bağlamda Konrad, öncelikle Antik Çağ'da okulun tarihsel evrimi üzerinden Mısır, Yunanistan ve Roma'da eğitim temellerinin atılışı, Geç Antik Çağ ve Orta Çağ'daki katedral ve manastır okulları, eğitimin başlangıç süreci, reformun eğitim sistemi üzerindeki etkileri, okulların sistemleştirilmesi, 19. yüzyıl eğitim yenilenmeleri ve 20-21. yüzyıllarda eğitimin durumu gibi konuların üzerinde durmuştur.

Eserde ön söz ve giriş kısmı yoktur; direkt olarak birinci ana başlıktan başlamaktadır. Beş ana başlıktan oluşan kitabın ana başlıklarının yanı sıra konuya ilişkin küçük alt başlıkları bulunmaktadır. 119 sayfadan oluşan kitabın en sonunda da kaynakça ve dizin bölümü bulunmaktadır.

Eğitimin gelişme sürecinde oluşturulan okullarda eğitim genellikle okuma ve yazma üzerine

yapılandırılmıştır. Okulun var olması, yazının var olmasıyla beraber ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Toplumun okuma yazmayı keşfetmesiyle, küçük seçkin sınıfların ardından da gitgide daha çok insan okuma yazma kavramından haberdar olmuştur ve bununla beraber eğitimin gelişme sürecindeki sağlam temeller atılmıştır. Aslında Konrad'ın üzerinde durduğu asıl nokta tam olarak yazının icadı ile birlikte örgün eğitimin ortaya çıkmış olmasıdır. Kilise, manastır ya da katedral eğitimlerinin de bir tür okul olduğu söylenebilir fakat günümüzdeki anlamıyla bakacak olursak ilk okul kavramı Eski Mısır döneminde ortaya çıkmıştır.

Kitabın “Antik Çağ” adlı birinci bölümünde, okulların tarihsel evrim süreçleri Mısır, Yunanistan ve Roma başlıkları altında incelenmiştir. İlk okul kavramının Mısır döneminde ortaya çıktığı süreç hakkında bilgi veren yazar, tarihinin sistematik taslağı iyi araştırılmış olan Eski Mısır'daki okulu ele almıştır. Bütünsel bakıldığında Eski Mısır okulu oldukça önemli bir kültür taşıyıcısıdır. Dönemsel olarak, o zamanlarda saray memurlarının hâkim olması gereken 700 resim sembolünden ve bu sembollerin öğrenilebilmesi için asgari dört yıla ihtiyaç duyulduğundan bahsedilir. Coğrafi koşulların sebep olduğu sıcak iklim nedeniyle dersler ağırlıklı olarak açık havada gerçekleşir ve öğrenciler alıştırılmalarını kırık testi parçaları yahut papirüs üzerine fırça ile yazılmış şablonlara göre gerçekleştirirlerdi. Sonrasında Yunan dönemine geçen yazar, Yunan eğitim sisteminin ilk temellerinin klasik dönemde atıldığından bahseder. Bu dönemde eğitim sistemi kurallaşmış ve müzik, dans gibi daha sanatsal eğitimin temelleri atılmıştır. Son olarak Roma dönemine geldiğinde ise Romalıların, Yunanlılardaki sanatsal eğitim kavramı, müzik, dans gibi eğitimlere hep yabancı kaldığı belirtilmiştir.

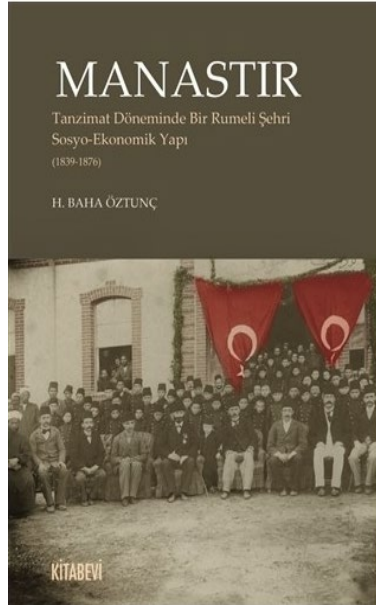
Kitabın ikinci bölümünde Geç Antik Çağ'dan Erken Orta Çağ'a kadar eğitimin gelişme süreci ve okullaşma geniş bir yelpazede incelenmiştir. Bu dönemde en çok Hristiyanların etkilendiğinden bahsedilmiş, sonrasında ise kiliselere ilginin artması ve ailelerin çocuklarını manastır ve piskopos kiliselerine yönlendirmesi üzerine buralarda alınan eğitimin kiliseleri çok önemli noktalara getirdiğinden bahsedilmiş; yazar Avrupa'nın kuzey ve doğu bölgelerinde kiliselerin yaygınlaşmasını bu sebeplere bağlamıştır. Yazarın 12-13. yüzyıllardaki geleneksel öğretilere temas etmesi, laikleşen eğitimdeki genişleyen yeni bilim dallarının temellerini görmeyi mümkün kılmıştır.

“Yeni Çağ: Hümanizm, Reform ve Barok” adlı üçüncü bölümde ise üzerinde durulan konular tamamen eğitimde yapılan reform hareketleriyle ilgilidir. Yeni Çağ'ın başlaması ile Orta Çağ bitmiş ve sadece çağ olarak değil, eğitim alanında da yeni bir döneme girilmiştir. Artık eğitimde ve okullarda düzenlemelere gidilmiş, her ikisi de tamamen sistemleştirilmiş, yüksekokullar ve üniversiteler yaygınlaşmaya başlamıştır. Reform hareketlerinin bu yaygınlaşmada büyük ölçüde etkisi olduğunu vurgulayan yazar, hümanizm ve reform düşünsel kavramlarını yakından ilişkili bir çerçevede incelemiştir. Bu iki kavram da dönemsel olarak birbirini desteklemiştir. Kısa bir dönem, reformun etkisi üzerine özellikle Protestan bölgelerinde eğitim krizleri yaşansa bile sorunlar aşılarak çözüme ulaşılmıştır. Esasen 17. yüzyılın ortalarından itibaren eğitimde ana dilin Almancaya dönmüş olması ile yazar, kitabın bu bölümünü Almanya'nın eğitim durumuna daha çok yönelmiş ve konuları tamamen Almanya eğitim sistemine bağlamıştır.

Kitabın “Yakın Çağ: Aydınlanma ve 19. Yüzyıl” ve “20. ve 21. Yüzyıllarda Almanya’daki Gelişmeler” başlıklarından oluşan son iki bölümüne geldiğimizde ise öncelikli olarak yazar, 18 ve 19. yüzyılların görüş yapılarının değişikliği ve düşünce tarzında yeni atılımların oluşmasıyla gelişmelerin yaşandığı önemli dönemler olduğunu vurgulamıştır. Özellikle aydınlanma çağı olarak adlandırdığı bu yüzyılların eğitim ve eğitici deneyimlerin değiştirici gücü için büyük umutlar çağı olduğunu belirtmiştir. 18 ve 19. yüzyılın eğitim sistemini karşılaştırmalı olarak işleyen yazar, iki yüzyıl arasında eğitim alanındaki gelişmelere dikkat çekerek konuyu desteklemiştir.

Diğer yüzyıllarda eğitim verilen kurumlar çoğunlukla manastır ve kiliselere bağlıken 19. yüzyılın ilk on yılından itibaren bu durum değişmiştir. Kurulan eğitim kurumları, ilkokul mezunlarının önce iki yıllık, daha sonra da üç yıllık bir eğitim kursunda öğretmenlik mesleğine hazırlandıkları tamamen bağımsız kurumlar hâline gelmiştir. 19. yüzyılın eğitiminde yeni eklenen parmak kaldırma sistemi, tebeşir ve tahta kullanımı gerçekten en ilgi çekici noktalardandır. Bu yeniliklerin getirisi ile de sistemsizlikten tamamen kopulmuştur ve düzenli bir eğitim sisteminin sağlam temelleri atılmıştır. Daha yakın çağlara yani 20. yüzyıla gelindiğinde ise yine 19. yüzyıla göre değişimlerin olduğunu görebiliriz. Örnek olarak, 19. yüzyıl sonuna kadar okul kavramı göreceli bir kavram iken 20. yüzyıla gelindiğinde bu kavram sosyal anlamda oldukça seçici, elit bir kuruma dönüştüğünden bunun getirileri ile de eğitim kurumları konusunda burjuvazi sınıfları tekrar kendini göstermeye başlamıştır. Fakat eğitimdeki bu sınıflaşma, görüş yapılarının gitgide değişmesi ile uzun sürmemiştir ve kendini göstermeyi tamamen bırakmıştır. Hülasa, kitabın bitimine gelirken yeni milenyum çağının eğitim sistemi üzerinde duran yazar, çağımızın eğitim anlayışının da üstünü çizerek geçmiş sistemlerle karşılaştırma yapmamızı ve konuya daha vâkıf bir şekilde yaklaşım sunmamızı sağlamıştır. Yazar Konrad, PISA çalışmasının önemini vurgulayarak, bunun postmodern eğitim sistemi içerisinde ilerlemelerin gerçekleşmesi açısından tek ihtimal olduğundan söz ediyor ve kitabını bu şekilde sonlandırıyor.

Sonuç olarak Franz-Michael Konrad, bu kitabı ile eğitim ve okul süreçlerinin çağlar arasında nasıl gelişim gösterdiğini; ne tür evrelerden geçtiğini; ne zaman ilerleme, ne zaman gerileme gösterdiğini ve bunun çağlar üzerinde ne tür etkiler bıraktığını okuyucuyla paylaşmıştır. En genel ifade ile, okul kurumunu Antik Çağ’dan günümüze kadar ele almıştır. Bu sayede okulun ve eğitim sürecinin geçirdiği değişimleri görmemizi sağlamıştır. Bunu gerek dönemsel anlamda karşılaştırmalar yaparak gerekse kendi ifadeleriyle harmanlayarak akıcı bir anlatımı hedeflemiştir. Yazar aralarda kullanmış olduğu görseller ile betimleme yapmamızı sağlayarak ilgi çekme açısından başarılı olmuştur. Lakin sıklıkla Almanya üzerinden bağlayıcı ifadeler kullanması nedeniyle, okuyucular tarafından isim açısından yanıltıcı bir kitap olarak algılanabilir. Çünkü genellikle Alman eğitim sisteminden bahsedilmiş, konular dünya eksenli bir şekilde işlenmemiştir. Kitap, okul dediğimiz kavramın ne tür evrelerden geçtiğini; eğitimin nasıl sistemleştiğini ve çağlar arası gelişimini özellikle Almanya eksenli olarak incelemek isteyen okuyucular için başlangıç anlamında iyi bir seçim olacaktır.

Manastır Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876)

H. Baha Öztunç

İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2020, 296 sayfa, ISBN: 978-605-7819-32-1.

Feride SAĞLAM*

Eser; ön söz, kısaltmalar, giriş kısmıyla beraber dört bölüm, ayrıca ekler, kaynakça ve dizin kısımlarından oluşmaktadır. 296 sayfadan ibaret olan eser Kitabevi Yayınlarından 2020 yılında çıkmıştır.

Türk tarih yazıcılığında son dönemlerde yerel tarih araştırmacılığının bir sahası olan kent tarihine yoğun bir ilginin olduğu ve bu bağlamda çok sayıda akademik ve popüler çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Yazımıza konu olan çalışma da bu alanda yapılmış son örnekler arasında yer almaktadır. Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin önemli Rumeli kentlerinden olan Manastır'ın sosyal ve ekonomik yapısını konu edinmektedir. Tam adı *Tanzimat Döneminde Bir Rumeli Şehri: Sosyo-Ekonomik Yapı (1839-1876)* olan eser, H. Baha Öztunç tarafından hazırlanmış olan doktora tezinin kitap olarak yayımlanmış hâlidir.

XIX. yüzyılın ortalarından XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar devam eden, Osmanlı tarihinin dönüşüm kesitine yoğunlaşmış olan eser Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın Rumeli coğrafyası geneli ve Manastır kenti özelinin geniş bir panoramasını sunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Batı'ya açılan kapısı Rumeli topraklarının bir parçası olan Manastır şehri, kozmopolit bir yapıda olup hem Osmanlı hem İslam hem de Batı şehirlerinin özelliklerini barındıran bir şehirdi. (s. 21)

Bir bölgenin tarihinin sadece göç, istila, fetih gibi olgulardan ibaret olmadığını anlamak ve o bölgenin tarihî gelişimini ortaya koyabilmek için, sosyal ve ekonomik unsurlarını teşkil eden kentlerini incelemek gerekir. Bir bölgenin tarihteki dönüm noktalarını anlamak, o bölgenin devletin askerî, siyasi ve ekonomik tarihine nasıl etki ettiğini görebilmek için onun daha küçük birimlerine yoğunlaşmanın lüzumu

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih ABD, Ankara, feride.saglam@outlook.com

reddedilemez. Bu yüzden son dönemlerde kent tarihi araştırmalarına olan ilginin kaynağı da bu yönüyle değerlendirilmelidir. Osmanlı Devleti'nin “en uzun yüzyılı” olan XIX. yüzyılın askerî, siyasi ve ekonomik dönüşümünü anlamak büyük ölçüde kentlerin sosyoekonomik tarihini anlamaktan geçmektedir. Bu dönüşümün kentlere nasıl yansıdığını anlamak suretiyle devletin geneline yansıyan fikir hareketlerini, onların temsilcileri durumundaki önemli şahısları, ekonomik unsurların bu dönüşümün neresinde yer aldığını anlamlandırabiliriz. Yazımıza konu olan bu kent tarihi çalışmasını yapan yazar da yukarıda öne sürülen unsurlar bağlamında kurgulamış olduğu eserinde, Manastır kentinin askerî, siyasi, sosyal ve ekonomik verilerini çok ayrıntılı bir şekilde inceleyerek bir kentin bir devletin dönüşümünde nasıl bir rol oynadığını tespitte çalışmıştır. Yazar, bu kurgusunu temellendirmek için tabloları, kartpostalları, resimleri, haritaları, istatistikî verileri ve arşiv kayıtlarını yoğun olarak kullanmıştır.

Eserin “Giriş” kısmında *kent* ibaresi kavramsal olarak ele alınmış, bu bağlamda Manastır'ın kent kavramını nasıl temsil ettiğine dikkat çekilmiştir. Yazar neden 1839-1876 aralığını seçtiğini de bu kısımda açıklamaktadır. Tanzimat'ın ilanıyla Osmanlı şehirlerinde idari, iktisadi ve toplumsal alanlarda yeni bir sürece girildiği göz önüne alınarak eserin sınırları Tanzimat Dönemi olarak tespit edilmiştir. Tanzimat ile başlayan yeni oluşum Rumeli'nin önemli şehirlerinden olan Manastır'ı da etkilemiştir. Bu dönemde Manastır'da alanında uzmanlaşmış ceza, ticaret vb. mahkemeleri, modern belediyeler, modern şehir plancılığı anlayışında yenileşmeler görülmektedir.

“Manastır Şehri'nin İdari Yapısı ve Teşkilatı” adlı birinci bölüm Tanzimat Fermanı ile bölgenin aldığı yeni şekli ortaya koymaktadır. Kazaların günümüzde nerede, hangi ülke toprakları içinde olduğunun belirtilmesi güzel bir ayrıntı olmuştur. Meclisler, idari kadrolar, yöneticiler, görevliler, bazı masrafların listesi, resmî ve özel binalar, askerler, ulaşım ve haberleşme imkânları, ulaşım hatları ve postalar, kısacası şehrin idari, sosyal ve kültürel yapısı; ordu merkezi olarak askerî açıdan önemi; adalet teşkilatı ile şehirde bulunan yabancı devletlerin temsilcilikleri hakkında geniş bilgi verilmiştir.

İkinci bölümü teşkil eden, “Manastır Şehri'nin Nüfusu ve Mahalleleri” başlığı altında yer alan üç kısımda Rumeli'de yaşayan ahalinin milliyetleri, dinleri ve yaşları üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nin bölgeyi fethettiği zamandan başlanarak halkın nüfusu alt başlıklar hâlinde detaylıca verilmiştir. Bunlar mahallelerine göre de ayrılmıştır. Nüfusa göre artan mahalleler, aynı mahallelerde yaşayan farklı dinden insanların varlıkları dikkat çekmektedir. Müslümanların, Hristiyanların, Yahudilerin, Kıptilerin yaşadığı ve hepsinin birlikte yaşadığı mahalleler isimleriyle ve hane sayıları ile verilmiştir. Dinî mekânlar da atlanmayarak cami ve mescitler, tekke ve zaviyeler, kiliseler, havra ve sinagoglar tespit edilebildiği kadarıyla, sayıları ve fiziki durumlarıyla birlikte verilmiştir.

Eserin en uzun bölümü olan “Ekonomik Yapı”; iş kolları ve esnaf, ticari hayat, tarımsal faaliyetler olarak üç ana başlıktan oluşmuştur. Tanzimat öncesi meslek kolları ile Tanzimat sonrası meslek kolları verilmiş ve karşılaştırma yapması için okuyucuya fırsat sunulmuştur; yeni meslek kollarının da eklenmesiyle dönemin iş alanları, esnafı ve halkın geçim kaynakları hakkında bilgi sahibi olunabiliyor. Elde edilen ürünlerin satışı için kurulan pazar ve panayırlar, özellikle panayırların isimleri ve kuruldukları tarihler ilgi çekicidir. Belirli yıllarda yapılan ticari faaliyetler, ithalat ve ihracat, ürünler ve fiyatları, çalışmak için

şehir dışına çıkanların gittikleri yerler, kölelik, fabrika açma uğraşları ve açılan fabrikalar dönemin ekonomisine ışık tutmaktadır. Ayrıca tarım arazileri ve kullanım alanları, tarım ürünleri ve ortalama miktarları, bazı kanunsuz uygulamalar ve önlemler, tarım işçileri, hayvancılık ve ormanlar yazarın üzerinde durduğu diğer hususlardır.

Eserin son bölümü olan “Manastırda Sosyal Hayat”; eğitim ve öğretim, afetler, sağlık olarak üç ana başlıktan oluşmuştur. Bu bölümde Müslüman, Yahudi ve Hristiyan okullarının isimleri, sayıları ve daha çok sayıda ayrıntılı bilgi verilmiştir. Çeşitli mezhepler tarafından kurulmuş olan gayrimüslim okulları eğitim vermenin yanı sıra misyonerlik faaliyetleri için öğrenci yetiştirme faaliyetini de gerçekleştirmiştir. Ruhsatlı ve ruhsatsız olarak kurulan bu okullardan ruhsatsız olan 483 tanesinin Manastır vilayetinde olduğu belirtilmiştir. (s. 238) Bu bölümde Manastır ve ona bağlı kazalarda meydana gelen afetler yıllara göre sınıflandırılarak, hasar gören yerleşim yeri ve binalara dair detaylı bilgiler verilmiştir. Sağlık alanında yapılan çalışmalar, yapılan hastaneler, hastalığın tedavisi için kullanılan yöntemler gibi bilgiler yine bu başlık altında ele alınan konular arasındadır.

Sonuç kısmında yazar, kitabın geniş bir özetini yapmış, verdiği bilgilerle Manastır’ın Batılı şehir statüsünü kazandığını ispatlamıştır. 1839-1876 arası Balkan coğrafyasını çalışacak olan araştırmacılar veya meraklısı için temel kaynak niteliğinde olan bu eser, arşiv kaynaklarının yoğun olarak kullanılması bakımından alana yönelik bir tür bibliyografya denemesini de ihtiva etmektedir. Verilen bilgilerin fotoğraflarla, haritalarla, planlarla desteklenmesi, tablolar oluşturularak ilgili başlığın konularının yıl yıl açıklanması eserin anlaşılabilirliğini güçlendirmiştir. Adından da anlaşıldığı üzere bu eser, siyasi tarihin neden olduğu veya oluşumuna zemin hazırlayan sosyal tarih ile ilgilidir.

Doğu ve Batı’nın köprüsü görevini gören Rumeli vilayetlerinden biri olan, “konsoloslar şehri” Manastır’ın detaylı ve tarafsız bir şekilde aktarılmasının eserin en önemli özelliği olduğunu söyleyebiliriz. Birinci el kaynaklardan yararlanılarak vücuda getirilen bu önemli eser hem Rumeli üzerine akademik çalışma yapacak araştırmacılar hem de Rumeli ve son dönem Osmanlı tarihi meraklıları için başvurulması gereken eserler listesine yazılmalıdır.

Bahriye’de Bir Ömür Sultan İkinci Abdülhamid’in Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa

Mehmet Korkmaz

İstanbul, Selenge Yayınları, 2022, 292 Sayfa, ISBN: 978-625-7459-39-6

İbrahim AKKURT*

Kitabın yazarı Mehmet Korkmaz, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü’nde lisans eğitimi almıştır. Yüksek lisansını Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi’nde, Tarih Bölümü Yakınçağ Anabilim Dalı’nda doktora eğitimini ise İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Yakınçağ Anabilim Dalı’nda tamamlamıştır. Uzun yıllar ATASE ve Deniz Müzesi Arşivi’nde arşiv uzmanı olarak görev yapan Korkmaz, günümüzde Milli Savunma Üniversitesi’nde öğretim görevlisi olarak akademik hayatına devam etmektedir.

Kitabı Önsöz kısmında yazar, yetkili makamlarda bulunarak döneminde damga vurmuş devlet adamları arasında bulunan kimi sadrazam, nazır ve bürokratlar göz önüne alındığında bunlardan bazılarının değil kapsamlı biyografilerinin bulunması, ansiklopedi maddelerinde dahi yazılmadığı göze çarpmaktadır. Söz konusu kişilerin ciddi ve titiz çalışmayla ortaya konulacak biyografileri yalnızca özel hayatlarını ortaya çıkarmakla kalmayacak; dönemlerinde yaşanan siyasi, askeri, iktisadi, sosyal ve kültürel hadiselerle de ışık tutacaktır.

Nitekim bu kitapta, Modernleşme Dönemi Osmanlı Bahriyesi’nin her kademesinde görev almış, askeri sınıfa mensup önemli bir isim olan, bugüne kadar hakkında müstakil bir çalışma bulunmayan, ömrünü

---

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Tarih Anabilim Dalı, İstanbul
ibrahim.akkurt@fsm.edu.tr

bahriyeye vakfetmiş Bozacaadalı Müşir Hasan Hüsnü Paşa'nın hayatından yola çıkılarak Sultan 2.Abdülhamid dönemi Osmanlı donanması, denizcilik alanındaki faaliyetler ve donanmadaki gelişmeler ele alınmıştır. Böylece hem biyografik hem de dönemin monografisi olma özelliklerini barındıran bir çalışma ortaya konmuştur.

Giriş kısmında biyografik bir çalışma yapmanın öneminden ve zorluğundan bahsedilmekte, Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa'nın devlet kademesindeki çalışmaları ve devlet bürokrasisindeki konumu belirtilmekte ve Basra Körfezi çevresi ile alakalı yapılan çalışmalar zikredilerek onlar hakkında kısa bir bilgi vermesinin yanı sıra çalışmanın amacı, yöntemi ve kaynakları hakkında okuyucu bilgilendirilmektedir. Daha önce bu alanda akademik bir çalışma bulunmadığı belirtilmekte, eserin muhtevası hakkında okuyucu bilgilendirilmektedir.

Basra Körfezi sahillerine ulaşan Osmanlıların kurdukları idare ve bölgedeki 1546-1847 yılları arasındaki denizcilik etkinlikleri kısaca ele alınmaktadır.

Kitap giriş ve sonraki dört bölümle beraber toplam beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Hasan Hüsnü Paşa'nın ailesi, eğitimi ve bahriye Mektebi'nden mezun olduktan sonra donanmada aldığı görevler ele alınmıştır. Mirliya rütbesine, yani paşalığa terfisi ve 1877-1878 Osmanlı Rus harbi sırasında Karadeniz Umum filo Kumandanlığı vazifesin sırasındaki faaliyetlerine de yer verilmiştir. Askeri kariyeri esnasında Girit'te Rum isyanlarının bastırılması esnasında donanmadaki görevi, Avrupa'da inşa ettirilen harp gemilerinin teslim alınması için Fransa ve Londra'ya gönderilmesi, Zırhlı Donanma-yı Humayûn Kumandanlığı ve Sûra-yı Bahriye Reislîği görevlerine temas edilmiştir.

İkinci Bölümde, Hasan Hüsnü Paşa'nın Bahriye Nazırlığı dönemi ve Bahriye Nezareti, Tersane-i Âmire ve Donanmanın Modernizasyonuna ilişkin çabaları, donanmanın modernizasyonu, Bahriye Nezareti Merkez Teşkilatı'nda değişim, dönüşüm, nitelikli personel yetiştirilmesine yönelik atılan adımlar ve Paşa'nın döneminde Bahriye'de meydana gelen yenilikler üzerinde durulmuştur.

Üçüncü Bölümde, Hasan Hüsnü Paşa'nın Bahriye Nazırlığı döneminde yaşana sorunlar, Paşa'nın donanma politikası üzerinde yapılan eleştiriler, idareciliği üzerinden yapılan ithamlar ve bazı devlet adamlarıyla yaşadığı çekişmeler ele alınmıştır. Dönemin edebiyatçılarının hicivlerine maruz kalarak hakkında edebi yergilere yer verilmesi okuyucuda merak uyandırmaktadır.

Hasan Hüsnü Paşa'nın Kişiliği, Vefatı ve Eserleri başlığını taşıyan dördüncü ve son bölüm ise Paşa'nın vefatı, çocukları ile inşa ve ihya ettirdiği hayır eserlerine ayrılmıştır. Bu bölümde Hasan Hüsnü Paşa'nın Kişiliğine dair tespitler, aldığı nişan ve madalyalar, son yılları ve vefatı, kaleme aldığı eserler, çocukları, terekesi, vakfiyesi ve hayır eserleri üzerinde durulmaktadır. Özellikler terekesinin yer alması, üçüncü bölümde paşa hakkında yılan ithamlar konusunda okuyucuda bir kanaat oluşturmaktadır.

Osmanlı DevletindeDevleti'nde 22,5 yıl Bahriye Nazırlığı yapmış olan Hasan Hüsnü Paşa ile ilgili günümüze kadar herhangi bir çalışma yapılmamış olması, bu alandaki literatürün bulunmayışı ilim dünyası açısından son derece manidardır. Yazarın yüksek lisans ve doktora yaptığı dönemlerde keşfettiği bu açığı, objektif bir şekilde, belge ve hatıratlar üzerinden değerlendirmesi ve okuyucuya sunmuş olması

ilim dünyamız açısından çok kıymetlidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde konuya ilişkin yapılacak bilimsel incelemelerde önemli bir başvuru kitabı olacaktır.

Yazar birinci elden kaynak kullanmaya özen göstermiş, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri, Deniz Tarihi Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Atatürk Kitaplığı gibi farklı arşivlerden belgeleri kullanmış ve bu belgeler, okuyucuya sunarken büyük bir titizlik göstermiştir. Resmi belgelerdeki soğuk ve resmi dilin yanı sıra hatırat türü eserleri de kaynak olarak kullanarak eserdeki dilin akıcılığını sağlamıştır. Kitap, arşiv belgeleri ağırlıklı bir çalışma olmasına rağmen akıcı bir anlatımı ve ara başlıklarla ilgiyi canlı tutan bir üsluba sahiptir. Yazarın kitabın giriş kısmında konu ile alakalı literatürü okuyucuya sunması ve kullandığı kaynaklar hakkında bilgi vermesi değerlidir.

Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi'nde Donanmayı Güçlendirme Çabaları (1847-1869) başlığı altında Osmanlı hükümetinin körfezde başlattığı ıslahlara değinilmektedir. Basra Körfezi'nde ıslahat kararını alınması ve keşif için bölgeye subay gönderilmesi, Basra'ya ilk bahriye kumandanlarının tayini ve faaliyetleri, Bağdat Valisi Reşid Paşa, Bahriye Kumandanı Binbaşı Ahmed Bey ve Bağdat Valisi Namık Paşa'nın icraatları ile Basra'da Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi anlatılmaktadır. Basra Körfezi'nde ıslahat kararını alınması ve keşif için bölgeye subay gönderilmesi, Basra'ya ilk bahriye kumandanlarının tayini ve faaliyetleri, Bağdat Valisi Reşid Paşa, Bahriye Kumandanı Binbaşı Ahmed Bey ve Bağdat Valisi Namık Paşa'nın icraatları ile Basra'da Osmanlı donanmasının güçlendirilmesi anlatılmaktadır. İngilizlerin Hindistan üzerinde tesis ettikleri hegemonyayı 18.yüzyılın ortalarından itibaren Basra Körfezi'nin batı kıyılarındaki şeyhlikler üzerinde hissettirmeye başlamasının anlatıldığı bölümde, İngilizlerin sömürgecilik adımlarına karşı Osmanlı'nın attığı adımları okurken bir sonraki aşama nasıl olacak diye okuyucuda merak uyandırmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü *Süveyş Kanalı'nın Açılmasından Sonra Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi'ndeki Denizcilik Faaliyetleri (1869-1914)* başlığını taşımaktadır. Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla uluslararası rekabetin had safhaya ulaştığı ve Avrupalı büyük güçlerin çekişmelerine sahne olan Basra Körfezi'ne tutunmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin, Basra bahriye kumandanlarının faaliyetlerine kronolojik olarak yer verilmekte, Osmanlı'nın içinde bulunduğu ağır siyasi ve ekonomik şartlara rağmen bölgede yaşanan en önemli sorunlardan biri olan vapur tedarikine yönelik girişimleri ele alınmaktadır. Özellikle Midhat Paşa'nın 1869-1872 yılları arasındaki Bağdat valiliği döneminde deniz ve nehir taşımacılığının geliştirilmesine yönelik çalışmaların anlatıldığı bölüm dikkat çekicidir. Kitabın üçüncü bölümü, *Basra Tersanesi'nin Teşkilatı ve Gemi İnşa Faaliyetleri (1847-1914)* başlığını taşımakta olup, tersanenin ıslahı ve genişletilmesine ilişkin çabalar ile inşa ve tamir edilen gemiler hakkında bilgi verilmektedir. Basra Tersanesi'nin tarihçesi, 19. Yüzyılda Basra Tersanesi'nde Gemi İnşa faaliyetleri, tersanenin teknik alt yapısının ve kadrolarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar ile Basra Tersanesi'nde bahriye mektebi açılmasına ve yerli ahaliden subay yetiştirilmesine ilişkin çalışmalar bu bölümde incelenmektedir.

Dördüncü bölümde *Basra'da Osmanlı Ticari Deniz Taşımacılığı ve Basra Hattında Vapur İşletmesi (1857-1914)* başlığı ile Basra'da ve bilhassa Basra ve Bağdat arasında nehirlerde vapur işletme girişimleri, bu girişimler esnasında İngiliz Lynch şirketi ile yaşanan rekabet ve Basra'daki ticari deniz

taşımacılığı üzerinde durulmaktadır.

Basra Körfezi'nde Osmanlı İngiliz Deniz Rekabeti (1847-1914) başlıklı beşinci ve son bölümde ise Körfez'deki Osmanlı İngiliz rekabetinin durum tespiti yapıldıktan sonra bunun iki devlet arasındaki ilişkilerde meydana getirdiği siyasi, askeri ve diplomatik sonuçları değerlendirmektedir. Köle ticaretinin engellenmesinden korsanlığa bölgedeki aşiretlerin tutumlarından o dönem petrol kadar değerli olan inci ticareti rekabetine, silah kaçakçılığından haydutların saldırılarına kadar ilgi çekici birçok konu bu bölümde yer almaktadır. Sadrazam Said Paşa'nın, Londra Şehbender Vekili Halil Halid Bey'in, Basra Körfezi'ndeki, Osmanlı İngiliz rekabeti hakkındaki raporları, İngiltere'nin Hindistan Valisi Lord Cuzon'un 1903'teki Basra Körfezi seyahatinin bölgeye etkisi bu bölümde değerlendirilmektedir.

Ülkemizde, Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar hakimiyeti altında bulunan ve devletin dağılmasından sonra Türkiye sınırları dışında kalan bölgeler üzerinde yapılan araştırmaların yeterli seviyeye ulaşılmadığına şahitlik etmekteyiz. Hakkında ülkemizde yapılan araştırmalar Osmanlı Denizciliği alanında, özellikle de Kızıldeniz, Basra Körfezi gibi bölgelerdeki denizcilik faaliyetleri hakkında ülkemizde yapılan araştırmalar çok sınırlı kalmıştır. Kitabın yazarı Dr. Mehmet Korkmaz'ın uzun yıllar ATESE VE Deniz Müzesi Arşivi kurumunda uzun yıllar uzman olarak görev yapması ve bu alandaki konulara vukûfiyeti, diğer taraftan *XX. Yüzyıl Başlarında Kızıldeniz'de Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri* başlıklı yüksek lisans tezi ile çalışmalarının bu alana hasretmesi kitaba büyük katkı sağladığını görmekteyiz.

Hasan Hüsnü Paşa'nın hayatını tüm yönleriyle ele almaya bu kitapta, şüphesiz en önemli nokta Bahriye Nazırlığı dönemindeki faaliyetleridir. Bu kitap vesilesiyle dönemle ilgili araştırma yapanlar, Sultan ikinci Abdülhamid dönemi donanması için “ donanmaya çürümeye terk edildi” şeklindeki tartışmaların odağındaki bir şahsiyetle ilgili, yeni bilgi ve belgelerin ortaya konulmasıyla, konuya farklı bir perspektiften bakma imkanına sahip olacaklardır.

Kitap arşiv belgeleri ağırlıklı bir çalışma olmasına rağmen akıcı bir anlatımı ve ara başlıklarla ilgiyi canlı tutan bir üsluba sahiptir. Yazarın kitabı giril kısmında konu ile alakalı literatürü okuyucuya sunması ve kullandığı kaynaklar hakkında bilgi vermesi okuyucu açısından kıymetlidir.

Yazar birinci elden kullanmaya özen göstermiş, Deniz Tarihi Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İngiltere Milli Arşivi, Katar Milli Kütüphanesi gibi arşivlerden belgeleri kullanmış ve bu belgeleri okuyucuya sunarken büyük bir titizlik göstermiştir. Kitap, arşiv belgeleri ağırlıklı bir çalışma olmasına rağmen akıcı bir anlatımı ve ara başlıklarla ilgiyi canlı tutan ir üsluba sahiptir. Yazarın, kitabın geniş kısmında konu ile alakalı literatürü okuyucuya sunması ve kullandığı kaynaklar hakkında bilgi vermesi okuyucuya sunarken büyük bir titizlik göstermiştir. Kitap, arşiv belgeleri ağırlıklı bir çalışma olmasına rağmen akıcı bir anlatımı ve ara başlıklarla ilgiyi canlı tutan bir üsluba sahiptir. Yazarın, kitabın giriş kısmında konu ile alakalı literatürü okuyucuya sunması ve kullandığı kaynaklar hakkında bilgi vermesi okuyucu açısından kıymetlidir.

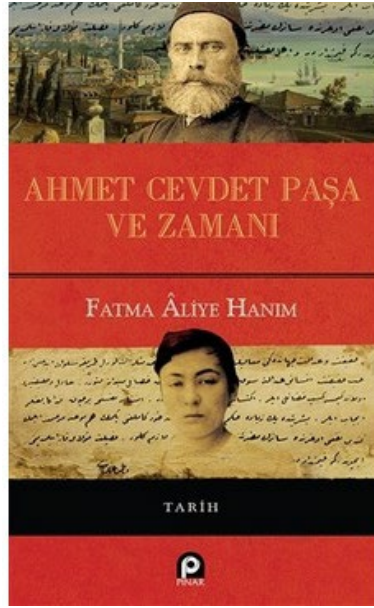
Belgeyi transkript ederek olduğu gibi verip okuyucuyu belgelerle bunaltmak yerine konu ile ilgili kısmı verip, orijinalini görmek isteyenleri ekler kısmına yönlendirme nezaketinde bulunmuştur. Konu anlatılırken bahsi geçen önemli kişilerin kısa biyografileri dipnotlarda zikredilerek konu akışının

sürekliği sağlanmıştır.

Kitabın konusu hakkında coğrafya bilgisi eksik olanlar için veya okurken olayların geçtiği bölgenin okuyucu tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla ilk sayfalarda Basra Körfezi ve civarını gösteren bir haritanın olmaması eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Kitapta görsel malzemenin neredeyse konu içinde hiç kullanılmaması, denizcilik tabiri olan *korvet*, *uškuna*, *navi* tarzındaki terimlerin dipnotla açıklanmaması kitabın eleştirilebilecek noktalarıdır.

Kitabın her bölümünün başlangıcında bölümde hangi sorulara cevaplar aranacağı, nelerden bahsedileceği gibi bilgiler okuyucunun merakını uyandırmış ve bölüm sonunda özet bir paragrafla konunun okuyucu zihninde toparlanması sağlanmıştır.

Kitap, alana dair daha önce okumalar yapmamış birisinin bile rahatlıkla anlayabileceği bir olay örgüsüne sahiptir. Yazarın, zengin ve yerinde kaynak kullanmasının yanında Osmanlı Denizciliği'nin Basra'daki varlığını tüm yönleriyle ele alarak, okuyucuya geniş bir bakış açısı kazandırmaktadır. Kitabın önsözünde belirttiği sorularına, bölümler içinde cevaplar vererek hipotezini sağlıklı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Dizin bölümüyle desteklenmiş, nesnel bir yazım dilinin hakim olduğu kitap, alanındaki literatüre büyük bir katkı sağlamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde konuya ilişkin yapılacak bilimsel incelemelerde yapılacak bilimsel incelemelerde önemli bir başvuru kitabı olacaktır.

Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı

Fatma Âliye Hanım, sad. Metin Hasırcı

İstanbul, Pınar Yayınları, 2018, 135 Sayfa, ISBN: 978-975-352-073-7

Fatma KURT *

Osmanlı modernleşmesinin önemli isimlerinden Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Âliye Hanım tarafından kaleme alınan eserin ilk baskısı Osmanlıca olarak 1911'de Kanaat Matbaası'nda neşredildi. Ahmet Cevdet Paşa'nın büyük kızı olan Fatma Aliye Hanım Osmanlı kadın hareketinin öncülerinden olmasının yanı sıra ilk kadın romancı vasfıyla da tanınan bir yazardır. Babası Cevdet Paşa'nın eğitimiyle bizzat ilgilendiği Fatma Aliye Hanım özellikle tarih, felsefe ve edebiyat alanlarında derinleşmiştir. Kitap Metin Hasırcı tarafından günümüz Türkçesiyle sadeleştirilmiştir.

Kitabın yazarı Fatma Aliye Hanım romancılığı ve babasının izinde devam ettirdiği tarihçi kişiliği ile kaleme aldığı bu eser Cevdet Paşa'nın çocukluğunu, Tanzimat dönemi Osmanlı siyasetine yön veren önemli isimlerin ve bu isimlerle Cevdet Paşa arasında kurulan bağların kritiğini ve onun 1823-1855 tarihleri arasındaki biyografisini, siyasi gelişmeleri tarihî bir roman renginde bizlere aktarır.

Babası Cevdet Paşa'nın kendisine *fısıldadığı* bilgileri yazdığını dile getiren Fatma Aliye Hanım, birçok sırrın kendisine emanet edildiğini belirtir ancak kitabı yazmaya başladığı dönemde adı geçen bazı şahısların ya da hayatta olmayanların yakınlarının yaşadığını göz önünde bulundurduğunu da ekler. Bu nedenle babasının “iyi belle hıfz et belki bir gün benim yayınlamadığım bilgileri sen anlattırısın” şerhiyle kızına emanet ettiği bilgilerin hepsini bu kitapta aktarmamıştır. Ancak aktardığı bilgilerin Cevdet Paşa'nın derslerinde kendisine öğrettiği şekilde olduğunu, doğruluğundan şüphe edilmemesi

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul, fatma.kurt@stu.fsm.edu.tr

gerektiğini de hatırlatır.

Fatma Aliye'nin eseri kaleme alış nedenleri arasında Cevdet Paşa'nın maarif ve ilim yolunda gösterdiği gayretlerin ve kendisini yetiştirmesinin ardındaki nedenle aynı görür. Bu nedenle Fatma Aliye babasının maarife verdiği hizmet gibi kendisinin de bu çalışmalarını yapan şahsiyet olan Ahmet Cevdet Paşa'yı anlatmasının bir emaneti yerine getirmek olduğu bilincindedir. Fakat yine de kitabını yazdığı, Meşrutiyet döneminde doğruları yazmaktan ziyade yazılanları anlayacak seviyede bir okuyucu kitlesinin olmadığını, isimleri geçen şahısların da o anlayanlar kitlesi içerisinde yer olmadığını söyler. Ona göre tarih ilmini hakikate uygun şekilde yazmak, anlamak idrak etmek için kişinin kendi davranışlarından ve hareketlerinden mesul olduğu bilincinde olması gerekir.

Fatma Aliye'nin Cevdet Paşa'nın kızı, sırdaşı ve öğrencisi vasıflarıyla kaleme aldığı bu biyografi, Ahmet Cevdet Paşa'nın doğduğu coğrafyanın dokusunu ve İstanbul'a geliş hikâyesini aktardığı kitabı *Mukaddime* bölümüyle birlikte yirmi bölümden oluşur. Mukaddimesinde anlattığı tarihçilik, bir döneme tanıklık etmek gibi sebeplerin yanı sıra Ahmet Cevdet Paşa'nın herkesin duymasını istediği bir takım gizli bilgilerin de uygun görüldüğü biçimlerde aktaracağını söylemiştir.

Fatma Aliye Hanım, eseri kendi yaşadığı dönemin atmosferinin Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanını anlamaktan uzak oluşuna değinerek aslında babasının yaşadığı dönemde, hakikatte yaşananları anlatmayı amaçlar. Fatma Aliye Hanım'ın yaşadığı dönemde geçmişe yönelik itirazlar ve yaşanan sıkıntılara müsebbip arayanlara bir cevap niteliğinde yazdığı anlaşılabilir. Özellikle de *Mukaddime* bölümünün sonunda yazdığı şu cümle bu düşünceyi güçlendirir, *her insan gibi, ben de ne kadar yaşayacağımı bilemiyorum ancak yaşadığım müddetçe yazıp anlatacağım.*

Eserin *Lofça Bölümü* başlıklı ikinci kısmında, Ahmet Cevdet Paşa'nın Bulgaristan Lofça'da doğduğu evin ayrıntılı hikayesinden İstanbul'a medrese öğrencisi olarak gelmeye karar vermesine kadar geçirdiği süreç anlatılır. *Medrese Hayatı* bölümünde ise Lofça'dan 1839'da İstanbul'a gelip Fatih Camii'ndeki medresede yüksek ilimler tahsil etmeye başlamaya kadar geçen süre anlatılır. Tanzimat'ın ilan edildiği yılda medrese ve çevresindeki ilim tahsil eden talebelerin, hocaların ve dersliklerin tasvirleriyle de dönemin medrese hayatı hakkında geniş bilgi verir. Cevdet Paşa'nın kişiliğinde önemli bir yere sahip olan medrese hatıraları onun devlet adamlığı yaptığı dönemde de etkisini gösterecektir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın ilim aşkıyla zamanını vakfettiği medrese hayatı içerisinde tüm vaktini ilim tahsiline ayırdığı zamanlarda medrese dışında da ders almaya devam ettiği İstanbul Çarşamba'daki Murad Molla Tekkesi'nin bir darülfünun mesabesinde görüldüğü ve devrin büyük isimlerinin bu mecliste topladığını aktardığı *Alim ve Ediplerin Toplanma Yerleri* bölümünde Murad Efendi'nin Evkaf Nazırı'na beğenmediği uygulamayla ilgili yaptığı uyarı dikkat çekicidir. Ahmet Cevdet Paşa'nın Cevdet mahlasını 1843 yılında yirmi iki yaşındayken aldığı ve Cumaları Sultanahmet vaizliğini kabul etmek zorunda kalışı Cevdet Paşa'nın ilim ve ediplerin meclislerinde parlamaya başlaması onun hayatı için önemli merhalelerdir. Cevdet Paşa'nın hayatını başka bir yöne doğru değiştirecek bir diğer önemli olay Mekteb-i Harbiye muallimliğini kabul etmesi Reşit Paşa'nın çocuklarına ücret kabul etmemek şartıyla ders vermeye başlaması olmuştur.

Fatma Aliye, *Zamanın ruhu ve Siyaset Dünyası* başlıklı bölümlerde Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın devletin önemli meselelerinde aldığı kritik rollerde gösterdiği başarıları aktarmaya başlar. Geliştirdiği yeni usullerin ve bu yenileşme hareketlerinin yol açtığı sonuçlardan da bahseden yazar, Reşit Paşa'nın kişiliği ve devlet adamlığı üzerinde fazlaca durur. Devrin önemli olaylarındaki tavırlarını Fatma Aliye kendi bakış açısıyla yeniden okuyucuya sunar.

Maarif bölümünde Cevdet Paşa'yı Osmanlı eğitim sistemindeki yenileşme adımlarının tetkik kısmında Reşit Paşa'nın fikirlerine önem verdiği bir ilim adamı olarak görmek mümkündür. Ahmet Cevdet Paşa'nın layihaları, mazbataları tanzim ettiği, eğitim müessesinde okunmak üzere risale yazdığı ve 1849 yılında zorlukla ikna edildiği muavinlikten Meclis-i Maarif-i Umumi Azalığına ve Darulmuallimin müderrisliği memuriyetleri görevine geçiş süreci vardır. *Encümen-i Danış* bölümünde Ahmet Cevdet Paşa'nın bu kurumdaki etkisi ve üstlendiği rol diğer azalar ve Reşit Paşa'nın etkileyici nutkunu kaleme alışı üzerinde durur. Tarih-i Cevdet'i yazmaya başladığı bu yıllar Ahmet Cevdet Paşa'nın mesleğinde de yükselmeye başladığı yıllardır.

Kitabın en ilginç sayılabilecek bölümü aktarılan siyasi çekişmelerin, zorlanmaların anlatıldığı dönemin yenileşme heyecanının yanında adeta bir parantez gibi açılan *Zevk ve Sefahat* bölümüdür. Tanzimat döneminin memurlarının yaşamlarını gelirleri ve giderleri arasındaki uçurumu zevk ve sefahat başlığı altında toplayan yazar, ithalat ve ihracat dengesinin bozulduğu tüketimdeki Batılılaşma iştihakı sebebiyle israf kültürünün toplumun bir kesimini yozlaştırdığını rakamsal verilerle de güçlendirerek aktarır. *Üstad ve Telebeleri, Ali Paşa'nın Mektubu* bölümlerinde Reşit Paşa ve memuriyet yolunda ters düştüğü iki talebesi ile Cevdet Paşa'nın kurduğu dostlukların ve tarafsızlığının siyasi zorluklarına dikkat çeker. Tüm bu detayların uzun uzun anlatıldığı bölüm *Muharebe Meselesi, Harp ve Fuad Efendi'nin Cevdet Efendi'ye Cevabı Mektubu* bölümleriyle devam eder. Reşit Paşa'nın başrolde olduğu bu süreç siyasi ilişkiler, kişisel çıkarlar ve Osmanlı bürokratlarının çekişmeleri, atanmalar ve azledilmelerin gölgesindedir.

Üçüncü Talebe Reşit Paşa'nın Cevdet Paşa'nın kişiliğini takdir ettiği ve siyasi bir kimlik kazandırmak istediğini aktardığı bölümdür. Döneme damgasını vuran isim Reşit Paşa Osmanlı siyasetini şekillendirmek üzere yetiştirdiği Ali Efendi ve Fuad Efendi'den sonra üçüncü ismin Ahmet Cevdet Paşa olduğunu söylediğini aktarır. Yazar, *Ali Paşa'nın Mektubunun Sureti* başlıklı bölümünü takiben *1855 Senesi Vakalarından* başlıklı son bölümde dönemin önemli bir felaketi olan Bursa'da meydana gelen yağış ve deprem ve ardından gelişen yangınlar nedeniyle yaşanan felaketi tüm ayrıntılarıyla verir. Kitabın son bölümünü oluşturan bu kısım yazımına devam edilmek üzere yarım bırakılmış bir bölüm izlenimi verir. Fatma Aliye Hanım tarihçi ve romancı vasıflarıyla anlattığı siyasi gelişmeler, toplumun resmini çizerken kişiler üzerinden yürütülen devrin siyasi yönelimleri hakkında da oldukça aydınlatıcı bilgiler aktarır. Ancak son bölümün bir sonuca bağlanmayışı Ahmet Cevdet Paşa'nın Müsille-i Süleymaniye derecesine yükseldiği 1854 yılından sonraki görevleri hakkında bir devamlılık görülmez. Bu nedenle de 1855 yılının önemli olaylarından sonra Cevdet Paşa'nın vakanüvis olarak atanacağı yeni görevinden bahsedilmemiş olması, bu yıl içerisindeki olaylar arasında yer almayışı sebebiyle de eserin

yarım kalan bir biyografi kitabı olduğunu anlaşılabilir.

Yazarın eserine neden devam edemediği yahut varsa nüshasının nerede olduğu ile ilgili bilginin bulunmuyor oluşu yarım kalmış bir tarih aktarımı gibi olsa da yine de Fatma Aliye Hanım'ın 1912'de neşrettiği bu eserle dönemin resmini çizmek mümkündür. Yazar, Ahmet Cevdet Paşa'nın yoğun geçen ilmi ve siyasi yaşantısında onun kişilik özelliklerine satır aralarında değinmiştir. Dönemin siyasi çekişmelerinin ve siyasi aktörlerin tercihleri üzerinde fazlasıyla durulmuş olması, Ahmet Cevdet Paşa'nın öncülük ettiği ilmi ve siyasi gelişmelerin, kurulan siyasi ilişkilerden bağımsız değerlendirilmesinin mümkün olmadığı anlaşılabilir.

Fatma Aliye Hanım bu eserinde siyasi bir portre sunmakla birlikte, dönemin karmaşık, yoğun ve öngörülemez siyasetini kronolojik bir şekilde aktarmayı başarır. Eser, Ahmet Efendi'nin Ahmet Cevdet Paşa'ya evirildiği süreci aynı zamanda Osmanlı siyasetinin de kırılğan bir döneminin özeti gibidir. Bu sebeple eserin devamının yazılmamış oluşu, bizleri dönemi şekillendiren siyasi aktörlerden biri olan Ahmet Cevdet Paşa cihetinden yorumlayan bir Osmanlı düşünürünün yorumlarından da mahrum bırakmıştır. Cevdet Paşa'yı Babıali, ilmiye sınıfı ve yenileşmeden bağımsız okumak onu anlamayı zorlaştıracığından bu eser, Ahmet Cevdet Paşa'nın özellikle siyasi kimliğinin oluşum safhalarını netliğe kavuşturmuş olması nedeniyle önemli bir tarihî kaynak özelliği kazandırır.

Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâların Eğitimi ve Gündelik Hayatları

Hürü Sağlam Tekir

İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2021, 288 Sayfa, ISBN: 9-786257-705226

Fatıma Kübra AKYÜZ*

Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâların Eğitimi ve Gündelik Hayatları adlı kitabın “Osmanlı Devleti'nde sağır, dilsiz ve âmâların eğitimi ve toplumsal hayattaki rolleri (1889-1922)” adlı tezinin gözden geçirilmesi ile meydana getirilmiştir. Eserin amacı Osmanlı Devleti'nde yaşayan sağır, dilsiz ve âmâların eğitimini incelemektir. Yazar çalışmasının amacından bahsettikten sonra Osmanlı Devleti'nin 19.yüzyılda düşünsel, sosyal, siyasal, ekonomik, eğitim ve hukuk alanlarında yaşadığı büyük dönüşümün yaşandığını ve bu dönüşümün sağır ve dilsiz çocukların düzenli bir eğitim almalarını etkilediğini ifade etmiştir. Bu dönüşüm sayesinde onların eğitim almalarının gerekliliği gündeme gelmiştir. Ayrıca yazar çalışmasında sağır, dilsiz ve âmâ çocuklarının eğitim hayatlarında yaşadıkları zorluklara yer vereceğini söylemiştir.

Kitap önsöz, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Yazar giriş bölümünde sağır, dilsiz ve âmâ olmanın sözlük anlamlarını, sebeplerini ve neticeleri hakkında detaylı bilgilere yer vermiştir. Tekir, bu kısımda sağır kimdir, kime denilir hakkında bilgi verdikten sonra sağır çeşitlerinden bahsetmiştir. Hangi sağırların konuşamadığına baktığımızda dilsiz kişilerin sağırlık çeşidi olan tam sağırlıktan dolayı konuşamadıkları bilgisine yer verilmiştir. Bu bölümün devamında yazar sağır ve dilsiz olmak neye tekabül ediyor yüzyıllara, bölgelere göre bölümlendirerek ele alınmıştır. Bu bağlamda Antikçağ, Orta, Yeniçağ'da Avrupa'daki sağır ve dilsizlerin karşılığına değinmiştir. Bunların yanı sıra sağır ve dilsizlere İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin bu kişilere nasıl baktığına dair dini metinlere referans

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, fatimakubra.akyuz@stu.fsm.edu.tr

göstererek açıklama yapmaktadır.

Giriş bölümünde ayrıca Antikçağ'da, Hristiyanlıkta ve İslam'da engelli olmak ne demek bu kısımda açıklanmıştır. Âmâlarla ilgili bulunan bazı algılardan bahsetmektedir. Bununla birlikte 15.yüzyıla kadar sağır, dilsiz ve âmâlara yönelik bireysel eğitim çabalarının bu yüzyıldan itibaren onların gelişimlerine yönelik araştırılan eğitim metotlarını örneklerle anlatmıştır.

Birinci bölümde; *Dünyada Sağır Dilsiz ve Görme Engellilerin (Âmâların) Eğitimi ve İstihdamı* başlığı altında dünyada sağır, dilsiz ve âmâların eğitimi ile ilgili ne tür gelişmeler yaşandığı, eğitimlerinde hangi metotların kullanıldığını ülkelere göre ele alarak açıklamıştır. Burada verilen bilgilerden hareketle ülkelerdeki kişilerin bireysel gayretlerinin ne kadar etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu kısımda bireysel verilen/alınan eğitime de değinmiştir. Burada sağır, dilsiz ve âmâlara yönelik eğitim ve okulları açan öncülerin bazılarının ortak yönlerinin kendilerinin ya da yakınlarının engelli bireyler olmasıdır. Belki bunlardan dolayı gayretlerinin çok fazla oldukları dikkat çekmektedir. Yazar bu bölümde Fransa, İngiltere, İtalya ve İspanya'da sağır ve dilsizlerle ilgili yaşanan gelişmeleri ayrı başlıklar altında ele alırken diğer ülkeler başlığında Mısır, Çin, Hindistan gibi ülkelerdeki sağır ve dilsiz eğitimlerine kısaca yer vermiştir. Zikredilen ülkeler arasında Fransa, sağır ve dilsiz eğitiminde öncülük etmiş, onlara yönelik ilk bilimsel çalışmalar burada yapılmıştır. Fransa'da sağır ve dilsizler için işaret dili üzerine icraatlar yapılarak daha önce sağır ve dilsiz öğrencilerin soyut kavramları anlamaması sorunun çözülmesi hedeflenmiştir. Diğer ülkeler ve Osmanlı Fransa'yı model olarak almıştır.

Fransa'daki sağır, dilsiz eğitimin başarılı olmasının sebebi eğitimde kullandıkları *oral yöntemdir*. Bununla birlikte 1880 Milano Uluslararası Sağır ve Eğitimi Kongresi'nde Almanya ve Fransa'nın eğitim metotları karşılaştırıldığında Almanların konuşma usulünün Fransa metoduna karşı üstünlüğü bu kongrede kabul edildi. Verilen ülkeler arasında sağır ve dilsizlerin eğitiminde en fazla gelişmenin Amerika'da yaşandığı görülmüştür. Amerika'da bu alanda Alexander Graham Bell gibi gayretleri ile öne çıkan isimlerden ve kullanılan yöntemlerden detaylı olarak bahsetmiştir. Ayrıca bazı yıllara ait ülkelerdeki sağır dilsizlerin nüfuslarına da yer vermiştir.

Görme engellilerin eğitimi ile ilgili kısımda sağır ve dilsizlere yönelik verilen eğitim metotları gibi metotlara çok yer verilmediği tespit edilmiştir. Burada dilsizlerden farklı olarak görme engellilere yönelik ülkelerin icra ettikleri farklı etkinlikler görülmektedir. Örneğin Fransa'da ilk görme engelli okulunu açan Valentin Haüy'ün başarıları Societe Philanthropique hayır derneğinin dikkatini çekerek yatılı bir okul 1791 Liverpool'da görme engellilerin kendilerini iyi hissedecekleri müzik ya da mekanik alanların inşa edildiğine rastlanmaktadır.

İkinci bölümde; *Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâların Eğitimi* başlığı altında yazar Osmanlı Devleti'nde yaşayan sağır, dilsiz ve âmâlarla ilgili kurumsal tarihleri ve kendileri hakkında muhtelif bilgilere yer verilmiştir. İstanbul'da ilk kurulan *Sağır, Dilsiz ve Âmâ Mektebi* kurulduktan sonra birtakım sorunlarla karşılaşmışlardır. Mektebin maddî ve yer konusunda yaşadığı zorluklar bu bölümde detaylı olarak anlatılmıştır. Bahsedilen mektep 30 Eylül 1889'da Maliye Nezareti Dairesinde, Ticaret Mektebi içerisinde ve Grati Efendi'nin idaresi altında açılmıştır. 17 Mart 1891 tarihli irade ile Sağır, Dilsiz

Mektebine bağılı gündüz eğitimi veren Âmâ Mektebi açıldı. Mektebin farklı nedenlerle bir yerde sabit durmadığı çeşitli yerlere taşındığına değinilmektedir. 1904 yılında Ayasofya Rüşdiye Mektebi içerisine nakledilen okula bir oda tahsil edilmiştir. Kötü bir ortama sahip bu odada iyi bir eğitim yürütmek oldukça zor olduğundan dolayı dilsizler bu ortamda aldıkları eğitimin olumsuz etkilenmesi okulun başka bir yere nakledilmesinin istenmesine neden olmuştur. İnşaatının başlanması ile ilgili gayretler olmasına rağmen okulun müstakil bir bina olması olumsuz neticelenmiştir.

Yazar kitapta bu mektebe yönelik politikalarından bahsetmektedir. Mektebin en olumsuz yönlerinden birisi İstanbul'dan başka bir yerde bulunmaması ve İstanbul dışından gelen öğrencilere yatılı bir mekân sunamamasıdır. Tekir, burada arşiv belgelerinde kayda düşen İstanbul dışından gelip bu okula kayıt olmak isteyen sağır, dilsiz ve âmâ öğrencilerin hayat hikâyelerine değinmesi konuya zenginlik kazandırmaktadır. Bununla birlikte burada eğitim gören öğrenciler burada eğitimlerini eksik aldıkları için buradaki eğitimlerini yarıda kesmek zorunda kaldıklarından bahsetmektedir. Ayrıca Sağır, Dilsiz ve Âmâ Mektebinin Batı standartlarına uygun bir içeriğe sahip olunması için araştırmalar yapılmıştır.

Sağır, Dilsiz ve Âmâlara yönelik müstakil bir mektep kurulmak istenmiştir. Devlet kurumlarının irade ve fermanlarına rağmen konuya yeterince ilgi göstermemeleri mektebin yapılmasını engellemiştir.

Sağır, Dilsiz ve ama mekteplerinin bir nizamnamesi yayınlanarak mektebi işleyişi için gerekli olan hukuki zemin hazırlanmıştır. Bu nizamname genel kurallardan bahsetmektedir. Böylece mektepte bir düzen teşkil edilmiş oldu. Nizamname maddelerine baktığımızda burada öğrencilerin mezhep farkı olmaksızın hepsinin kabul edileceği bir ücretin talep edilmeyeceğidir. Ayrıca talep olmasına rağmen bütçe azlığı nedeniyle mektebin yatılı kısmı açılmamıştır. Bu durum İstanbul dışında yaşayan sağır, dilsiz ve âmâ öğrencilerin eğitim alamamasına neden olmuştur. Bununla birlikte eğitim-öğretim için öğrenci sayısının az olması dikkate alınmamış eğitim her şartta devam ettirilmiştir. Buradaki öğrencilerin tek tip kırmızı elbiseler giyilmesi istenmiştir. Bunun sebebi okudukları okulun halk tarafından anlaşılması, halkın o çocukları anlayarak onlara yardımcı olmaları sağlanmaktadır.

Bu mektepte yaşayan öğrencilere baktığımızda yüksek rütbeli kişilerin çocuklarından torunlarından bu okula gelenler bulunmaktadır. Burada eğitim alıp önemli icraat yapmış kişiler vardır. Örneğin; Mezunlarından önemli bir isim olan Süleyman Gök kendini sağır, dilsiz ve âmâların eğitimine adanmıştır. Burada çocuklar birbirlerine yolda destek olmak amacıyla birlikte gidip gelmektedirler. II. Abdülhamit de bizzat bu öğrencilerle ilgilenmiştir. Burada öğrencilere yönelik sanat etkinlikleri de yapılmıştır. Ayrıca Sağır, Dilsiz ve Âmâ Mektebine İstanbul dışından neredeyse bütün vilayetlerden müracaatlar yapılmakta ancak yatılı bir bölümün olmaması sebebi ile geri çevrilmektedirler. Bu bölümde yazar diğer vilayetlerden başvuran bazı öğrencilerin hayat hikâyelerinden kesitler vermiş bu okuyucuyu konuya daha yakından görmesini sağlamaktadır.

Bu bölümde İstanbul dışında kurulan sağır, dilsiz ve âmâ mekteplerinden bahsedilmektedir. Burada bahsedilen Beyrut Körler Okulu, Urfa Amerikan Körler Okulu, Malatya Körler Okulu, Selanik Sağır ve Dilsizler Mektebi, İzmir Sağır, Dilsiz ve Körler Mektebi ve Merzifon King Sağır Okulunun çoğunun gayri müslim ya da misyoner kökenli kişiler tarafından kurulduğu görülmektedir. Burada mekteplerin

müfredatından ve orada kullanılan metotlardan bahsedilmektedir.

Üçüncü bölüm; *Sağır, Dilsiz ve Âmâların Gündelik Hayattaki Yerleri* başlığı altında sağır, dilsiz ve âmâların sosyal ve gündelik hayatlarını ele almaktadır. Bu bölümde yazar sağır ve dilsizlerin Tanzimat öncesinde çalışma alanlarının genelde saray ve çevresinde olduğuna değinmektedir. Padişahın Haremi hümayununun kapısında sürekli bekleyen sağır, dilsiz görevlilerden bahsedilmektedir. Onların burada görevli olmalarındaki amaç gizliliktir. Ayrıca dilsiz ve sağırlardan padişahın eğlence hayatında da görevli olanlar vardır. Onlar padişahın hoş vakit geçirmesi için sessiz konuşmalar yapıyorlardı. Soyтары olan dilsiz ve sağırlar padişahların ordu ile sefere gitmeyi terk ettikten sonra saraya daha çok yakınlaşmışlardır. Sarayda padişahın yanında görevli olmalarının yanı sıra sarayda pek çok genç yaşlı dilsiz vardı. Bununla birlikte haremde de dilsiz ve sağır cariye, kalfalar vardı. Tanzimat sonrasında ise bu kişilerin heyet-i vükelâ bakanlar kurulunda görev aldıkları görülmektedir.

Dilsiz, sağır ve âmâların saray dışında istihdam alanı bulmaları 19. Yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu dönem farklı işlerde görev yaptıkları görülmektedir. Bununla birlikte Sağır, Dilsiz ve Âmâ Mektebinden mezun olan öğrencilere zaman zaman iş imkânı sağlanıldığı da olmuştur. Örneğin; 1895-1896 yılından mezun olan beş öğrencinin fabrika-i hümayunlara yerleştirilmesi istenmiştir. Sağır ve dilsizlerin farklı mesleklerde görev yaptıkları görülmüştür. Ayrıca mahkemelerde ve cellatlık görevlerini icra eden sağır ve dilsiz kişiler de bulunmaktadır.

Âmâların iş alanı ile ilgili kısımda yazar 19.yüzyıla kadar âmâlara yönelik bir eğitimin bulunmadığından bahsetmektedir. Bununla birlikte âmâların farklı meslek edindikleri görülmektedir. Örneğin dilencilik yapan duacı esnafından olan âmâlar bulunmaktadır. Sağır, Dilsiz ve Âmâ Mektebinden mezun olan âmâlara yönelik 1896 yılına kadar Tophâne-i Âmire'de iş imkânı sağlandığı bilgisi verilmiştir. Ancak daha sonra buradaki işlerin güvenlik açısından âmâlar için tehlikeli olacağı düşüncesi ile bu karardan vazgeçilmiştir.

Bu çalışmada hem günümüzde hem Osmanlı döneminde günlük hayatta dışlanan sağır, dilsiz ve âmâ bireylerin Osmanlı döneminde sosyal hayattaki yönlerini kapsamlı bir şekilde ele alınması oldukça önemlidir. Literatürde bu alandaki çalışmanın azlığı ayrıca eserin önemini arttırmaktadır. Bununla birlikte yazarın kendisinin belirttiği üzere bu çalışmadaki amacı sağır, dilsiz ve âmâ bireylerin Osmanlı dönemindeki eğitimlerini incelemektir. Fakat bu çalışmada bu kişilerin Osmanlı döneminde aldıkları eğitimle ilgili bilgilerin zayıf kaldığı göze çarpmaktadır. Eserin ilk bölümü olan *Dünyada Sağır Dilsiz ve Görme Engellilerin (Âmâların) Eğitimi ve İstihdamı* başlığı altında Fransa, Almaya, İngiltere, İtalya, İspanya gibi belli başlı ülkelerde verilen eğitim hakkındaki detaylı bilgiler Osmanlı kısmında sönük kalmıştır. Bu çalışmada sağır, dilsiz ve âmâ bireylerin daha çok eğitim kurumları tarihlerinin öne çıktığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte çalışmanın *Sağır, Dilsiz ve Âmâların Gündelik Hayattaki Yerleri* başlıklı son bölümünün muhtevası okuyucuya bu alandaki bilgi aktarımını güzel yapmaktadır.

Eser genel anlamda akıcı bir üsluba sahip olmakla birlikte kitabın doktora tez çalışması olması bazen kitabın akıcılığını geri plana itmektedir. Kitapta sağır, dilsiz ve âmâlara yönelik hem dünyada hem de

Osmanlı'da gerçekleştirilen eğitimlerde öncülük eden kişilere yer verilmesi oldukça önemlidir. Bu alanın önde gelen isimlerinin sağır, dilsiz ve âmâlara yönelik oldukça gayretli olmaları takdire şayandır. Ancak kitapta bu kısımda ele alınan isimler hakkında verilen bilgilerin bazen fazla detaylı olması konunun bağlamından uzaklaştırabilmektedir. Ayrıca Avrupa ve diğer ülkelerdeki sağır, dilsiz ve âmâlara ayırdığı ilk bölüme fazlaca yer vermesi kitabın konudan uzaklaşmasına sebep olmaktadır.

Hürü Sağlam Tekir, kitabın ilk bölümü haricindeki Osmanlı dönemi ile ilgili iki bölümde araştırmasını arşiv belgeleri üzerine yapmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan çeşitli belge ve defterlerden istifade etmiştir. Burada yazar çoğunlukla kullandığı belgelerin transkript edilmiş halini genellikle vermeyip konu başlıkları altında ele alarak dipnotta kullandığı belgelere atıfta bulunmuştur. Bununla birlikte Osmanlı mahkeme kayıtlarının kullanılması çalışmaya zenginlik katacaktır.

Son olarak yazar kendisinin de belirttiği üzere Osmanlı döneminde yaşayan sağır, dilsiz ve âmâların eğitiminin 19. Yüzyıl ile başladığı ve bu yüzyılda gündeme geldiğini söylemektedir. Bununla birlikte eserin Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve Âmâların Eğitimi ve Gündelik Hayatları başlığı okuyucuda Osmanlı döneminde farklı dönemlerinde yaşayan sağır, dilsiz ve âmâ bireylerin hayat hikâyelerine değineceği izlenimini uyandırmaktadır. Kitabın ekler kısmında sağır, dilsiz ve âmâ mektebine giden öğrencilerin fotoğraflarına yer vermesi esere zenginlik katmaktadır.

Komitenin Kahramanı Enver Paşa

Mustafa Çolak

İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2019, 272 sayfa, ISBN: 978-605-2070-15-4

Mehmet Batuhan ZORLU

Komitenin Kahramanı Enver Paşa kitabının yazarı Prof. Dr. Mustafa Çolak İttihat ve Terakki, Kafkasya ve I. Dünya Savaşı gibi konularda eserler vermiş bir akademisyendir. Mustafa Çolak Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde tarih lisans programından mezun olduktan sonra yine mezun olmuş olduğu Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamladıktan sonra doktora tezi olan Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918) kitap olarak basılmıştır. 1993-1999 tarihleri arasında altı yıllık bir süreyle Alman Akademik Mübadele Birliği bursuyla Bonn, Berlin, Schwaebisch Hall, Regensburg ve Potsdam gibi Alman şehirlerinde dil eğitimi almış ve aynı zamanda arşiv çalışmaları yapmıştır. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde de görev yapmış olan Mustafa Çolak şu an Samsun Üniversitesi Siyaset Bilimi bölümünde dersler vermektedir. Kitap, üç ana bölümden oluşmakta ve her bölümde kendi içerisinde alt başlıklar bulundurmaktadır. Ayrıca kitabın son bölümünde ise sonuç, ekler, dizin ve fotoğraflar olmak üzere dört bölüm daha bulunmaktadır. Yazar bu kitabın amacını toplum içerisinde Enver Paşa'nın hain ya da kahraman gibi birbirine oldukça zıt iki kavramla anılmasının bilimsel tarihe uygun olmadığını ve tarihçinin geçmişten kalan belgelerle bu konuyu daha anlaşılır bir hale getirmesi gibi bir görevi olduğunu ve bu sayede Enver Paşa'nın daha doğru anlaşılabilceğini belirtmiştir.

Yazar kitabın Birinci Bölümüne Harbiye Nâzırı Enver Paşa ismini vermiş ve bu bölümde ise altı adet alt başlık bulunmaktadır. Birinci Bölümün ilk alt başlığı olan Birinci Dünya Savaşı'na kadar Enver Paşa kısmında yazar Enver Paşa'nın doğum yeri, ailesi, eğitim hayatı ve şahsiyeti gibi biyografik bilgilere yer vermiştir. Enver Paşa'nın Mekteb-i Harbiyye-i Şahane'de eğitim gördüğü sırada Sultan II. Abdülhamid'e

Tarih Kritik (8) 3 History Critique | Temmuz/July 2022

karşı yapılan propagandaların etkisinde kaldığını, askerlik hayatı ve kazanmış olduğu askeri, siyasi başarılarından bahsedilmektedir. Ayrıca II. Meşrutiyetin ilan edilmesi sürecindeki baş aktörlerden biri olan Enver Paşa'nın bu süreçten sonra İttihat ve Terakki içerisinde daha fazla ön plana çıktığını hatta kamuoyu içerisindeki popülaritesi ve İttihat ve Terakki'nin güçlü olmasından ötürü Harbiye Nazırlığı görevine kadar yükselmiştir. Bu bölümde Enver Paşa'nın hızlı yükselişi hakkında önemli bilgiler bulunuyor ama Enver Paşa'nın Sultan II. Abdülhamid aleyhtarlığı üzerinde oldukça az bilgi verilmiştir. İkinci alt başlık olan Dönemin Alman Basınına Göre Enver Bey kısmında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi sürecinde ana kadronun içerisinde bulunan Enver Paşa'nın bu süreçten sonra yurtiçi ve yurt dışı basınında ortaya çıkan popülaritesi anlatılmaktadır. Bu kısımda Alman medyasında Enver Paşa'nın liderlik özelliği ve Almanlar ile arasındaki muhabbetten bahsedilmesi İttihat ve Terakki-Alman ilişkilerini anlamamıza yardımcı oluyor ama sadece Alman medyası yerine farklı ülkelerin medyalarının bakış açısı da yansıtılabilirdi. Üçüncü alt başlık Alman İmparatorluğu ile İttifak ve Enver Paşa kısmında Osmanlı Devleti'nin İngiliz cephesinde değil de Almanya tarafında yer aldığına dair bilgiler verilmektedir. Dördüncü alt başlık III. Ordu Komutanı olarak Enver Paşa kısmında devletin savaşa girmesiyle savaşın daha geniş topraklara yayılmasına dair bilgiler verilmektedir. Ayrıca Kafkas Cephesi, Ruslarla olan siyasi ve askeri ilişkiler ve günümüzde de halen tartışılan Sarıkamış Harekatı hakkında bilgiler verilmektedir. Beşinci alt başlık Enver Paşa'ya muhalefet ve Suikast Girişimi kısmında İttihat ve Terakki içerisindeki çekişmelere ve I. Dünya Savaşı'nın uzamasından dolayı muhalif kesimin İttihatçıları devirip yerlerine geçerek savaştan çekilmeyi düşündüklerini ama Enver Paşa ve Talat Paşa'ya karşı planlanan bu suikast başarısızlıkla sonuçlanmış ve 260 kişi sorgulanmıştır. Altıncı alt başlık Enver Paşa'nın Vatan Anlayışı kısmında Enver Paşa'ya göre çok fazla toprak kaybı yaşayıp eski ihtişamlı günlerinde olmayan Osmanlı Devleti'ni eski gücüne kavuşturmak için Almanların safında savaşa girmek ve savaştan galibiyetle çıkmak gerekiyordu. Yine bu bölümde Enver Paşa'nın çok yüksek derecede olan vatan sevgisinden ve vatan için mücadele eden bir makine gibi olmak istemesinden bahsedilmiştir.

Yazar kitabın İkinci Bölümüne Türkçülük ve Enver Paşa'nın Türkçülük Faaliyetleri ismini vermiştir ve bu bölümde kendi içerisinde beş alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümün birinci alt başlığı Türkçülük başlığıdır ve bu kısımda Türkçülük ve Turancılık kavramlarının tanımı yapıldıktan sonra aralarındaki bağlantı açıklanmış ve Enver Paşa'nın I. Dünya Savaşı boyunca izlediği ve hiç vazgeçmediği Türkçülük politikası hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci alt başlık İttihat Terakki ve Türkçülük kısmında Osmanlı Devleti'nde 20. Yüzyıl başlarındaki Türkçülük kavramının durumu ile İttihat ve Terakki'yi aynı doğrultuda anlanabileceğini ve İttihatçıların önde gelen isimlerinin Türkçülüğe yönelmelerinin nedenleri anlatılmaktadır. Üçüncü alt başlık İslam Dünyasının Prusyası kısmında Alman İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Osmanlı Devleti üzerindeki politikaları ve İttihat ve Terakki'nin Türkçü politikalarına nasıl yaklaştıklarından bahsedilmiştir. Dördüncü alt başlık Sömürge Altındaki Türklerin Bağımsızlık Mücadeleleri ve Enver Paşa kısmında Enver Paşa'nın Rusya ve İngiltere'nin sömürgesi olan Türkleri ayaklandırmaya çalışması ve I. Dünya Savaşından itibaren bu politikayı uygulayıp hem Türklerin bağımsızlıklarını sağlamayı hem de İngiltere ve Rusya'nın zayıf düşmesini

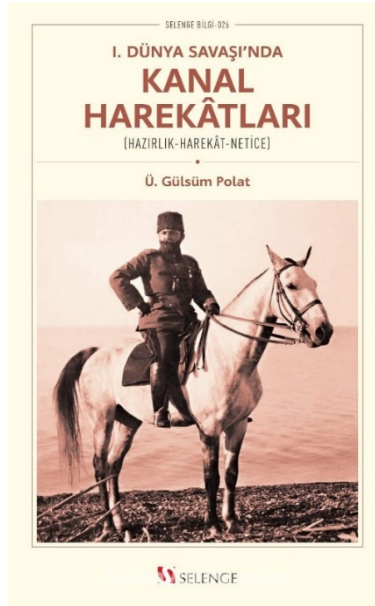
planladığından bahsedilmiştir. Bu bölümün son alt başlığı olan beşinci alt başlık Enver Paşa'nın Türkçülük Faaliyetleri ve Müttefik Almanya kısmında ise Enver Paşa'nın neden Almanlar safında savaşa girmek istediğini, Almanların İslam politikasını ve Osmanlı Devleti ile Almanya'nın çıkarlarının benziyor olması anlatılmaktadır.

Yazar kitabın Üçüncü Bölümüne ise Bolşevik İhtilali ile Değişen Şartlar Karşısında Enver Paşa ismini vermiştir ve bu bölüm kendi içerisinde dört alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümün birinci alt başlığı olan Turan Coğrafyasında Osmanlı-Alman Mücadelesi kısmında Ekim 1917'de Rus Çarlığında yaşanan ihtilal sonucu Almanya ve Osmanlı Devleti fikir ayrılığına düşmüştür. Almanlar Kafkasya üzerindeki politikasına hep Osmanlı Devleti'ni de dahil etmişti ama I. Dünya Savaşı'nın uzun sürmesi sonucu ekonomisi zayıflayan Almanya, Rusya'da yaşanan ihtilal sonucunda II. Wilhelm'in hammadde temini için Transkafkasya'ya olan ilgisi artmıştır. Osmanlı Devleti Rusya'da yaşanan bu ihtilal sonucunda Orta Asya Türkleri ile bağlantı kurmayı düşünmesi anlatılmıştır. İkinci alt başlık Enver Paşa'nın İstifa Tehdidi kısmında Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya devletleriyle yapmış olduğu ikili antlaşmalar sonucu kazançlı çıkması ve Almanya'nın Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya'daki ilerleyişinin durdurulmasını istediğini ama başarılı olamadığını anlatılmaktadır. Bu durumdan rahatsız olan Almanlar Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelince Enver Paşa Alman Orduları Yüksek İdaresinden istifa edeceğini belirtmiş ama General Seeckt'in arabuluculuğu sonucu istifa etmediği anlatılmaktadır. Dördüncü alt başlık Ludendorff'un Enver Paşa'yı Kafkasya'da Durdurma Çabaları kısmında Osmanlı Devleti'nin de Almanya'nın da Bakü'de bulunan petrolere sahip olmak için karşı karşıya gelmeleri, iki devletin de kendi çıkarları için izlemiş oldukları politikalar ve Almanların Rusya ile anlaşma yoluna gitmesi sonucuyla Osmanlı Devleti'ni Bakü'den çıkarmak için Enver Paşa'ya bütün gücünüzü İngilizlere karşı Suriye ve İran taraflarında kullanmalısınız telgrafına Enver Paşa'nın olumlu cevap vermesi ama Almanların bu isteklerini yerine getirmemesi anlatılmaktadır. Bu bölümün ve kitabın ana bölümlerinin son alt başlığı olan Enver Paşa'nın Yurdu Terk Etmesi kısmında ise I. Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiği, Almanların ve Osmanlı Devleti'nin birçok cephede mağlup duruma düştüğü ve İtilaf Devletleri savaşı kazanmak üzeredir. Yaşanan bu durumlar neticesinde devleti savaşa sokan İttihatçı kadrolar yani Talat Paşa kabinesi istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu durum neticesinde İttihat ve Terakki ülke yönetiminden resmen elini çekmiş oluyordu. Ülkenin savaşa girmesine ve mağlup olmasına sorumlu tutulan İttihatçılar kendilerine adaletli yaklaşamayacağını düşündükleri için İttihatçıların karar verici ana kademe kadrosu ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır.

Kitabın Ekler bölümünde Almanca ve Türkçe kaleme alınmış birçok belge, anı, gazete ve telgraf örnekleri bulunmaktadır. Kitabın bu bölümü özellikle I. Dünya Savaşı dönemine dair ciddi bilgiler verdiği gibi Enver Paşa ve Alman yetkililerin arasındaki ilişkiler hakkında da dikkate değer hususlara değinilmiştir. Fotoğraflar bölümünde ise birçok fotoğraf arşivinden toplanmış Enver Paşa, İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimleri, I. Dünya Savaşı yılları ve çeşitli cephelerin fotoğrafları bulunmaktadır. Bu fotoğraf çeşitliliği sayesinde okuyucu kitabı okuduktan sonra öğrenmiş olduğu bilgileri görsel materyal aracılığıyla da pekiştirmiş oluyor.

Komitenin Kahramanı Enver Paşa kitabı yazarın genel olarak Enver Paşa'nın askeri ve siyasi hayatının gazete ve arşiv belgeleri aracılığıyla okuyucuyla buluşturmuş olduğu bir kitaptır. Kitap içerisinde genel olarak askeri ve siyasiler konular ağırlıklı olarak ele alınmış olmasından dolayı bu alanda araştırma yapacaklara bir başucu kitabı olabilir ama Enver Paşa'nın özel hayatı ve dönemin kültürel olaylarına meraklı kişiler için çok fazla bilgi vermemektedir. Toplum içerisinde Enver Paşa deyince hemen Sultan Abdülhamid Han ile olan ilişkisi akla gelmektedir. Ancak kitapta bu iki önemli kişinin aynı olay örgüsünde bulunduğu anlara dair kısıtlı bilgi verilmektedir. Bu durum tarih alanı ile iç içe olmayıp sadece dönemi anlamak adına kitap okuyan kitle için bir eksiklik oluşturacağını düşünüyorum. Kitabın çeşitli bölümlerinde Almanca belgelere yer verilmiş olmasıyla da Enver Paşa ve Almanya arasındaki ilişkiler çok daha detaylı öğrenilmiş oluyor. Kitap genel olarak Enver Paşa eksenli anlatım tarzına sahip olduğu için anlatılan dönemlerin içerisinde bulunan diğer aktörler biraz geri planda kalmış alıyor. Kitabın son bölümündeki fotoğraflar bölümü ile de anlatılan bazı olayların yaşandığı mekanlar ve olayların aktörleriyle okuyucu tanışmış oluyor. Son olarak kimine göre önemli ve kahraman bir kişi kimine göre ise hayalperest ve hataları oldukça fazla olarak görülen Enver Paşa'yı Alman kaynakları da dahil olmak üzere belgeler aracılığıyla çarpıcı bilgilerle anlatan yazar tarihinin yapması gereken işi yapıp kanaati okuyucuya bırakmaktadır.

I. Dünya Savaşı'nda Kanal Harekâtları (Hazırlık-Harekât-Netice)

Ü. Gülsüm Polat

İstanbul, Selenge Yayınları, 2021, 128 Sayfa, ISBN: 9786257459303

Mert ÇABAS*

Gülsüm Polat, *I. Dünya Savaşı'nda Kanal Harekâtları (Hazırlık-Harekât-Netice)* adlı eserinde, Osmanlı Devlet'inin I. Cihan Harbi esnasında Mısır'daki askerî faaliyetlerini, bu faaliyetlerin genel Osmanlı savaş politikalarındaki yerini ve muharebelerin hazırlık evrelerinden neticelerine kadarki genel seyrini, kronolojik bir sırayla detaylıca incelemektedir. Her ne kadar eserin yayımlanmasında, yayınevini inisiyatif ile metin içi dipnotlandırma yerine, metnin sonuna yerleştirilen bir kaynakça eklenerek, “popüler tarih” kitaplarındaki genel bir prensip takip edilmiş olsa da, eser, akademik anlamda bir başvuru niteliği taşımakta ve konu ile ilgili pek çok orijinal veriyi de ihtiva etmektedir.

Eserin ana gövdesini I. Kanal Harekâtı, II. Kanal Harekâtı ve bunların öncesi ve sonrasındaki hadiseler zinciri olmak üzere iki bölüm teşkil etmektedir. Bunun dışında kitabın başında konu ile ilgili tarihî olayları içeren bir kronoloji, Süveyş Kanalı'nın stratejik önemine binaen genel bir değerlendirme ve döneme dair pek çok fotoğraf ve harita da eserin ihtiva ettikleri arasındadır.

Başlangıçta I. Cihan Harbi'nin tarafları ve bu tarafların savaş planları hakkında özet mahiyetinde malumat verildikten sonra, bu genel çerçeveden hareketle, harbin Süveyş Kanalı, Mısır ve Osmanlıların Kanal Harekâtı ile olan bağı izah edilmektedir (s. 15-18). Ardından Süveyş Kanalı'nın inşası, stratejik önemi ve mezkûr kanalın I. Cihan Harbi'ne giden süreçteki durumu kısaca anlatılmakta, I. Cihan Harbi başladıktan sonra Kanal ve Mısır ile ilgili I. Cihan Harbi esnasında gerçekleşmiş olan askerî ve siyasî hadiselerin tarihî temelleri vurgulanmaktadır (s. 19-25). Akabinde Mısır'daki İngiliz askerî hazırlıkları detaylı ve şematik olarak anlatılıp, Osmanlı harp hazırlıklarının detaylı bir anlatımına yer verilmiştir.

* Millî Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (ATASAREN), Harp Tarihi Anabilim Dalı, Askerî Tarih Doktora Programı Öğrencisi, İstanbul, mertcabas@hotmail.com

Bu çerçevede Osmanlı'nın istihbarat ve propaganda çalışmalarının detaylarına yer verilen eserin ilgili bölümlerinde, istihbarat/gayr-ı nizâmî harp meseleleri yönünden oldukça değerli veriler sunulmaktadır. Öyle ki, bu bölümde Teşkilât-ı Mahsusa örgütünün bir savaş hâlinde nasıl bir organizasyon teşkil ettiği, propaganda ve gayr-i nizâmî harbin Teşkilât-ı Mahsusa tarafından nasıl ve hangi toplumsal sınıflardan seçilmiş olan kişilerle yürüttüğü gibi bilgiler, Mısır örneği üzerinden oldukça detaylı bir biçimde açıklanmaktadır. Eser, bu yönüyle sadece Kanal Harekâtı üzerine yapılacak kendinden sonraki çalışmalara değil, ayrıca Osmanlı gayr-ı nizâmî harp tecrübesi üzerine yapılacak çalışmalara da kaynak teşkil etmektedir. Zira, eserin bu bölümlerinde Osmanlı idaresinin Kuzey Afrika ile olan bağı ve bu bağın askerî meselelere nasıl tahvil edildiğine dair bazı önemli doneleri de bulmak mümkündür; bu bağlamda, Kuzey Afrika'nın Batısında Senûsîlerle girişilen iş birliği, Osmanlı Devleti'nin “*merkez-çevre*” ilişkileri ve bu ilişkilerin savaş hâlindeki durumuna da değinilmektedir. Ardından Osmanlı Devleti'nin propaganda, sabotaj ve gayr-ı nizâmî harp faaliyetleri gibi konularda Almanlardan aldığı katkılarının üzerinde durulmaktadır. Polat'ın anlatımında önemli bir husus göze çarpmaktadır. Alman hükûmeti tarafından gayr-ı nizâmî harp faaliyetlerinde bulunmak üzere bölgeye gönderilen Teğmen Robert Mors, İngilizler tarafından yakalandığında Osmanlı hükûmeti ile olan ilişkilerini detaylıca anlatmış ve emirleri Enver Paşa'dan aldıklarını söylemiştir (s. 42). Yani anlaşıldığı üzere, bölgedeki Alman faaliyetleri mümkün merteye Osmanlı hükûmetinin denetimi altında gerçekleştiriliyordu. Nitekim, Teğmen Mors'un ifadesinde anlattıkları da bunu büyük ölçüde teyit eder niteliktedir.

Gayr-i nizâmî harp ve propaganda faaliyetlerine dair genel bir çerçeve çizildikten sonra Kanal Harekâtı için hazırlanan Osmanlı askerî birliklerinin iâşesi, muhaberesi, nakliyesi ve sair hazırlıklarının ne suretle gerçekleştiği ve askerî teşkilatlanmanın yanı sıra Cemal Paşa'nın sürece etkisi detaylandırılmıştır. Buradan hareketle de I. Kanal Harekâtı'nın genel seyri nasıl gerçekleştiği anlatılmaktadır. Cemal Paşa'nın ordu ile birlikte 26 Ocak 1915'te başlattığı harekât ile Osmanlı ordusunun Süveyş Kanal'ına yürüyüşü başlamış ve 2 Şubat'ı 3 Şubat'a bağlayan gece, hücumla geçilmiştir. İngiliz mukavemetinin aşılamayacağı anlaşılınca kademeli olarak geri çekilme başlamış ve “I. Kanal Harekâtı” Cemal Paşa'nın tarif ettiği şekliyle bir “keşif taarruzu” olarak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. (s.59) Böylelikle eserin ilk bölümü, yani I. Kanal Harekâtı tamamlanmıştır. Polat, eserin sonuç bölümünde mezkûr harekâtı şu şekilde değerlendirmektedir (s. 118):

“I. Kanal Harekâtı'nın hem yapıldığı günlerde hem de sonrasında çok daha fazla dikkat çektiği görülmektedir. Bunun başlıca nedenlerinin I. Kanal Harekâtı'nın, savaşın hemen başlarında Osmanlı Devleti'nin cihâd-ı ekber ilanından kısa süre sonra gerçekleştirilmiş olması, komutasının başında İttihad ve Terakki'nin en önemli isimlerinden Cemal Paşa'nın bulunması olduğu söylenebilir.”

Eserin I. Kanal Harekâtı'nın anlatıldığı I. bölümünün ardından, II. Bölüm, yani II. Kanal Harekâtı ile ilgili bölüm başlamaktadır. Bu bölümde I. Kanal Harekâtı'ndan alınan derslerle, gerçekleştirilecek olan sonraki askerî faaliyetlerin nasıl revize edildiği ve harekâtın genel seyri anlatılmaktadır. I. Kanal Harekâtı ile artık Kanal'ın ani bir baskınla geçilemeyeceğini anlayan Osmanlı Devleti, yeniden taarruz hazırlıklarına başlamıştır. Buna göre iki temel alanda yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Bunlardan ilki askerî-idarî kadro üzerinde, ikincisi ise teknik kapasite ile ilgili olmuştur. I. Kanal Harekâtı sonrasında ordunun yeniden tertibi ve düzenlenmesi yapılırken 1915 Mart ayından Aralık ayına kadar geçen sürecin

“başka cephelere yardım, tahkimat ve imar (yol, demiryolu ve diğer), yeniden teşkilâtlanma ve hazırlık evresi” olarak addedilmekte olan bir süreç olduğunu görüyoruz (s. 67). Bu anlamda seferî kuvvetlerin yeniden düzenlenmesi, demiryolu yapımı faaliyetleri, şimendifer nakliyatında kullanılmak üzere odun ihtiyacının karşılanması, sefer için gereken para, tayyere temini, gerekli telgraf hatlarının kurulması, ordunun yeme-içme probleminin çözülmesi, ulaşım vasıtalarının tedariki, elbise, çadır ve sair ihtiyaçların temini gibi bir dizi hazırlık faaliyetinin detayları anlatılmaktadır. Ayrıca, II. Kanal Harekâtı öncesi iki başlık hâlinde – propaganda ve teknik/malzeme yardımı – özetlenmiş Alman desteğinin yanı sıra Almanya ve Avusturya’dan gelen kuvvetlerle oluşturulan “Paşa Teşkilâtı” isimli örgütün yapısına da değinilmektedir; teşkilâtın maksadı, Kanal Harekâtı sırasında İngilizlere ani bir darbe indirmektir (s. 84). Böylelikle hazırlık safhası bitirilerek, muharebelerin genel seyri anlatılmaya başlanmıştır.

Osmanlı taarruzu çeşitli gerekçelerle bir yıl kadar ertelenmiş ve 1916’nın yaz aylarına kadar tehir etmişken, 1915’in Aralık ayından itibaren İngiliz müdafaası Süveyş Kanalı’nın batısından Kanal’ın doğusuna taşınmıştır. Bu noktada Kanal’ın batısına geçen İngiliz kuvvetleri asker mevcutlarını giderek artırarak ufak çaplı taarruzlara başlamıştır. Buna karşılık Uğratina, Katya ve Duveydar mevkiilerdeki İngiliz birliklerine karşı gerçekleştirilen baskınlar Osmanlıların zaferi ile sonuçlanmış, İngilizler pek çok zayıf vererek küçük çaplı mağlubiyetler almışlardır. Akabinde “II. Kanal Harekâtı” ya da “Romani Muharebesi”, sonuçsuz bir taarruz girişimi olarak kalmıştır; VIII. Kolordu Komutanı Kressenstein anılarında bu muharebenin sonucunu “*Son senenin bütün çalışma, azap, endişe ve mücadelelerinden sonra böyle sınırlı bir hedefle yetinmek mecburiyeti çok acıydı*” şeklinde değerlendirmektedir (s. 98). Bu harekâttan sonra Türk tarafı bir daha Kanal üzerine tehdit olabilecek bir askerî girişimde bulunamamış, İngiliz birlikleri ise Filistin’e doğru ilerlemeye başlamıştır (s. 99). Polat, II. Kanal Harekâtı’nı ve bu harekâtın ilkinden farklarını, eserin sonuç bölümünde şöyle değerlendirmektedir (s. 118):

“II. Kanal Harekâtı, savaşın seyrinin 1915 Şubat ayındakinden çok daha farklı olduğu bir ortamda ve savaşı Osmanlı Devleti aleyhine güçleştiren Şerif Hüseyin İsyanı’yla neredeyse eş zamanlı olarak yapılması nedeniyle etkisiz ve çok daha düşük kapsamlı bir harekât olarak kalmıştır.”

Böylece II. Kanal Harekâtı’nın anlatıldığı II. bölüm de sona ermektedir; fakat bölüm, harekâtın bitişiyle değil, Şerif Hüseyin İsyanı ve bu isyanın Kanal Harekâtı üzerine olan etkileri, II. Kanal Harekâtı sonrası İngiliz ilerleyişi, Türk mukavemeti, İngiliz ve Türk askerî organizasyonlarındaki yeniden yapılanma süreçleri gibi konuların ele alınmasıyla biter.

Her iki harekât da anlatıldıktan sonra, sonuç bölümünde yazar, harekâtlara dair genel kanaatlerini dile getirmektedir. Polat harekâtların sebeplerini şöyle izah etmektedir (s. 117, 118 ve 119):

“Türk-Alman planlarına göre bir askerî operasyonla Süveyş Kanalı’ndan geçilmesi ve Mısır’a girilmesiyle çok önemli bir kademe tamamlanacak ve Mısır’daki İngiliz karşıtı ayaklanmalarla İngiliz varlığı ortadan kaldırılacaktı... Her iki harekâttan da Osmanlılar ile Alman müttefikleri Kanal’ı geçmek, Kanal’ın karşı tarafında tutunduktan sonra Mısır’da bir ihtilâl çıkarmak ve bu yolla İngilizleri çözümü zor bir şekilde Ortadoğu’da boğmak istemişlerdi... I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin genel savaş planı içerisinde Mısır’ın fethi, Süveyş Kanalı’nı sabote ederek İngiliz doğusunun can damarını kesmek, tüm İslâm âleminde domino etkisi yaratacak bir İngiliz karşıtı dalgayı başlatmak gibi aslında daha genel bir amaca yönelikti. Bu amacı, müttefik Almanya çok önemsiyor ve destekliyor, bunun yanında süregiden tehdidin İngiliz askerlerini Kanal’da tutmak zorunda bırakması sayesinde Batı cephelerine gidecek kuvveti azaltması gibi bir sonucu da doğuracağı için önemsiyordu.”

Polat, harekâtların sonuçlarını ise şöyle değerlendirmektedir (s. 119):

“Bugün için gerçeklikten kopuk bir bakış olarak itham edilen bu girişimlerin 19. yüzyıl boyunca artan İngiliz doğusundaki “Pan-İslâmik ajitasyon” korkusunu güçlendirdiğini ve nihâî olmasa da uygulandığı günlerde İngiltere’nin tüm doğu birimlerini teyakkuzda bıraktığını belirtmek gereklidir.”

Netice itibarı ile eser, Birinci Cihan Harbi’nde gerçekleşen Kanal Harekâtları ve Mısır’daki askerî faaliyetler ile ilgili kapsamlı bir özet mahiyetindedir. Bu yönüyle de Osmanlı-Türk askerî tarih yazımına önemli bir katkı sunmakta ve gelecekte yapılacak olan çalışmalara ışık tutmaktadır.

Gölgeler ve Hayaller Şehrinde

Murat Gülsoy, Ed. Mustafa Çevikdoğan, Faruk Duman

İstanbul, Can Sanat Yayınları, 2020, 300 sayfa, ISBN: 978-975-07-2156-4

Muhammed Haşim BAŞER*

Kitabın yazarı Murat Gülsoy, lisansını elektrik mühendisliği üzerine yapmış. Yüksek lisansını ve doktorasını biyomedikal mühendislik üzerine yapmıştır. Ayrıca psikoloji üzerine eğitim almıştır. Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Mühendislik ve yaratıcı yazarlık dersleri vermektedir. 1992-2002 yıllarında arkadaşlarıyla birlikte Hayalet Gemi dergisini çıkarmıştır. Kitapları farklı dillere çevrilmiş, yazmış olduğu kitaplarla, Yunus Nadi Roman Ödülü, Notre Dame de Sion Edebiyat Ödülü gibi ödüller almıştır. Gölgeler ve Hayaller Şehrinde adlı bu kitabı ise yazara, Sedat Semavi Edebiyat Ödülünü kazandırmıştır.

Kitap bir deftere yazılmış mektuplardan ve defteri yazarın kendisine yazmış olduğu bazı notlardan oluşmaktadır. 25. mektuptan sonra kitap bir günlüğe dönüşüyor, ama günlüğün içinde yine bazı mektuplar sıkıştırılmış. Franck Fuat Chausson adlı kişi yazılan mektupları bu defterde yazıp sonrasında ise temize çektiğinden bahsetmiş.

1960 yıllarında eski kitaplara meraklı M.F.A adlı bir avukatın gitmiş olduğu sahaf tarafından kendisine gösterilen bir defterdeki notların merakını çekmesi sonucunda Fransızcadan çevirmesiyle kitabın hikayesi başlıyor. Beş senen süren tercüme sürecinde hayata defteri yazan kişinin gözüyle bakıp o zamanları hayal dünyasında canlandırarak, sanki onun hayatını yaşamış gibi olduğunu anlatıyor. Bu yazıyı yazma sebebinin ölümünden sonra, oğlu bu tercüme bulursa gereğini yapması ve 1908'de İstanbul'a gelen bu gencin hikayesini okurlarla paylaşmasını istiyor.

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, muhammedhasim.baser@stu.fsm.edu.tr

Çocukluk yılları İstanbul'da geçen, sonrasında ailesiyle Fransa'ya giden ve meşrutiyetin ilanı sonrası İstanbul'a dönen yarı Fransız yarı Türk olan gazeteci Franck Fuat Chausson'un, senatoryumda hasta yatan Alex adlı dostuna yazdığı mektuplardan ve yazılardan oluşmaktadır. Kitabı 6 bölümde inceleyebiliriz. Birinci bölüm Fuat'ın İstanbul'a olan yolculuğu anlatılıyor. L'Illustration'un yazı müdürü olan Mösyö Girard'ın onu İstanbul'a yollamasının nedeni, Hürriyetin ilanıyla alakalı gelişmeleri yazması içindir. Marcel adlı fotoğrafçıyla İstanbul'a gelen Fuat, bu kişiyi başlarda fazla sevmiyor. Binmiş olduğu gemide bulunan bir tabutun olduğu, bu tabutun Osmanlı hanesinden olan Sabahattin Bey'in sürgündeki babasına ait olduğunu söylüyor. Gece arka güvertede Sabahattin Bey ile sohbet ediyorlar. Sabahattin Sultan Abdülhamit'i kötülüyor, despot olduğunu ve gideceğini söylüyor. Herkesin eşit haklara sahip olduğu İstanbul'un artık bir hayal olmadığını, vilayetlerin merkez için değil merkezin vilayetler için olması gerektiğini savunuyor. Sabahattin Bey ile röportaj yapıyorlar. Röportajda halkın, Sultan Abdülhamit'in Hürriyeti ilan etmesinin kendisi gibi düşünmeyenleri açığa çıkarmak için bir tuzak olduğunu düşündüğünü, Abdülhamit'in bir tiranlık kurduğunu, gazeteleri sansürlettiğini, insanların korktuğunu, sultanın jurnalcilerinin her yerde gezdiğini, hürriyet, anayasa gibi kelimeleri yasakladığını söylemiştir. Abdülhamit, Selahattin Bey'in babasına Avrupa'dan dönmesi için para teklif etmiş ama teklifi kabul etmeyince de kendi kız kardeşi olan Selahattin Bey'in annesini tutsak ettiğini söylüyor. Fuat gemide İsabille adlı bir kadından etkileniyor. Kadın Fuat'ın portresini çiziyor. Gemi Messina ya varınca orada yaşayan İsabille Fuat'ı evinde misafir ediyor. Gemi Messina dan ayrıldıktan sonra İsabille 'ya olan aşkından dolayı çok acı çektiğini söylüyor. Burada zaman zaman Fuat'ı tanıyoruz. Türk kanını barbar kanı olarak tanımlıyor ve Tanrı inancı olmadığını söylüyor. Giriş için gayet güzel bir bölüm olmuş.

İkinci bölüm İstanbul'a varmasıyla başlamaktadır, Pire limanından karaya çıktıklarını, burada genç Türkler, Ermeniler ve Yunanlılar Sabahattin Beyi coşkuyla karşılıyor. Geldiklerinde memurların yakalarında hürriyeti ifade eden kırmızı beyaz kurdeleler taktıklarından da söz ediliyor. Bu bölümde, Sabahattin Bey'in babası Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın istibdatla mücadele için yurtdışına kaçmış olduğunu öğreniyoruz, bu kaçıışı sebebiyle hürriyetin kahramanı, hürriyet şehidi, cennetlik kişi olarak görülüyor. Tabii oğlu Sabahattin Bey de öyle. Fuat bu bölümde Prens Sabahattin'i müstakbel padişah olarak da tanımlamış. İstanbul ile ilgili küçüklük anılarının ikisinden bahsediliyor. Birinci anısı İstanbul'da yaşamış olduğu zelzele ikincisi ise Ermeni bankasının basılmasıdır. Marcel ile gezintiler yapıyorlar. Gezintiler sırasında Fuat Osmanlı toplumunun çocukluğundan farklı olduğunu, kadınlar eskiden renkli çarşaf, feraceler, kalın peçeler giyerken, artık daha batılı elbiseler giydiklerini ya da koyu renk çarşaf, ince bir tülle yüzlerini örttiklerini söylüyor. Erkeklerin renkli kıyafetler yerine koyu renk redingot giydiklerini, kravat taktıklarını, sarıklı Müslümanların daha eski mahallelerde olduğunu belirtiyor. Anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasının hakiki bir ihtilal tesiri yaptığını, Abdülhamit'in eski gücünün yok olduğunu, Müslüman olmayan halkların istikbalde ümitli olduklarını söylüyor. Batı devletlerinin sefirleri sayesinde eskiye nazaran daha etkin faaliyet gösterdiklerini, Sabahattin Bey'in gelişmelerin ortasında önemli biri olduğunu, insanların ondan beklentileri olduğunu anlatıyor. Sabahattin

Bey patrikhaneyi ziyaret edince, İttihat ve Terakki partisi Sabahattin Bey aleyhinde yazılar yazdırmış. Bölüm ağırlıklı olarak Sabahattin Bey üzerinden anlatılmış, Fuat'ın onu müstakbel padişah olarak tanımlaması, ondan ne derece etkilendiğini göstermekte, eski Osmanlı kültürünün değiştiği, eskiden Müslüman ve Hristiyan kadınları ayırt edebilirken, artık herkesin grileşmiş modern sayılabilecek elbiseler giyiyor olması değindiği önemli konulardandır.

Üçüncü bölüm tekke de Charles adlı bir İngiliz'le tanışmalarıyla başlıyor, Marcel tekkeleri merak edince buradaki bir ayine katılıyorlar ve ayinin sonunda kan görmesiyle Fuat bayılıyor. Uyandığında ise başında Marcel ile Charles bulunuyor. Sonrasında Surre alayını izleyip, Charles'in yatında eğleniyorlar. Bu eğlence sırasında Charles bir teklifte bulunuyor, şehirdeki hikayeleri toplayıp harika bir vesika bırakmayı planladığını söyler, İstanbul'un değişeceğini sırlarının kaybolacağını söyler, önceki seyyahlardan daha iyi bir iş çıkarabileceklerini çünkü birtakım olduklarını söyler. Teklifi kabul edilince birlikte dolaşmalara başlarlar. Bu sırada önemli bir olay oluyor, Bulgarlar istiklallerini ilan ediyor. Sabahattin Bey'in Ahrar partisini kontrolü altına aldığından ve konuşmalar yaptığından bahsediyor. Konuşmasında eski hükümetin cemaatlerin arasını bozduğunu, onları birbirine düşürerek cins ve mezhep ayırmasına sebep olduğunu, artık bu milletlerin kanun önünde eşit olacaklarını, hepsinin el ele vererek barış içinde yaşayacaklarını söylemesi halkta olumlu bir etki bırakıyor. Ramazan ayındalar, bu sebeple konaklar kapılarını fakirlere açıyor, bahçelere sofralar kuruluyor, Ramazan'a has eğlenceler düzenleniyor. İttihat ve Terakki cemiyeti yardımlar düzenliyor ve halkta olumlu etki bırakıyor. Burada evlerin ahşaptan olması büyük yangınlara sebep olduğundan bahsedilmiş, o dönemde daha ucuz diye beton yerine ahşap tercih edilmiş.

Dördüncü bölüm, Mösyö Girard'ın artık kendilerini finanse edemeyeceğini söyleyip Fuat ve Marcel ile ilişkisini kesmesi ve bunun sonucu serbest gazeteci olmalarıyla başlıyor. Charles kitap işine odaklanabilecekleri için seviniyor ve onlara ekstra para veriyor. Bu bölümde, Rumların yeterli temsilcileri olmamalarından şikayetçi olduklarını ve protesto yaptıklarını, Abdülhamit'in iktidarını halkla paylaşmasını önemli gördüğünü, istibdat yanlılarının anayasanın getirdiği eşitlikten hoşnut olmadığını, hatta Müslüman kadınlar evlerinden çıkmamalı diyerek kadınlara saldırılmasından bahsediyor. Meşrutiyetin yarattığı iyimserliğin üç ayda yok olduğunu, ama konuşmaya devam ettiğini söylüyor. İstibdatı destekleyenlerin, Avrupa topraklarında ki olaylarından dolayı padişah olmazsa mahvoluruz görüşünde olduğunu belirtiyor. Meşrutiyet ilanı ile hürriyet ile ilgili tiyatrolar oluyor, fakat bazıları yasaklanıyor. Halk neredeyse isyan edecek duruma geliyor ama askerin müdahalesiyle dağılıyor. Bunun sonucu Fuat hürriyetin o kadar kolay gelmeyecek gibi gözüktüğünü söylüyor. Bu olaylara rağmen seçimle belirlenen mebuslar tartışmalar olsa da meclise gelmiş, tören sonrası meclis açılmıştır. Fuat bu sırada Isabelle ile de mektuplaşıyor, kendisini sevdiğini öğreniyor. Alex'e, Charles'in kuzeni Evelyn ile Isabelle arasında kaldığını söylüyor.

Beşinci bölüm çocukluğunda onlara bakan Halide'nin ona babasını anlatması sonucu izini takip etmesinden oluşuyor. Bu bölümde Fuat birçok acı olayla karşılaşılıyor. Isabelle'yi bir zelzele de kaybediyor. Fuat'ı beklemek için Messina'da kalan Isabelle'nin katilini kendisi olarak görüyor. Babası

Beşir Fuat'ın annesi yüzünden intihar ettiğini öğreniyor. Türklerin bazı zenginler hariç, genelde tek eşli olduğunu söylüyor ve babasının, onun ve annesinin masraflarını karşılayamaması sonucu intihar ettiğini öğreniyor. Babasının yazmış olduğu kitaplara Arakel adlı bir kitapçı sayesinde ulaşıyor. Babasının filozof olduğunu ve kendisi gibi bir Tanrı inancı olmadığını öğreniyor. Artık olanları günü gününe kaydettiğini ve defterin bir günlüğe döndüğünü söylüyor. Ahmet Mithat Efendi'nin babası hakkında yazdığı kitabı okuyor ve okuduğuna pişman oluyor. Babasının delilikten korktuğunu da öğreniyor bu kitaptan. Ayrıca bölümde dikkat çekici bir hususta sultanın elektrikten korktuğu için tramvayın atlarla çekiliyor olması.

Altıncı bölüm Fuat'ın babasına komplo kurulduğunu Abdülaziz gibi intihar etmediğini öldürüldüğünü düşünmesi, bundan dolayı Charles ve Marcel ile kavga ederek onlardan uzaklaşması ve yavaş yavaş delirmesini konu alıyor. İstanbul'da mitingler yapılıyor, Sultanahmet Camii avlusundaki mitinge Marcel ile gidiyor. Mitingin sebebi, yeni matbuat nizamnamesinin çok ağır hükümler içeriyor olması ki bu nizamname hükümete gazete kapatma, ağır para ve hapis cezaları verme hakkı tanıyor. Fuat istibdada son verenler tiranlığa başladı diyor. Binlerce insan toplanıyor, gazeteciler konuşma yapıyor, hükümete heyet gönderiliyor, hükümetin gazeteleri zapturapt altına alma sebebinin Avrupa vilayetlerinden, Doğudan, Ermeni köylerinden gelen kötü haberler olduğunu, doğu meselesinin büyüdüğünü söylüyor. Avrupa'da Yunanlılar, Bulgarlar birer birer istiklallerini ilan edince Anadolu'da Müslümanlar kendini tehdit altında hissettirdiğini, bundan dolayı en yakınındaki Hristiyanlara öfkeli olduğunu belirtiyor. Kitabın sonunda ihtilal oluyor, Kızıl Sultan tahtan indiriliyor. Fuat Atmeydanında darağaçlarında sallananları görmüş. Meşrutiyet taraftarları, anayasanın o neşeli kardeşlik türkülerinin yerini protestolara, ayaklanmalara, cinayetlere bıraktığını görüyor. Jön Türkler'in de Kızıl Sultan'ı aratmayacak bir istibdat kurma yolunda olduklarını söylüyor, artık idamların seyirlik hal aldığını, idam sehpalılarının etrafında seyyar satıcılar bulunduğunu anlatıyor. Bu sırada Alex ölüyor ve babasına komplo düşünceleriyle birlikte bu onu daha da yıpratıyor. “*Delirmemek için sana yazıyorum, yazmazsam daha kötü olurum.*” dese de burada delirdiğini anlayabiliyoruz. Charles ve Marcel ile kavga edip Halide'nin yanına taşınıyor ve buradaki yıkılmış olan eski evlerini tamire başlıyor. Balıkçı olan ve delirdikten sonraki tek dostu olan Niko'nun yamağı oluyor.

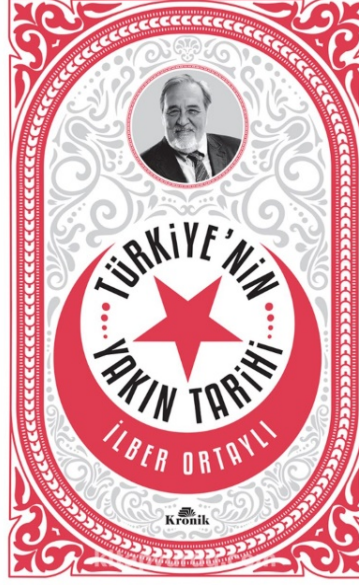
Kitap daha çok mektuplardan oluşan Fuat'ın günlüğü gibi ilerlemiş. Mektuplarda günlerinin nasıl geçtiğini Alex'e anlatmış. Kitapta arada sırada olan eksikler olsa da sonlarda çevirmen defterdeki notların düzensizleştiğini, yırtık sayfalar, karalanmış, okunamayan yazıların olduğunu söylüyor. Bu eksiklikler bazen hissediliyor ve konularda boşluklar oluşmasına sebep olmuş. Ayrıca kitaptaki Latince kelimelerin çevrilmeyerek orijinal halde bırakılıp dipnotta Türkçesinin belirtilmesi güzel olmuş.

Eser meşrutiyetin ilanı sonucu olanlar açısından önemli bilgiler veriyor, insanların yaşamlarının değişimi ve kültürel değerlerin modernleşerek daha çok Avrupa tarzına kaymasını görmekteyiz. Osmanlının Ramazan aylarında o dönemleri nasıl geçirdiği hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Kitapta, Fuat'ın, Sebahattin Bey ile daha fazla münasebeti olduğundan, meşrutiyet onun üzerinden, onun görüşleriyle anlatılmış, Abdülhamit aleyhindeki görüşlere fazla yer verilmiş. Kitabın tarihsel açılarından kullanılabileceği alanlar bulunsa da Fuat'ın gözünden anlatıldığından bazı yerlerde kişisel duygulara yer

verilmiş.

Meşrutiyetin ilanının insanlar üzerinde etkisini, farklı toplumlardan ve kültürden insanların üzerinde ne gibi sonuçlara sebep olduğu hakkında önemli bir eserdir. Osmanlı'nın yaşam tarzının değişimi, gelenekleri, kültürel değerleri hakkında zaman zaman bilgiler verilmesi kitabın önemini arttırmıştır.

Türkiye'nin Yakın Tarihi

İlber Ortaylı

İstanbul, Kronik Kitap, 2021, 255 Sayfa, ISBN:978-975-2430-40-2

Hilal KAYA*

Türkiye'nin Yakın Tarihi isimli kitabın yazarı Prof. Dr. İlber Ortaylı 1947 yılında doğmuştur. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümünden mezun olduktan sonra yüksek lisansını Prof. Dr. Halil İncalcık ile birlikte Chicago Üniversitesinde yapmış, “Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler” isimli teziyle Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde doktora derecesini almıştır. Ardından 1979 yılında doçent unvanını kazanmıştır. Ayrıca Moskova, Viyana, Oxford, Roma, Berlin, Cambridge gibi birçok üniversitede misafir öğretim üyesi olarak çalışmıştır. 1989 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde başladığı kariyeri, Bilkent Üniversitesinde devam etmiş, 2005-2012 yılları arasında Topkapı Sarayı Müzesi başkanlığı yapmıştır. İlber Ortaylı, 2002 yılında göreve başladığı Galatasaray Üniversitesinde ve MEF Üniversitesinde hâlen öğretim üyesi olarak çalışmalarına devam etmektedir.

İlber Ortaylı'nın *Türkiye'nin Yakın Tarihi* isimli kitabı ön söz, dizin ve beş bölümden oluşmaktadır. Görsel kaynak kullanımının olmadığı kitapta genel olarak Türkiye'nin tarihi hakkında bilgiler verilmektedir. Kitap genelinde akıcı, sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Tüm bölümlerde ilk göze çarpan, her bölümde konunun anlaşılır bir şekilde, herkesin anlayabileceği tarzda yazılmış olmasıdır. Ayrıca tüm bölümlerde sadece anlatılan asıl konuya odaklanılarak, konu dışına çıkılmayarak Türkiye'nin yakın tarihinin temel başlıkları incelenmiştir. Beş bölümden oluşan kitabın bölümlerinin isimlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür: Birinci bölüm, anayasa tarihimiz; ikinci bölüm, yakın tarihimiz üzerine notlar, üçüncü bölüm, Türkiye'nin dış politikası; dördüncü bölüm, tarihten miraslar; beşinci ve sonuncu bölüm ise eğitim sistemimiz üzerinedir.

Birinci bölüm, kendi içinde altı başlıkla değerlendirilmiştir. Yazarın kendi ifadesiyle iki asırlık olan anayasa tarihimiz hakkında incelemeler, tarihî bilgiler ve değerlendirmeler mevcuttur. Bu bölümde 1876 Kanun-u Esasi'den başlayarak 1961 ve 1982'ye kadar geçen dönemde Türkiye'nin yaşadığı anayasal süreçlerden bahsedilmekte ve Türkiye'nin sahip olduğu anayasalar hakkında bilgiler verilmektedir.

İkinci bölüm, kendi içinde yirmi altı alt başlığa ayrılmıştır. Bu bölüm genel itibarıyla kitabın, adını aldığı ve temel konusunu oluşturan bölümdür. Yazar bu bölümde 1915 Çanakkale Savaşı'ndan başlayarak 12 Eylül'e kadar olan tarihimize ışık tutmuştur. Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci ile birlikte Kutü'l Amare, Birinci Dünya Savaşı, 1919 İzmir işgali de ayrıca anlatılmakla beraber, 1950 seçimlerinden sonra Türkiye'nin 12 Eylül 1980'e kadarki yakın tarihi en çok üstünde durulan, incelenen dönem olmuştur. Yazar ayrıca, yeni kurulmuş, gelişmekte olan Türkiye hakkında bilgilere yer verirken, 1960, 1971 ve 1980 darbeleri, harf inkılabı, Ermeni meselesi hakkında kendi kişisel değerlendirmelerine ve yorumlarına da yer vermiştir.

Kitabın üçüncü bölümü on altı başlığa ayrılmıştır. Bu bölümde yazar Türkiye'nin Avrupa, Rusya, İtalya, Almanya ve Vatikan ile olan ilişkilerini incelemiş ve yukarıda saymış olduğumuz devletlerle Osmanlı'dan itibaren başlayan ilişkilerin, Türkiye Cumhuriyeti ile nasıl ve ne şekilde gelişip değiştiğini kronolojik bir şekilde incelemiştir. Yine bu bölümde de konu hakkında kendi değerlendirmelerine yer vermiştir.

Kitabın dördüncü bölümü yedi alt başlık hâlinindedir. Bu bölümde arkeolojik olarak Türkiye'nin sahip olduğu zenginlikler, özellikle kiliseden dönen camiler, caddeler ve saraylar hakkında detaylı bilgiler bulmak mümkündür. Yazarın en çok kendi değerlendirmelerine yer verdiği bölümün bu bölüm olduğunu söylemek yanlış olmaz. Özellikle Abdülezel Paşa'nın hatırası için caddeye isminin verilmesine rağmen, caddenin isminin Kadir Has olarak değiştirilmesinin kendince yanlışlığından çok fazla bahsediyor ve bu durumun sadece bu cadde özelinde değil diğer cadde ve tarihî eserler içinde gerçekleşmesinin yanlış olduğunu paylaşıyor. Ayrıca Türkiye'de gerçekleşmiş olan çevre tahribatları da yazarın üstünde durduğu diğer bir nokta olarak göze çarpıyor.

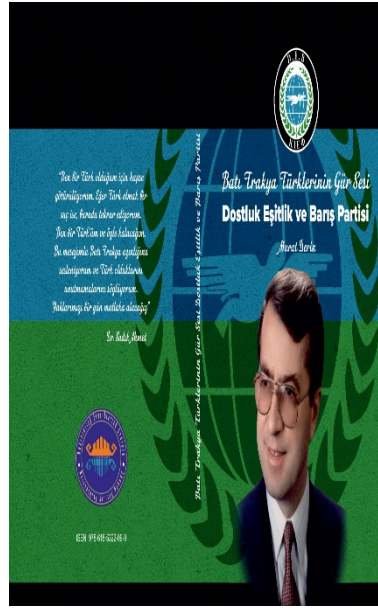
Kitabın beşinci ve son bölümü ise kendi içinde dört alt başlığa ayrılmıştır. Yazar bu bölümde, 1933'te Osmanlı Darülfünununun kaldırılmasından başlayarak, Türkiye'nin kuruluşundan itibaren sahip olduğu eğitim kurumlarını ve eğitim sistemini anlatmakta ve eğitim sistemi hakkında kendi şahsi değerlendirmelerini de okuyucu ile paylaşmaktadır.

Yukarıda özetlenerek anlatıldığı gibi tarihçi Prof. Dr. İlber Ortaylı bu kitabında genel olarak Osmanlı Devleti'nin yıkılma sürecinden başlayarak yeni ve kendi ifadesi ile Osmanlı Devleti'nin devamı olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin başından geçen hukuki, siyasi, askerî olaylar; Türkiye'nin sahip olduğu dış politika ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne geçmişten miras olarak kalmış olan doğal, arkeolojik, tarihî zenginliklerinin önemi, değeri ve tarihi hakkında kısa, anlaşılır bilgiler ve değerlendirmeler sunmaktadır. Yazar bu kitabında yeni bir rejim ve sistemle aynı topraklarda, aynı toplumla yaşanan tarihî süreçleri kendi fikirlerini de bizlere sunarak anlatmıştır. Yazar temelde Osmanlı Devleti'nin yerini alan Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni bir rejim olan cumhuriyet rejimi ile birlikte,

Mustafa Kemal Atatürk ile girdiği hızlı değişim sürecini, bu sürece giden yolları, cumhuriyetten sonra yaşanan çok partili dönemin siyasetini, bu dönemde yaşanan tarihî olayları, yaşanan darbeleri, 6-7 Eylül Olaylarını, Ermeni Meselesi'ni, harf devrimini ve seçimler gibi önemli olayları ana hatları üzerinde durarak okuyucu ile paylaşmıştır. Ancak yazar sadece bu olaylar hakkında tarihî, saf bilgiler vermekle kalmamış, ayrıca kendi fikirlerini, düşündüklerini ve konu hakkında değerlendirmelerini de okuyucu ile paylaşmıştır. Kitabın ilk üç bölümü Türkiye'nin yakın tarihinde geçirdiği tarihî süreçleri ve olayları ele alırken özellikle dördüncü bölüm ve beşinci bölümde yazar sadece bu konular hakkında saf tarihî bilgileri paylaşmamakta, ayrıca konular hakkında kendi düşünce, fikir ve değerlendirmelerini de okuyucu ile paylaşmaktadır.

Kitapta ayrıca yazarın okuyucuya anlattığı konu hakkında kendi hayatından ve deneyimlerinden paylaşımlarda bulunması kitabı okumayı kolaylaştırmakla beraber konuyu daha iyi anlamaya yardımcı olmakta ve kitabın okunabilirliğini arttırmaktadır. İkinci bölümün alt başlıklarından olan 1916 Kutü'l Amare Zaferi kısmında, gençliğinde Londra'da eski bir subayla kendi yaşamış olduğu olayı anlatması bunun en göze çarpan örneğidir. Yazarın vermiş olduğu bu örnek Kutü'l Amare Zaferi'nin İngiltere kamuoyundaki etkisini ve İngilizlerin Türkler hakkındaki yorumlarını anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Yazar ayrıca kitabın içinde konu hakkında yazılmış başka kitapları da örnek göstererek konu hakkında yapılan başka kaynaklardan da geniş okumalar yapmamıza imkân sağlamaktadır. Örneğin kitabın birinci bölümünün alt başlıklarından biri olan, 1922-1924'te laikliğe giden anayasal süreç kısmında hilafet konusunda bilgi verilirken, Sir Thomas W. Arnold'un *The Caliphate* isimli kitabının konu için önemli bir kaynak olduğundan bahsetmesi buna örnek olarak verilebilir.

Türkiye'nin Yakın Tarihi isimli kitabın Türkiye'nin başından geçmiş olan tarihî, askerî, siyasi, hukuki, kültürel olaylara ışık tuttuğunu söyleyebiliriz. Özellikle Türkiye'nin yakın tarihi hakkında kısa ve anlaşılır bilgiler edinmek, genel yakın tarihimizde başımızdan geçen olayları öğrenmek için uygun ve faydalı olabilir. Hem anayasa tarihimiz hem yapmış olduğumuz savaşlar hem harf devrimi hem darbeler hem dış politikamız hem de eğitim sistemimiz ve arkeolojik olarak yaşadığımız konular hakkında bilgi edinmek isteyen herkes için yararlı olacaktır. Ancak tüm Türkiye tarihini bu kitap üzerinden okumak mümkün ve yeterli olmayacaktır. Özellikle Türkiye'nin başından geçen her olayın kronolojik değerlendirmesini öğrenmek isteyenler için yeterli olmayacaktır. Örneğin tamamıyla Türkiye'nin dış politikasını ya da Türkiye'nin anayasal ve hukuki olarak geçirdiği süreçleri anlamak için yeterli değildir. Yine aynı şekilde Osmanlı tarihine meraklı olan kişiler için de faydalı bir okuma olmaz. Ana hatlarıyla geniş bir yelpazede, kronolojik olarak Türkiye'nin yakın tarihini sade, akıcı ve anlaşılabilir bir şekilde okumak isteyen herkes için uygun olacaktır. Darbeler üzerinde aşırı durduğu, buna nazaran yakın tarihteki diğer önemli olaylar hakkında yeterli bilgi verilmemesi kitabın eksik yönünü oluşturmaktadır. Kitabın isminin *Türkiye'nin Yakın Tarihi* olması nedeniyle Türkiye'nin yakın tarihi hakkında daha fazla bilgi vermesi beklentisini karşılayamaması ise kitaba getirilebilecek en büyük eleştiri olabilir.

Batı Trakya Türklerinin Gür Sesi Dostluk Eşitlik ve Barış Partisi

Murat Derin

Komotini, Bakesş Yayınları, 2021, 208 Sayfa, ISBN:978-618-5322-09-0

Ayşe ORHON*

Çalışmamıza konu olan Batı Trakya Türklerinin Gür Sesi Dostluk Eşitlik ve Barış Partisi (DEB) adlı eser, Murat Derin tarafında hazırlanmış ve Batı Trakya Azınlığı Kültür ve Eğitim Şirketi (BAKEŞ) tarafından 2021 yılında Yunanistan'da basılmıştır. Hazırlanan tanıtım yazısında, çalışmayı oluşturan her bir bölüm ayrı ayrı incelenerek kendi içinde değerlendirilmiştir. Eseri oluşturan her bir bölüm incelendikten sonra ise çalışmanın geneline yönelik bir değerlendirme yapılacaktır.

Derin tarafından 2018 yılında hazırlanan yüksek lisans tezinin gözden geçirilmiş hali olan çalışma, Batı Trakya Türkleri'nin ilk ve tek siyasi partisi olan Dostluk Eşitlik ve Barış Partisi (DEB) nin siyasi tarihi üzerine yazılmıştır. Bu konuyla ilgili Türkiye ve Yunanistan'da daha önce herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu anlamda eser, hem partinin hem de Batı Trakya'nın siyasi tarihi açısından bir ilk olma özelliğini taşımaktadır. Çalışmada parti arşivinden, özel arşivlerden, Batı Trakya gazetelerinin analizi ve saha araştırmalarından faydalanılmıştır. 2010 yılı öncesinde parti ile ilgili bilgilerde yaşanan kaynak sıkıntısı BAKEŞ 'ten ve kişisel arşivlerden faydalanılarak giderilmiş ve ortaya koyulmuştur. Zengin bir kaynakça ve parti ile ilgili haberlerin ve resmi belgelerin yer aldığı fotoğraf ve belgelere ise ekler kısmında yer verilerek okuyucuya sunulmuştur.

Eser, *Giriş* (s. 13-14) , Birinci Bölüm: *Batı Trakya* (ss.15-82), İkinci Bölüm: *Batı Trakya Türklerinin Partisi: Dostluk Eşitlik ve Barış Partisi (DEB)* (ss.83-133), *Sonuç* (ss.134-135), *Kaynakça* (ss.137-152), *Ekler* (ss.153-206) ve *Özgeçmiş* (ss.207) bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde; 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Anlaşması sonrasında azınlık

* Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Muğla, ayseorhon48@hotmail.com

durumuna düşen Batı Trakya Türklerinin idari ve hukuki alanda suiistimal edilen haklarını geri alabilmek ve seslerini duyurabilmek amacıyla kurdukları Dostluk Eşitlik ve Barış Partisi'nin kuruluşu, siyasi faaliyetlerinin ortaya çıkarılması aşamasında yaşanan sıkıntılar ve bu aşamada faydalanılan kaynakların genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Aynı zamanda kitabın adının koyulması konusuna da açıklık getirilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünü oluşturan “*Batı Trakya*” bölümünde ise on ana başlık yer almaktadır. Birinci başlık “*Dünya’da Batı Trakya*” başlığı, ikinci başlık olan “*Batı Trakya’da Müslüman Türkler*” başlığı altında “*Osmanlı Devleti’nin Batı Trakya Fethi*”, “*Batı Trakya’da Osmanlı Gücünün Zayıflaması*”, “*Batı Trakya Türklerinin Devlet Kurma Teşebbüsleri*” alt başlıkları ile üçüncü alt başlık olan “*Batı Trakya Türklerinin Devlet Kurma Teşebbüsleri*” nin alt başlığı olan “*Rodop Türk Muvakkat (Geçici) Hükümeti*”, “*Batı Trakya Türk Cumhuriyeti*”, “*Batı Trakya Cunta Hükümeti*”, “*Hemetli Batı Trakya Hükümeti*” başlıklarından oluşmaktadır. Üçüncü başlık “*Batı Trakya’nın Demografik Yapısı*”, Dördüncü başlık “*Batı Trakya’da Sosyo-Ekonomik Durum*”, beşinci başlık “*Uluslararası Metinlerde Batı Trakya*” başlığı altında “*1830 Londra Protokolü*”, “*1881 İstanbul Uluslararası Sözleşmesi*”, “*1913 Atina Antlaşması ve 3 Numaralı Protokol*”, “*Sevr Antlaşması’nda Azınlıkların Korunması*”, “*Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin 30 Ocak 1923 Tarihli Sözleşme ve Protokol*”, “*24 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması*”, “*1926 Atina Antlaşması*”, “*1930 Ankara Antlaşması*”, “*1933 Ankara Antlaşması*” alt başlıklarından oluşmaktadır. Altıncı başlık “*Batı Trakya Türklerinin Güncel Sorunları*” başlığı altında “*Etnik Kimliğin İnkârı*”, “*Vatandaşlık Sorunu*”, “*Dini Özgürlüklerin Kısıtlanması ve Müftülük Sorunu*”, “*Cemaat Yönetimleri ve Vakıf Malları Sorunu*”, “*Eğitim Sorunu*”, “*Siyasi Katılımın Engellenmesi İçin Getirilen Sınırlamalar*” ve “*Diğer Sorunlar*” alt başlıklarından oluşmaktadır. Yedinci başlık “*AB ve Batı Trakya*”, Sekizinci başlık “*Demokrat Parti Döneminde Yunan Yakınlaşması ve Batı Trakya*”, Dokuzuncu başlık “*Kıbrıs Sorununun Ortaya Çıkması ve Batı Trakya’ya Yansımaları*”, Onuncu ve son başlık ise “*Türk Siyasilerin Batı Trakya Ziyaretleri*” başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümler ile Batı Trakya’nın genel olarak demografik yapısı, tarihi, coğrafyası ve azınlığın yaşadığı sorunlar ile tarihsel süreçte önemli dönüm noktalarında Türk-Yunan ilişkilerine değinilmiştir.

Eserin ikinci bölümü ise “*Batı Trakya Türklerinin Partisi: Dostluk Eşitlik ve Barış Partisi (DEB)*” ana başlığı altında on bir başlıktan ve bazı alt başlıklarla ele alınmıştır. İkinci bölümünün ilk başlığını “*Partinin Kuruluşuna Götüren Sebepler*”, ikinci başlığı “*Parti Kuruluşu*” üçüncü başlığı “*Teşkilatlanma*”, Dördüncü başlığı “*DEB Partisi’nin Genel Kurulları*” başlığı altında “*I. Genel Kurul (11 Nisan 1992)*”, “*II. Genel Kurul (19 Ocak 1994)*”, “*III. Genel Kurul (21 Aralık 1994)*”, “*IV. Genel Kurul (13 Aralık 1998)*”, “*V. Genel Kurul (14 Şubat 1999)*”, “*VI. Genel Kurul (22 Mayıs 2005)*”, “*VII. Genel Kurul (11 Temmuz 2010)*”, “*VIII. Genel Kurul (22 Mayıs 2016)*”, “*IX. Genel Kurul (5 Ocak 2019)*” alt başlıkları oluşturmaktadır. Beşinci bölüm ise “*DEB Partisi’nin Genel Başkanları*” başlığı altında “*Dr. Sadık Ahmet*”, “*Işık Sadık Ahmet*”, “*Nazmi Arif*”, “*Ahmet Hacıosman*”, “*Mustafa Mustafa (Boşnak)*”, “*Mustafa Ali Çavuş*”, “*Çiğdem Asafoğlu*” alt başlıkları ile ele alınmıştır. Altıncı başlık “*DEB*

Partisi'nin Programı”, Yedinci başlık “*DEB Partisi'nin Tüzüğü*”, Sekizinci başlık “*DEB Partisi'nin Yayın Organları*”, dokuzuncu başlık “*DEB Partisi'nin Katıldığı Seçimler*”, onuncu başlık *DEB Partisi'nin Siyasi Pozisyonu ve Önemi*”, Son olarak on birinci başlık “*DEB Partisi'nin Üzerine Değerlendirme*” şeklinde ele alınmıştır.

Kitabın ana konusunun ele alındığı ikinci bölümde Dostluk Eşitlik ve Barış Partisi (DEB)'nin kuruluşu zemini, partinin kuruluşu, isminin belirlenmesi, üyeleri, teşkilatlanması, sırasıyla düzenlenen genel kurullara yer verilmiştir. Devamında partiye başkanlık yapan yedi kişinin hayatları hakkında bilgilere yer ayrılmıştır. Daha sonra ise DEB Partisi'nin parti programı, yayın organları ve günümüzde kullandıkları iletişim kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak da partinin katıldığı seçimler ile partinin Batı Trakya Türkleri için ifade ettiği anlam ve önemi hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Kitabın “*Sonuç*” bölümünde ise Dr. Sadık Ahmet liderliğinde uluslararası arenada azınlıkların haklarının korunması için büyük mücadeleler veren Dostluk Eşitlik ve Barış Partisi (DEB) onun ölümünden sonra devam eden süreçte faaliyetleri hakkında bir değerlendirilmede bulunulmuştur. 2010 yılından sonra partinin yeniden faaliyete geçmesinin ardından Avrupa Parlamentosunda Batı Trakya Türklerinin temsil hakkının doğması ve haklı haykırıışlarının karşılık bulması süreci değerlendirilmiştir. Yazar, Batı Trakya Türkleri için Dostluk Eşitlik ve Barış Partisinin ne anlam ifade etmesi gerektiğine değinerek çalışmasını sonlandırmıştır.

Sonuç kısmından sonra yer alan “*Kaynakça*” kısmında çalışmada yararlanılan arşiv belgeleri, süreli yayınlara, internet uzantılı kaynaklara ve mülakat yöntemiyle bilgilerine başvuru yapılan kişilerin listesine yer verilmiştir. “*Ekler*” bölümünde kitabın konusuna ilişkin haritalar, gazete ve dergi kupürlerine, fotoğraflara, kişisel arşivlerden elde edilen belgelerin nüshalarına yer verilerek çalışma görsel olarak zenginleştirilmiştir.

Batı Trakya Türklerinin ilk ve tek siyasi partisi olan DEB Partisinin faaliyetlerinin ortaya çıkarılması ve bundan sonra Batı Trakya Türkleri ile ilgili yapılacak olan araştırmaları için temel oluşturacak olması sebebiyle son derece önemli olan bu çalışma oldukça sade ve akıcı bir dil ile kaleme alınmıştır. Batı Trakya Türklerinin tanınması, siyasi arenada yer alması, Batı Trakya Türklerinin varlık mücadelesinin anlaşılması açısından yapılan çalışmalara örnek olması açısından oldukça önemli bir çalışmadır. Çalışmanın tek olumsuz noktası Yunanistan'da basılmasından dolayı Türkiye'deki okuyucunun temin noktası olmuştur.

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINE FOR REVIEW

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIMI ESASLARI

1. Tarih Kritik Dergisi (TKD) tarih sahasında genel kaide olarak son iki yılda yayımlanmış eserlerin Türkçe ve İngilizce tanıtım ve incelemelerini yayımlar. Başka bir yayın organında yayımlanmış yazıların çevirileri yayımlanabilir. Çevirilerin özgün metni gönderilmelidir.

2. TKD'ye gönderilen yazılar editör tarafından derginin yayın kriterleri açısından incelenir. Editör kuşkuya düştüğü hususlarda yayın kurulundan görüş talep alır. Uygun bulunan yazı ilgili hakeme gönderilir. Hakemin uygun bulduğu yazı yayımlanır. Editör yazılarda yazım şekli ile ilgilideğişiklik yapabilir.

3. Yazarlara herhangi bir telif ücreti ödenmez.

4. Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.

5. Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir. Kitap incelemesi yazarı,

a. Giriş kısmında ana tez ve yaklaşımını ifade etmeli,

b. Özet kısmında kitabın esas argüman ve iddiaları üzerine odaklanmalı ve çalıştığı disipline getirdiği katkı ve itirazları sıralamalı,

c. Eleştirel tartışma kısmında kitap yazarının alanında yaptığı katkıların önemini değerlendirmeli, argümanlarının dayandığı veriler ve bunların bağlama uygun kullanılıp kullanılmadığını incelemeli ve

ç. Sonuç kısmında kitaba ilişkin ulaştığı sonuçları ifade etmelidir.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya inceleme yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

6. Başlık bilgilerinde tanıtım veya inceleme yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım

Yücel Öztürk (ed.)

İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, 432 sayfa, ISBN: 978-605-9964-38-8.

Fatih ORTA*

7. Sayfa altında özel işarete karşılık olarak yazarın akademik unvanı, mensup olduğu kurum ve e- posta adresi yazılır (□ Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya, forta@selcuk.edu.tr).

8. Kitap tanıtımı metinleri 800-1500 kelime arasında, kitap inceleme metinleri ise 2500-4000 kelime arasında olması tercih edilir.

9. Tanıtım veya incelemenin yapıldığı eserin kapak sayfası resmi metnin başlık bilgilerinin hemen üstüne ortalanarak konulur.

10. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, ikiyanadayalı olmalıdır.

11. Metin içinde vurgulanması istenen kısımlar *italik* olarak yazılmalıdır. Alıntılar ise *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan az olan alıntılar satır arasında, üç satırdan fazla olan alıntılar ise satırbaşı yapılarak satırın iki yanından 1 cm içeride blok halinde, 9 punto ve 1 satıraralığıyla yazılmalıdır.

12. Dipnotlar klasik yöntemde sayfa altında numaralandırılarak verilir.

GUIDELINES FOR BOOK REVIEWS AND REVIEW ESSAYS

1. The Journal of History Critique (JHC) publishes book reviews and review essays in Turkish and English of works in the fields of history, published in the past two years, as a general rule. Translations of previews and essays published in other chronicles and/or journals may also be published. In that case, the original texts of the translations should also be forwarded to JHC.

2. All reviews sent to JHC is subject to examination of the Editor who will conduct an appraisal of the work to establish its conformity with the Journal's publishing *criteria*. The Editor may ask for the opinion of the Editorial Board in case it is so required. Convenient review is sent to the referee. Upon aproval of the referee, review is publish. The Editor may make changes regarding the layout format.

3. No *honorarium* will be paid to the authors/researchers.

4. Book reviews should not merely be a summary of the work but should include a critical assesment of the work as well. Book Reviewer shall offer agreement or disagreement with the author and identify where he/she finds the work exemplary or deficient in its contents of knowledge, judgments, or structure. Reviewer shall also clearly state his/her opinion of the work which is discussed.

5. Review essay shall offer an insight into the most important points of the book and discuss these points within a critical approach. Review essays shall follow a general pattern of introduction, summary of the book, critical discussion and conclusion. Author of the review essay shall

- a. Express the fundamentals of his/her thesis and basic approach in the introduction,
- b. Focus on main arguments and assertions of the book and list its contributions and objections in its field in the summary,
- c. Evaluate the contributions of the author of the book to his/her field and examine the data on which his/her arguments have been based and the way in which he/she has used these data within the context of the critical assessment.
- d. Express in the conclusion part he/she has inferred about the book

6. Title information vis-a vis the review shall include name of the book or essay, author of the book, publication place and printing house, publication year, number of pages, and ISBN number. One line below the title, name and family name of reviewer should be written with asterisk right aligned. See an example below;

Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe

David Nicolle

Barnsley, Pen & Sword Books, 2010, Pp. xvi, 256, ISBN: 978-184415-954-3.

Mesut UYAR*

7. In footnote section, academic title, institution and e-mail address of reviewer are required to be written with asterisk (□ Associate Professor, University of New South Wales, Canberra, m.uyar@adfa.edu.au).

8. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.
9. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review oressay.
10. The typeface must be written in Times New Roman, font size 11, line spacing 1,5, footnotes font size 9 and with single line spacing. Spacing of paragraphs must be 3 pts with the previous one, and 3 pts. with the following one and justified.
11. The important points which need to be emphasized in the text should be written in italics. Citations/quotations should be in *italics* and inverted commas. Citations/quotations less than three lines should be written between lines. If it is more than three lines it must be placed as block 1 cm inside equally from the beginning and the end of the line with font size 9 and 1 linespacing.
12. Footnotes will be given in classical manner i.e bottom of the pagewithnumbers.

History Critique

Tarih Kritik Dergisi / Journal of History Critique

TARİH KRİTİKDERGİSİ
Journal of HistoryCritique

*Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book
Review and Review Essays Yıl/Year 8 • Sayı/Issue 3 • Temmuz/July 2022• e-
ISSN 2149-8733*

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN
Büşra MURATOĞLU

YAYIN KURULU/Editorial Board

Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

tarihkritik@gmail.com